© www.kjnt.ro/szovegtar

A hinta és hintázás szimbolikus háttere

JÁNOS TÁRSASÁG

1. kép. *Sandi és Kriszta a hintán*

Földvár, Brassó vm., 1898. Hivatásos fényképész munkája (SZNM fényképtára, Nagy_II_049).

2. kép. *Györbíró Andrásné és gyermekei*

Szentkatolna, Háromszék vm. Műtermi felvétel (SZNM fényképtára).

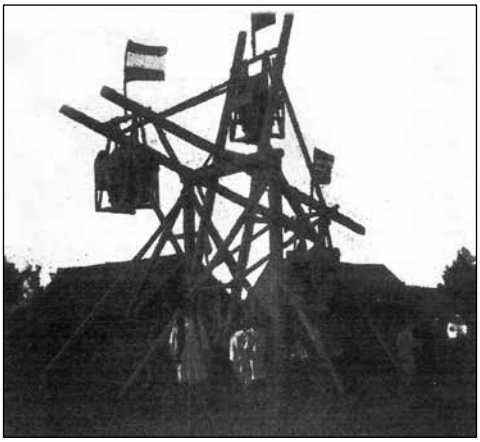

3. kép. *Krincsó.*

Bukovina, Moldva (Szabó I. 1906: 93).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Bevezetés

A hintafélék a kisgyermekektől a felnőtt fiatalságig terjedő valamennyi korosztály kedves játékeszközei voltak. A rajtuk való ringás, vagy folyamatosan váltakozva felle, előre-hátra irányuló erőteljesebb kilengés, más esetben pedig a szünet nélküli egyirányba forgás kellemes szédültséggel – mintha utazás-élménnyel – ajándékozta meg a rajtuk ülőket. Szabályok irányították a menetét, hozzájuk fűződő egyszerű mondókák, dalocskák vitték sokirányba, ragadták magukkal a játszó képzeletét – lépték át a valóság idő- és térbeli korlátait –, megteremtve így a való és a meg nem tapasztalható világ, az élet–halál és túlvilág kapcsolatát. Ez a játék világszerte elterjedt volt, és többfelé, túl az egyszerű hiedelmeken, áthághatatlan szabályosságú rítus szerepét töltötte be. Hordoznak-e valamilyen háttérjelentést a mi, mára már mind kevesebb szabályt alkalmazó, puszta játékká visszaszorult hintázási hagyományaink? Üzennek-e valamit, és mit a tudat mélyéről és mely kommunikációs csatornák által? Észlelhetők-e ezek között egybehangzások?

Ivan Evseev román kutató, felfigyelve népi játékaik gazdag szimbolikus tartalmára, azt javasolja, hogy ezek megragadásához e kifejező eszköz valamennyi összetevőjére figyeljünk: a játék megnevezésére, a játszók számára, nemére és életkorára, gesztusaira, a játszás tárgyi tartozékaira, időszakára és helyszínére, azok sajátosságaira, az alkalmazott terminológiára, térformákra, cselekményre, szövegre, dallamra, legapróbb részleteinek – *ludémáinak* –, sorrendjére, ismétléseinek számára, hierarchiájára, azok helyettesíthetőségére, tehát teljes szöveg- és nyelvtanára (Evseev 1994: 8–9). Ebben a tanulmányban az ő módszertani javaslatait figyelembe véve próbálom megfigyelni és megérteni a 19–20. századból fennmaradt játékkincs rejtett szellemi hátterét. Természetesen párhuzamosan érintem az alkotások és átalakulásuk gazdasági-társadalmi-ideológiai kontextusát is.

Elsőként azt fogom áttekinteni, hogy mit tudunk az eddigi szakirodalom alapján a témáról. Majd a hinta és hintázás együttesen jelenlevő tartozékainak, ismérveinek vizsgálatához, az értelmezés felépítéséhez vetek fel és követek végig néhány szempontot. Először is felmerül a kérdés: milyen igény hozta létre? Hogyan tükrözi megnevezése az általa keltett mozgásélményt? Mi áll az eszköz történetének hátterében, a természet készenadta lehetőségeinek felhasználásától a sokfunkciójú tárgyakig, azok használati és játéktárgyakká való szétválasztódásáig, majd sokféleségük kialakulásáig, specializálódásáig? Az eszköz főbb típusai milyen anyagokból, milyen alkotóelemekként felhasznált eszközökből milyenekké formálódtak, és milyen neveket és képzeteket kapcsolnak hozzájuk? Mi sejthető e nevekből a játék világnézeti vonatkozásaira nézve? Vannak-e a hintázásnak jeles, vagy netalán tiltott időpontjai, időszakai, és ez jelenthet e valamit? Melyek a kedvelt helyszínei, és azoknak a magyar kultúrában vannak-e speciális értelemzései? Kik, milyen korosztálybeliek, milyen eltérő körülmények és társulások közepette, milyen módon és céllal játsszák? Milyen költői szövegek hangzanak el korosztályonként, milyen szerepet szánnak ne-

kik, milyen tematikai csoportjaik vannak? Mi indokolja a számolást, a képzelt utazást, annak vízszintes és/vagy függőleges iránya milyen vágyak teljesülését kívánja mágikusan elősegíteni? Mit jelent a tiszta és a piszkos víz, a vízbeesés, vízbeugrás, kimentés motívuma, milyen mentőeszközökre hivatkoznak a szövegek és azoknak mik a magyar kultúrabeli értelmezéseik? Miért szerepelnek a mondókákban ételek és szeszes italok vagy különböző ajándéktárgyak? Elkülöníthetők-e a motívumok szószerinti és szimbolikus jelentései? Mit tudunk meg belőlük a hintázás reális és mágikus funkcióiról? Ismerünk-e fel bennük olyan elemeket, melyek más népek – oroszok, románok, különböző balkáni etnikumok, szibériai törzsi kultúrák közösségei – képzeteire emlékeztetnek, amilyen az anyagi jólét, testi erő, és lelki boldogság mágikus biztosítása? A görög mítosz közvetítette végső értelme, az emberáldozat rituális játékra való felcserélésének nyomait felleljük-e valamely keresztény változatban, és melyek a magyar hintázó mondókák keresztény motívumai?

A hinta és hintázás a magyar szakirodalom tükrében

A magyar szakirodalomban először Kiss Áron, a 19. század végi, összmagyarságra kiterjedő gyűjteménye összeállításakor próbálja meg áttekinteni a különböző játéktípusokkal kapcsolatos ismereteket, elképzeléseket. Az első adatot a *hintá*ról Comenius 1665-ben megjelent *Orbis Pictus*ában találja a nyáron játszott játékok sorában. A nyár itt a télen kívül levőt jelenti. E fogalommal másodjára *hintójáték* néven Kresznerics Ferenc 1832-ben megjelent szótárában találkozik (Kiss Á. 1891: 501–502). Játékgyűjteményében egyetlen karonülő kisgyermekhez szóló dajkarímet és 24 nagyobbak körébe tartozó, a hintázás mértékét kijelölő kiolvasó mondókát közöl különösebb, a játék lefolyására vonatkozó magyarázat nélkül.

1. kotta. *Hinta, Katica!* A legegyszerűbb hintázó mondókák egyike Kiss Áron gyűjteményében

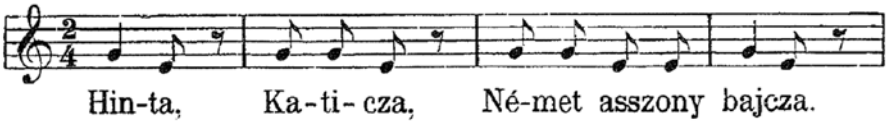

H. n., Sztankó Béla gyűjtése (Kiss Á. 1891: 51/4).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Jegyzetanyagában a kiolvasókat a hajdan jósló papok és boszorkánymesterek által használt varázsigék örököseinek tartja, arról elmélkedve, hogy bennük „megleljük a kiküszöbölést, a bűnösnek sorsvetés útján való kitalálását, megtizedelését, stb. A vad emberek ma is sorshúzás alapján állapítják meg, hogy foglyaik közül melyiket öljék le s a katonaságnál is ilyen valami volt a megtizedelés." Példaként egy egytől tízig számláló hintázó mondókát említ, melyben a kilencediket *Kis Ferenc* neve, a tizediket pedig a *tiszta víz* szókapcsolat követi. Felteszi a kérdést, hogy ez „vajon nem a vízbe fullasztásra való tizedelés emléke-e?" (Kiss Á. 1891: 508).

A *Magyar Népzene Tára* játékcselekményre és mozgásra alapozó játékrendje a hintázást a csoportos játékok kialakulásának kezdetére sorolja, az *Egyik játéka a másikkal,* és ezen belül az *Egyik (kezdő-)mozdulatával* elnevezésű kategóriába helyezve el. (I.B.2. e, f.) Ebben „a csoport maga változatlan, a belőle kiváló, egy bizonyos szerepet játszó gyermek azonban cserélődik, átadva másnak a tiszavirág-életű, többnyire a dal egyszerű eldalolásáig tartó szerepet. Egyik lép a másik helyébe úgy, hogy az előd kijelöli utódját. Ez a szerepátadó váltás a játékok e típusának fő ismertető jele." (MNT I. 1951: 703–705.) Ezen belül a hintázók „a felnőttesebb népszokásokhoz állnak közelebb". A részletes jegyzékből kiderül, hogy a könyv tartalmazta énekes szövegek két hintatípushoz, a *lengő-* és a *körhintá*hoz kapcsolódnak (I.B.2. e, f. – MNT I. 703–705). Külön kategóriába kerülnek a *Felnőttek játékai ölbeli gyermekekkel* (VII.) címszó alá sorolt *Hintázó-, lovagoltató-félék* (VII.B.), melyek altípusai közt a *Karon- és lábfejen hintáztatók* (VII.B. a, g), és érintőlegesen a *Magasra emelők* és *Térden lovagoltatók* (VII.B. f) helyezkednek el. Ez utóbbiak a gyermektársadalom kiépülésének perspektívájából csak annyiban tartoznak a rendszerbe, amennyiben (ezekkel a játékos cselekvésekkel) „a felnőtt (az anya) mellett nagyobb gyermekek, idősebb testvérek is élnek." (MNT I. 704, 706, 788).

2. kotta. *Hinna, barinna!* Lábon hintáztató.

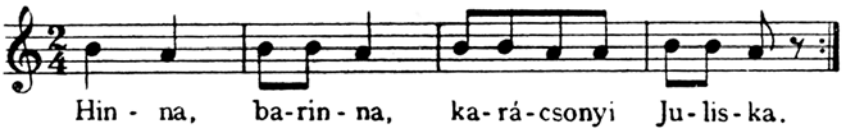

A felnőtt székre vagy padra ül, lábát keresztbe teszi, lábfejére pedig a kisgyermeket állítja, kezét megfogja, az ének ütemére lábával lóbálja, hintáztatja.
Martos, Komárom vm., Manga János gyűjtése (MNT I. 34/75).

Nagyrészt a *Magyar Népzene Tára* rendszerezését követi Bakos József gazdag mátyusföldi gyűjteménye is (Bakos 1953) de anyagát az életkori sajátosságok alapján rendszerezi, a *Felnőttek játéka ölbeli gyermekekkel* (I.) fejezettel, és azon belül elsőként a dallamot, verset, mozgást (ringatást) és játékos időtöltést egyesítő *Babaaltatók*kal- illetve *Ringatók*kal (I.A.) kezdve. Ezek – mondja – „egyszerre váltanak ki fizikai és pszichikai hatást a kisdedből". Az altatók és ringatók alig választhatók el egymástól. Lágy hangzásuk alapján *ringatóknak* talán a *Tente, baba, tente* kezdetű

dalocskákat lehet tekinteni. A jegyzetanyagban közli, hogy a *tentél* dajkanyelvi ige, mely fekvést, alvást jelent. Idézi László Gyula kérdésfeltevését: „Vajjon a tente baba gyermekaltatgatónk nem a régi óvószokások csökevénye-e?" (Bakos 1953: 10–13.) Ha megválaszolnia nincs is, mi alapján, mátyusföldi óvószokásokat sorol fel. A kisgyermeket aktivizáló dajkarímek közé sorolja a *Hintáztatók-lovagoltató*-féléket (I.C.). Ezek úgyszintén szoros kapcsolatban állnak egymással, amit a megnevezésük változatai is tükröznek. Andódon a *Hinta, palinta, két krajcárért paprika* dalocskára térden lovagoltatják, ahogy ők mondják, *palintázzák* a kisgyermeket, miközben Bereg vármegyében a klasszikus térden lovagoltató *Hőc-hőc, katona* mondókát *hűvölés*, vagyis a csecsemő *kézen hintáztatása* során mondják. Csíkszéken az apja térdén vagy nyakán játszó gyermek *csingolyázik*. A Komárom vármegyei Martoson a *Hinna, barinna* kezdetű dalocska a felnőtt lábfején *lóbál*t, *hintál*t kisbabának szól (Bakos 1953: 16, 19).

A *Gyermeki játszás kezdetei* (II.) fejezetben, az *Egyszemélyes dalok* (II.A. c) között kap helyet a hintázás során mondott, nemzetközi vonatkozásban is kedvelt *Egy, megérett a meggy* kezdetű rímes kiszámoló is (Bakos 1953: 33/ 36). *A Közösségben való játszás kezdetei* (III.) fejezet 6-8 éves gyermekek körében szokásos *Szórakoztató játékok: Egyik a másikkal* (III. D.) fejezetben mutatja be a *Hintázás*t (III.D.4.): „Egy gyermek felül a hintára, a másik hajtja. A játékra várók éneklik a hintázó dalt. Ameddig az ének tart, addig hintázik egy-egy gyermek."

Az itt bemutatott szövegváltozatok már a hintáztatók legösszetettebb rétegébe tartoznak: Az *Egy ángyomnak egy ládája csattan* formulával kezdődő kiszámolást (III.D.4.a) fantáziadús *mondókamese,* pl. *Szent Péter és Szent Pál megvendégelését* tárgyaló szövegrész követi, majd a *„Rúgd meg a mestergerendát, kapsz egy piros tojást"* ösztönzést követően utasítja a hintáról való leszállításra, annak indoklására:

3. kotta. *Egy ángyomnak egy ládája*

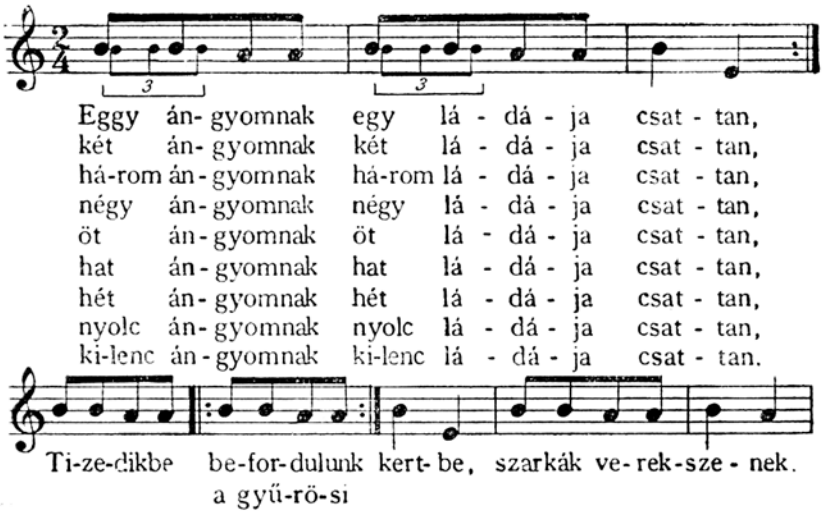

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

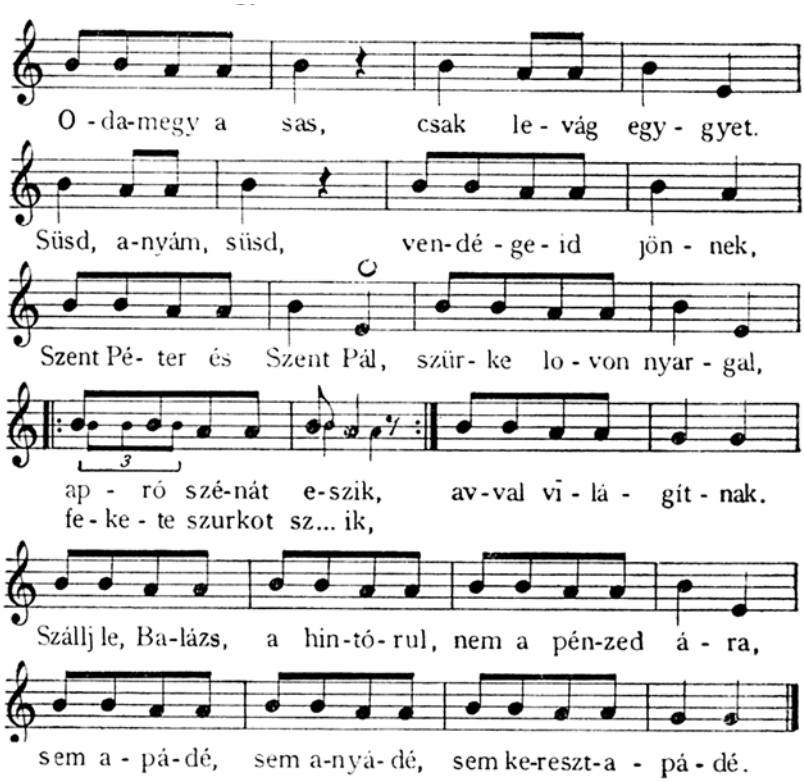

Naszvad, Komárom vm. és Andód, Nyitra vm. (MNT I. 42–43/97. Bakos 1953: 92. után).

Hasonlóan izgalmas az *Egy üveg alma* kezdetű, láncmesében folytatódó, a későbbiek során általam is tárgyalandó szöveg is (Bakos 1953: 62–63, 68–69). Kötete szövegközlésen túlmutató érdemeit Bakos József így jellemzi: „E munka inkább a *filológiai és egyéb vonatkozásoknak a regisztrálásában gazdag*. Az erre vonatkozó eredményeket mind a jegyzetek adják. *Így jegyzetanyagunk túllépi a vonatkozások szokott regisztrálását, és a magyar gyermekjáték kutatás jóformán valamennyi kérdését érinti.* A felhasznált irodalom egyúttal szinte magában foglalja a magyar népi gyermekjátékok *teljes* irodalmát." (– kiemelések tőle – Bakos 1953: 5).

A MNT rendszerét követi többek közt Gágyor József játékgyűjteménye is (Gágyor 1982 I.: 110–115, illetve 433–438).

Nincs terünk és nincs is miért bemutatnunk az összes játékpublikációt. A továbbiakban csupán néhány, a rendszerezéssel, és néhány másik, a szövegek jellemzésével kapcsolatos megfigyelést hozunk szóba. Eddigi példáink nem foglalkoztak a játékeszköz milyenségével. Amelyik mégis, az annak típusait a mondókáktól szétválasztva tárgyalja. Ilyen a *Gyermekvilág Esztelneken* című monográfiám is, melyben három alapvető hintatípus, meg egy altípus szerepel (Gazda 1980: 219/303–305, 243/404–407).

A Magyar Tudományos Akadémia Népzenei Osztályán őrzött Játékarchívumának a gondozója és kutatója, Lázár Katalin, a *játékmagot*, vagyis a játék legfőbb jellemzőjét alapul véve (vö. Lázár 2002), a *Hintázást* a *Mozgásos ügyességi játékok* közé sorolja, és annak minden összetevőjét egyazon kereten belül összegzi. Erre azonban csupán kétoldalnyi terjedelmet tud szánni (Lázár 1990: 579–580, 2002: 168).

A *Magyar Néprajzi Lexikon* két ezzel kapcsolatos címszava (*Hintáztatók, Hintázók*) közül az előbbi az idetartozó mondókák egy-egy altípusát a Bakostól megismert módon, életkorokhoz rendelve, használati módjukat is megvilágítva mutatja be (Lajos 1979: 549–550), míg utóbbi a szövegek műfaji sajátosságait taglalja. A hintázó mondókák szilárd szerkezetű, mesekezdő és mesezáró keretezésű állandó formai egységekből felépített *formulamesék*, gyakran *felelgetős mesék*, kisszámú megváltoztatható elemmel. Ezek versszerűen zárt formájúak, melyek ritmusa a hintázás ritmusát, terjedelme a hintázás időtartamát szabja meg. Lehetnek puszta számolások, de követheti ezeket *láncmese-szerű* ismétléseket tartalmazó *mondókamese*, melynek végéhez hozzáilleszthetnek még egy, a hintát felszállásra-, vagy a játékost leszállásra biztató szakaszt. (Kovács Á. 1979: 549, 1980: 642.)

A hintázás magyar szakirodalmából még egy munka, Kriston Vízi Józsefnek az összefoglaló tanulmánya érdemes kiemelésre, aki először figyelmeztet e játék húsvéthoz kapcsolódó időzítésére és rituális szerepére (Kriston Vízi 1990).

A hintajáték szimbolizmusának néhány vonatkozásáról a szimbólumlexikonokból olvashatunk. Komlóssy Judit összefoglalója pl. jelképisége alapjaként a hintaülés előre-hátra irányuló ritmikus mozgását nevezi meg. Ez az élet és természet változásának, az élet és halál ritmusának a képzetét kelti, ezáltal lesz a különböző kultúrákban a termékenységi rítusok eleme: az égi áldás, az eső hívásának eszköze; továbbá a föld és ég közötti kommunikáció vélt megnyilvánulása, a férfi és női princípium dinamikus egységének, a szerelemnek és erotikájának kifejezője. (Komlóssy 1997: 206.)

A hinta és hintázás a magyar néphagyományban

Célom megvalósításához, a hintaeszközök, -mozgásformák és a hozzájuk fűződő költészet bemutatásához, szerepköre és szimbolikus üzenetei kimutatásához, a hozzánk – időben, térben, kultúrtörténetben – közelálló népek hintázó rítusaival való hasonlósága tárgyalásához tetemes kéziratos[1] és publikált – többnyire szimpla szöveg-

1 A szövegeket a következő archívumokból másoltam ki vagy kaptam meg: BBTEM, EA, KFA, KJNTA, KVTGY, MGT, SD, ZA, ZTA. E jelzeteket követi a megfelelő dokumentumok leltárszáma. Itt mondok köszönetet, Ion Cuceunak, Keszeg Vilmosnak és Lázár Katalinnak, és hálával emlékezem meg Bodor Anikóról, Barsi Ernőről, akik hozzájárulásával sok fontos szöveget megismerhettem.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

leírást, és a játék körülményeire vonatkozóan legtöbbször hiányos – forrásanyagot vettem számba. Becslésem szerint mind a publikált, mind a kéziratos dokumentációnak kb. 75-80%-ához jutottam hozzá.

A szélesebb kitekintés és értelmezés érdekében figyeltem a különböző motívumok és cselekmények magyar népköltészet más műfajaiban és területein, így a népdalokban,[2] mesékben, hiedelmekben, rítusokban fellehető analógiáira, valamint a hozzáférhető antik történeti- és etnológiai párhuzamokra. Hálával és szeretettel emlékezem meg férjemről, Demény István Pálról, aki obi-ugor analógiákat és Modesta Liquatitól kapott litván hintázó mondókákat bocsájtott a rendelkezésemre és felhívta a figyelmemet Petru Caraman balkáni hintázásról írt tanulmányára (Caraman 1997). Bennem is felmerült a kétely: módszertanilag nem vitatható-e a különböző fennmaradt szövegforrások mozaikdarabkái jelentésének feltárása, az architextus kulturális régészkedés módjára való összefüggő egésszé való összeillesztése, Ivan Evseev szavaival élve „a játék architextusának összevetése időben bizonyos távolságra keletkezett más alkotások forgatókönyveivel. Arhitextuson értjük a játék kezdeti, vagy a legáltalánosabb hipotétikus rekonstrukcióját, mely rendszerint nagyon közel áll a rituális színjátékokhoz, melyekből származik a legtöbb hagyományos játék." (Evseev 1994: 7, 10). Tehát a játéknak a kultúra egészébe való behelyezése. Felbátorít rá az a tény, hogy e törmelékek összeilleszkednek és a más régiesebb kultúrákban is jelenlevő rendszerekhez hasonló együttest alkotnak. Mivel esetleges, hogy egy funkcióját veszített rendszer törmelékeiből hol és mi maradt fenn, minden, jelentősnek tűnő továbbélő (survival) elemet bevonok a rekonstrukcióba, még ha ezek egyrésze egybe is esik egymással, vagyis ugyanannak az ideának a kifejezésére egyik helyen az egyik, másikon a másik konkrét kulturális formát használták fel. Elképzelhető, hogy ugyanezek az elemek alkalmatlanok egy megbízható összefüggő rendszer kiadásához – mint Umberto Eco hőse keserűen megállapítja – „egyebe sincs az embernek, hogy a világban eligazodjék, mint a jelek. [...] Holmi rend látszatát követtem, holott tudnom kellett volna nagyon is jól, hogy a világegyetemben semmiféle rend nincs." (Eco 1998: 572.) Talán mégis van rend benne, minden esetre a rendszer keresése arra is jó, hogy egy témát minél sokoldalúbban megközelítsünk. Annyi biztos, hogy igyekeztem a tudományosság játékszabályait betartani. Ez utóbbiaknak, a szellemi összefüggéseknek a folytonos szem előtt tartását kívánja meg az a tény, hogy a hinta nem munka-, hanem játékeszköz, a hintázás pedig nem haszonelvű, hanem a szokásokhoz közelítő játékcselekvés.

A rögzített 556 alkotás elemzésének eredményét a 2000-es évek elején három tanulmányban dolgoztam fel (Gazda 2000, 2002, 2003), melyek – ha némi bővítéssel, új szempontokkal való gazdagításával is – jelenlegi dolgozatomnak is alapjául szolgálnak.

A mondókák szövegét a statisztikai és tartalmi elemzés céljából digitalizáltam. A beírt 556 alkotás különböző típusainak, motívumainak, szövegfordulatainak előfordulási számát néhány kezdeti esetet leszámítva csak a fő- vagy jegyzetszövegben zárójelbeírt számmal fogom jelölni.

2 A a Román Akadémia *Kolozsvári* Folklór Archívuma Demény István Pál által adatbázisba szerkesztett népdalgyűjteménye idevonatkozó anyagára a KFADIP betűszó mögé írt leltárszám jelzettel hivatkozom.

A szabályosság lélektani hatása. A ringatástól a hintázásig

A harmónia egyik alapvető tényezője a biztonságot sugalló szabályosság. Az ismétlődés, a ritmus, azzal, hogy egymás mellé rendeli az élettelen és élő szervezetek, a makro- és mikrokozmosz jelenségeinek szabályos ciklusait, az egyént érzékei révén beemeli az univerzumba, megvigasztalja, gyönyörűséggel tölti el. Ringatás nyugtatja meg a kicsinyeket, gyakorta öningatással csillapítja nyugtalanságát a nevelőintézeti, vagy egyszerűen csak síró kisgyermek. Az ezoterikus pszichológia megalapítója, Deftlefsen, Thorwald szerint „a ritmus minden élet alapmintája. Ha elpusztítjuk a ritmust, az életet pusztítjuk el. Az egyik pólus a másikból él [...]. Csak a halálon keresztül érjük el az életet." (Deftlefsen 1999: 47.)

A ritmikus mozgás tipikus formája az előre-hátra, illetve a fel-le, vagy mindkétfelé irányuló ingamozgás, mely a ciklikusságot, az ismétlődést, az örökkévalóságot fejezi ki. Ezt a magyar nyelv egyik hangulatfestő szócsoportja – a *leng, himb(ál), hint(áz)ik, ing, ring, csing, csüng, lipinkázik* stb. – is sugallja *nt*, *nk*, *ng* hangkapcsolatával keltve a lágyság, puhaság érzetét. A természeti képződmények közül ingamozgás elandalító élményét nyújtotta az ingóláp, vagyis a felszakadt, víz tetején úszó sziget is, melyet ezért a népnyelv *ingónak* vagy *hintónak* nevezett. Ezen a – ringó avas nádtörmeléket élő növényzettel átszövő – terjedelmes tutajon, melyet kaszálóként vagy legelőként hasznosítottak, csak a helyi jártassággal rendelkezők mozogtak otthonosan, ám egyetlen hibás mozdulat esetén őket is elnyelhette az ár (Mészöly 1941: 231–232). E tájtípus a vizek lecsapolása előtt nem volt ritka. A 18–19. századi kalotaszegi *Hintó alja*, illetve *Hintós, Hintó mező, Renget* helynevek szintén ingoványos, lápos területet jelölhettek (Szabó T. 1988: 196). A *ring* és a *hinta* szavaink tehát összefüggenek (Kriston Vízi 1990: 167). A 16. században még a *hintó* szó *folyó*t, általában mozgó vizet, meg azon közlekedő járművet, *ladik*ot, *hajó*t is jelentett.[3]

Elemeiben ritmikusan ismétlődik a középpont köré szerveződő, szédülést keltő, az idő múlására, majd ciklikus visszatérésére is emlékeztető egyirányú forgás is. A *forgás, pörgés* hangutánzó szavunk *rg* hangkapcsolata a művelet keménységét, folyamatosságát érzékelteti. A *forgó* köznévhez tartalmában is, formájában is közel áll az *örvény* (Mészöly 1941*:* 229–230) főnév, mely a víz és a levegő bizonyos állapotát jellemzi: az áramló folyadék, meg a légtölcsér gyors forgó mozgását, lefelé szívó hatását. Átvitt értelemben az örvény pusztulást okozó helyzet, illetve valaminek az a jellege, hogy egyre mélyebbre süllyed benne az ember. Ilyen *a bűn örvénye*. (Mészöly 1941: 229–230.) Az örvényt a néphit szerint negatív erők: boszorkány, ördög okozzák.

A ritmikus mozgatásnak, beleértve passzív élvezetét is, a magyar népi kultúrában több egymásba kulcsolódó formája van, a csecsemők és karonülő gyermekek eszköztelen *himbálás*tól kezdve a rögtönzött, majd stabil tárgyakat alkalmazó *ringatás*ig, *hintáztatás*ig. E műveletekhez hagyományos tárgyak, szokások és rögzített formájú szövegek is kapcsolódnak.

3 Ambrosius Calepinus (1585/1912) a hintó fogalomra a *liburnum, lektika* és *pilentum* szavakat adja meg. A *liburnum* magyar megfelelői: 'ladik', 'folyó', 'hajó'; míg a *pilentum*é: 'kólya', 'hintó'.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A nyugtató szándékú ringatáshoz nincs feltétlenül szükség eszközre. A kisgyermeket dajkája dallamos mondóka kíséretében karjára fektetve,[4] vagy ölébe fogva[5] *ringatja*, nyakába ültetve *lovagoltatja*,[6] avagy térdére ültetve erélyesen fel-le *höcögteti*,[7] még más esetben lábfejére vagy lábszárára állítva vagy ültetve *hintáztatja*.[8] *Hintáztatásnak* nevezik azt a műveletet is, amelynek során két gyermek egy harmadikat a hónaljától és bokájától,[9] más esetben oldalról, kéztől-lábtól, ismét másban két kezétől fogva,[10] keresztesen összefogott kezére ráültetve[11] *ingat, lógat*. Utóbbiakhoz hasonlít a *szitálás* vagy *rostálás* néven ismert vallatási próba a *Hidasjáték* néhány *zárójátékában*. (III.C4. a-e. – lásd MNT I. 1951: 760.) A ringatás inkább gyengédebb, a hintáztatás erélyesebb, nagyobb kilengésű, íves, míg a *höcögtetés* szintén erélyes, de függőleges irányú mozgatás.

A ringatás-hintáztatás eszköze a *bölcső* és *hinta*. Előbbi sokféle rendeltetést egyesít: a csecsemő és kisgyermek tartására, fektetésére, ültetésére, altatására, (eredetileg) szállítására és általában szórakoztatására, testi-lelki nevelésére szolgál; utóbbi több korcsoportbeliek alkalmilag használt – mára már csak szórakoztató – eszköze. A két tárgytípus történetileg fejlődött szét közös őséből. Ezt a nyelv is tükrözi: a románok mind a bölcsőt, mind a lengőhintát ugyanazzal a *leagăn* szóval nevezik meg (Marian 1994: 213–215). A barcasági magyar tájnyelv a gerendáról aláfüggesztett teknőbölcsőt *hintónak vagy csingának* nevezi.[12] A ringató mozgás megjelölésére használatos török nyelvű igéből származik a *bölcső* szavunk is (Csilléry 1982: 112). E nyelvi egybeesés az archaikus folklórban is érezteti hatását. Pl. *Az obsitos* című székely népmesében olvashatjuk: „amint [...] örökös örökké ott látta hintálni a királyi leányt az ablakban egy rengőbölcsőben, úgy megtetszett neki, hogy [...] elhatározta, hogy az a leány vagy az övé lesz, vagy mi...” (Ősz 1941: 206). Ma e szituációra nem találnánk illőnek a rengőbölcső kifejezést.

A magyar nyelv a *hintó* szóval kétféle közlekedő eszközt is jelöl: történetileg *hajófélét* – ezt a jelentését a drávaszögi, csolnak (csónak) alakú játék, a *hajóhinta* őrzi (Lábadiné Kedves 1984: 52), de *hintó* egy szárazföldi *(kerekes) jármű* neve is, egyrészt, mivel a hintázás a közlekedés illúziójával jár, másrészt tárgytörténeti okból: a hintó-kocsi úri ülésre szolgáló része eredetileg szíjakon függött, azokon *himbálózott*.[13]

A bölcsőfélék formájának rögzülése és bonyolódása szerepkörük specializálódásával járt. Míg a rögtönzött lepelbölcső, valamint a már stabil formával rendelkező

4 Seres 1984: 174, Lábadiné Kedves 1989: 30.
5 Pl. Borsai–Kovács 1975: 52, Matijevics 1976: 15, Gágyor 1982 I.: 433
6 Borsai–Kovács 1975: 57.
7 Pl. Gágyor 1982 I.: 433–438. Csíkszéken az apja térdén, nyakán játszó kisgyermekre azt mondják: *csingolyázik*.
8 Borsai–Kovács 1975: 50, MNT I. 75, Burány 1996: 20, Bakos 1953: 18.
9 Lábadiné Kedves 1989: 30/59, Borsai–Kovács 1975: 57.
10 Borsai–Hajdu–Igaz 1977: 14–15.
11 Barsi 1995b: 45, KFA 0732, ZTI 55901.
12 Pl. a barcasági csángóknál „régen a gyermeket a szoba gerendájára kötött, erre a célra készített teknőben vagy fakeretre helyezett kenderzsákból készült *hintó*ban, azaz hintában, illetve *csingá*ban tartották és zsinórral húzva ringatták” (Seres 1984: 414).
13 Szarvas–Simonyi szerk. 1890, *hintó* címszó. NySz.

kéreg-, teknő- és kosárbölcső elvileg minden fent említett funkciót betöltött, a talpas bölcső már sem szállításra, sem felfüggesztésre nem alkalmas, ezt földön tartásra konstruálták, ahol nyomogatás vagy enyhe lökés, vagy madzaggal való húzgálás által ing íves talpán.[14]

Hintaeszközfélék a magyar néphagyományban

A hinta már reális fektetésre, meg közlekedésre nem használható tárgy: nagyobbak ülnek vagy állnak rá, átélni a tárgy intenzívebb kilengéseiből eredő kellemes élményt. Míg a ringatás elsődleges célja a nyugtatás, addig a höcögtetésben és a hintázástatásban a szellemi funkciók kerülnek túlsúlyba, így legnyilvánvalóbban a játékos elem, meg a beavatási próbának is megfelelő virtuskodás, valamint utóbbiban a szexuális élménykeltés.

A hagyományos hintafélék[15] szerkezeti-működési elvük szerint alapvetően háromfélék: függesztettek és alátámasztottak, valamint a két elv ötvözetei. Az alátámasztott hinták mozgásuk iránya szerint ismétcsak két főbb típusra oszlanak, mérleg- és forgóhintákra.

A függesztett lengőhinták

Természetadta hinták • A játszani vágyó gyermekek számára hintaként szolgálhat egy lelógó rugalmas fenyő-[16] vagy két összekötött fűzfaág,[17] esetleg egy elágazó, fára felakasztott kampós ág is.[18]

14 K. Csilléry Klára szerint a rögzítetlen leplek még nem tekinthetők bölcsőnek. A legkorábbi szilárd bölcsőfélének, a teknőbölcsőnek első ábrázolása Ciprusról, a Kr. e. 2. évezredből való. A teknő- és kéregbölcsők kialakulása a helyváltoztató életmóddal, nemkülönben éghajlati tényezőkkel magyarázható. Míg a kéregbölcsőt a nomád kultúrák kedvelték, a többfunkciójú kosarak, majd kivájt teknők inkább a földműves kultúrák tartozékai. Ókori civilizációs újítás a talpas bölcső. A teknő formára kialakított bölcsőket – noha a teknő szó török eredetű – a magyarság feltehetőleg a mai hazájában kezdte alkalmazni, akárcsak a talpas bölcsőt, igazodva ezzel a középkori európai gyakorlathoz. (Csilléry 1982: 407–410.)

15 Hagyományőrzőbb területeken, így a bukovinai székely telepeken, továbbá Erdély-szerte e tárgyak saját készítésű formában az 1950-es évekig voltak általánosan használatban. A mai kulturális sokszínűség a hintafélék használatában is megfigyelhető: a házikészítésű, kis- és nagyiparilag gyártott, valamint rugóval vagy motorral hajtott formák bármelyike előfordulhat.

16 Gyimesben „öreg fenyőfák 5-6 méteres lehajló ágaiból egyet elkapnak, lehúzzák, majd visszahőkölve nekilendülnek és 6-7 métert repülnek". Ennek a szórakozásnak a neve: *faág hintázás*. (Tankó 2001: 111.)

17 Diópatony, Pozsony vármegye (ezután: vm.) (Barsi 1995b: 141). Az adatok lelőhelyének besorolásakor a néprajzi szakirodalomban szokásos módon, az 1913-as helynévtárban szereplő megyebeosztást követem.

18 Lázár 1997: 103.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A lengőhintafélék • A lengőhintafélék (*hintó, hinta, horoghinta,*[19] *linga*,[20] *csinga*,[21] *hórinka*,[22] *lóbba, lóbita, lóginya*[23]) általánosan elterjedt formáit szintén élőfára, leggyakrabban az udvaron álló alma-[24] vagy eperfa[25] hosszan elnyúló ágára, avagy az erdőszéli csere-[26] vagy fenyőfára[27] szerelték.

1. rajz. *Eperfára kötött hinta*

Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980 nyomán Simó Enikő rajza).

19 Rigmány, Maros-Torda vm. (Orbán 1997).
20 Babosdöbréte, Zala vm. (Lázár 1997: 103).
21 Hétfalu, Brassó vm. (Seres 1984: 174).
22 Nagyrozvágy, Zemplén vm. (Balabás 1981: 186–187). Valamennyi névnek az igévé képzett formája is használatos a hintázás megnevezésére. További, nevei: szintén a lengés tényére utalnak.
23 Kriston Vízi 1990: 167.
24 Pl. Halászi, Moson vm. (Barsi 1995a: 160); illetve Székelydálya, Udvarhely vm. (Gergely Gizella szíves közlése).
25 Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54); Tápé, Csongrád vm. (Török J. 1971: 795); Szaján, Torontál vm. (Törköly 1996: 83). A munténiai románok szintén eper- vagy akácfán hintáznak (Marian 1994: 216).
26 A Maros megyei Rigmányban pl. *Rákóczi cserefájára* (Balogh 1997). Továbbá: Marosszentkirály, Maros-Torda vm. (Nagy O. 1978: 129).
27 Pl. Gyimesközéplok, Csík vm. (saját gyűjtés).

A szabadban elhelyezett hinta sok esetben önálló, kapu alakú állványzatról függ alá. A ház[28] és a melléképületek: szín (fészer),[29] csűr[30] ajtó- és kapukeretei, vagy az azokhoz közel fekvő gerenda, amit *szarufá*nak is neveznek,[31] ugyanilyen, természetes hintaállványként szolgálnak. A hinta maga kimustrált, de még e célra megfelelő szakítószilárdságú nyomórúd-leszorító *(vontató)* kötélből[32] vagy nagy fakötő (húzató) láncból,[33] avagy páros (esetleg csak szimpla) rúdból áll. Feltehető, hogy az állattartó- és vadásznépek bőrszíjból kötötték. A legkorábbi állványos hinta ábrázolás a Kréta szigeti Hágia Triádából került elő. E terrakotta szobrocska egy hintázó lányt jelenít meg. A hintát tartó mindkét oszlop tetején egy-egy madár ül.[34]

A lengőhinta formailag háromféle, ülő, álló- vagy láb- és hajóhinta.

Az ülőhinta. A hosszú ülőkéjű *ülőhintán* az ülést zsák, párna, cserge, deszka, esetleg léckorlátos deszkaülőke teszi kényelmesebbé.[35]

2. rajz. *Lengőhinta mint a dróthúzó eszköze*

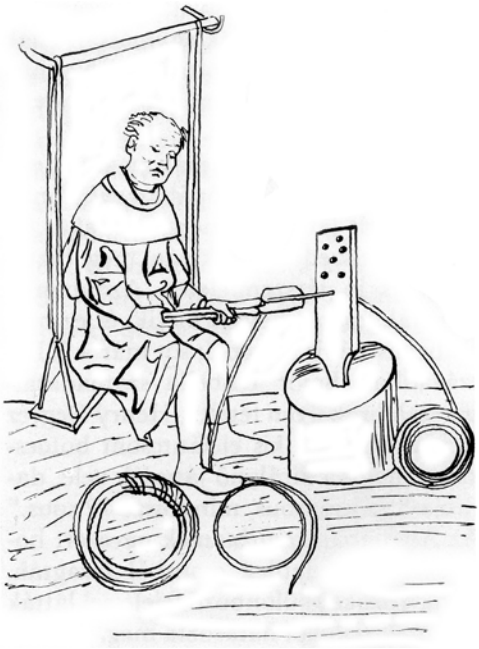

A nürnbergi Mendel-alapítvány 15. századi könyvének ábrázolása (Endrey–Zolnay 1986: 122 nyomán, Simó Enikő rajza).

28 Gáspár 1977: 54.
29 Hévízgyörgyk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54); Gazda 1980: 243.
30 Pl. Gyimesközéplok, Csík vm. (saját gyűjtés).
31 Kriston Vízi 1985: 38; Makfalva, Maros-Torda vm. (saját gyűjtés).
32 Székelydálya, Udvarhely vm., Délvidék és Gyimes, Csík vm. (Gergely Gizella szíves szóbeli közlése; Törköly 1996: 83.)
33 Pl. Gyimes, Csík vm.
34 Graves 1970: 416. Feltételezhető, hogy e madarak lélekjelképek.
35 A román szakirodalom említi még a posztót, illetve a szűrt (Marian 1994: 213).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

3. rajz. *Léghinta*

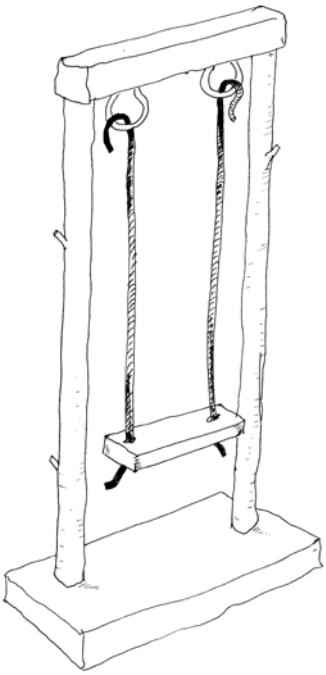

Balogh József, 10 éves gyermek által készített gyermekjátékszer rajza. Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 220/20 nyomán Simó Enikő rajza).

Ahol két kisgyermek van, *ikres hintát is köthetnek* (Gyimes, Csík vm.). Régebben főleg a fiatalok hintáztak, lehetőleg párosával: a legény ölébe ültette az arra vállalkozó leányt, illetve egymással szembe, *fecskefészekbe ültek*.[36] Mind az elhelyezkedés e módja, mind annak a megnevezése, akárcsak a hozzáfűzött mondóka*: Hinta, palinta,/ seggelika lipinka!* e szokás erotikus funkcióját jelzi. A fecske ugyanis a hiedelmekben az egészséggel, tűzzel, szerencsével és házassággal áll kapcsolatban.[37]

Az állóhinta. A merev *lábhintára* a Székelyföldről, a bukovinai székelyektől és a dél Dunántúlról vannak adataink[38] Ez merev keresztrúddal készült, állva hintázásra. Gyimesben (Csík vm.) „főleg a kalibánál két álló fa közé állították nagyobb gyermekek. Fenn, 3-4 m. magasságban ráerősítették a két hosszú karóvéget a két állófára, és alul összekötötték a karók végét. Lábra állnak. Két kezükkel hajtják a két rudat

36 *A legény megkérdezte: gyertek, melyik ül fel az ölömbe? Amelyik fel mer ülni, féltek, hogy igen megveti a legény, s nehogy leessen.* (Timár Viktorné, született 1941-ben, Hidegség – saját gyűjtés.)
37 Wlislocki 1892: 52, Nagy J. 1892: 71.
38 ÚMTSz 1992: *lábhinta* címszó; Tankó 2001: 27.

és magukat hajtják, míg majdnem vízszintes helyzetbe kerülnek.”[39] Inkább felnőtt fiatal párok hintáztak rajta, bár *kislápintát* a bukovinaiak kisgyermekeknek is állítottak.[40] „Párosával szembeállva is hintáznak, s behajtott térdekkel mindig az lök, aki elé következik a kilendülés.”[41] Petru Caraman kiemeli, hogy a lábhintán hintázás nemcsak kényelmetlen, de veszélyes is lehetett.[42]

4. rajz. *Hintázás lápintán*

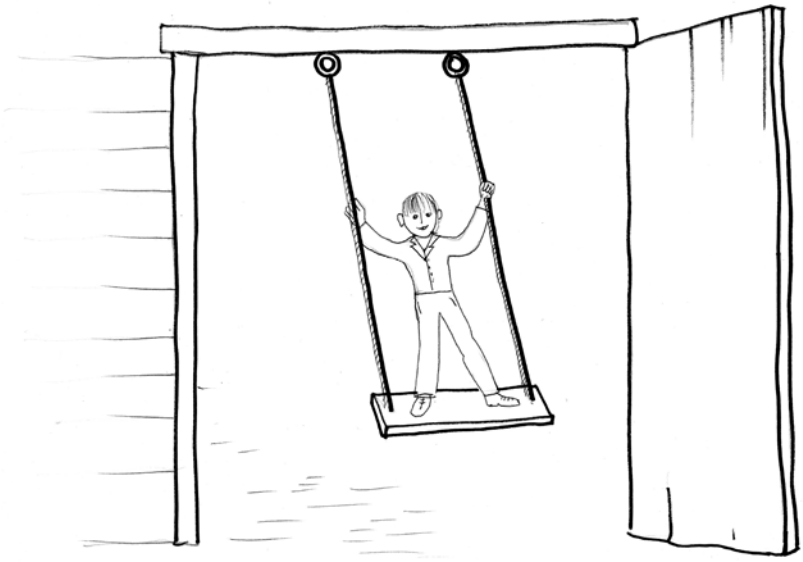

Andrásfalva, Bukovina és Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Sebestyén 1972: 145 és Hintalan–Lázár 1980: 71 nyomán Simó Enikő rajza).

39 Tankó 2001: 97.
40 Kriston Vízi 1985: 38–39.
41 OrmSz 1952: *hinták* címszó.
42 Caraman 1997: 104–105.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A hajóhinta. Délvidéken, a Tisza és a Duna mellett volt ismeretes a gerendára, ajtóhomlokzatra vagy fakeretre függesztett, deszkából készült, csónak alakú *hajóhinta*.[43]

5. rajz. *Hajóhinta*

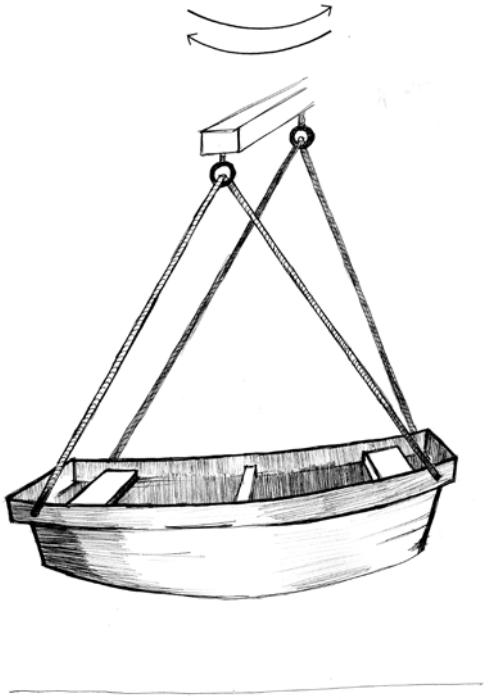

Kopács, Baranya vm. (Lábadiné Kedves 1984: 50 nyomán Simó Enikő rajza).

A lengőhintát csak indításkor kell meglökni, amíg *megkapja a lendülést*. A hintázás időtartama alatt a jelenlevők szöveget skandálnak vagy énekelnek. Az előadásmód váltakozhat: beszélve számolnak, utána mondókamesét énekelnek, majd végül szóval biztatják a hintázót.[44] Előfordul, hogy két csoport feleselget egymásnak.[45] A szöveg a hintázók számához igazodik: ha sokan vannak, rövidebb, ha kevesebben, hosszabb. Szabály, hogy egy hintázási alkalom során mindvégig azonos ritmusban kell előadni, a tempó személyhez igazításából veszekedés származik.[46] Ugyanis a szöveg végéig lehet hintázni. Pontosabban, az utolsó felkiáltásnál *nagyot lódíta-*

43 Lábadiné Kedves 1984: 52.
44 Háromszék (Konsza 1957: 356); Szigetköz (Barsi 1995b: 259).
45 Háromszék (Török F. 1896: 125); Nádszeg, Pozsony vm. (ZTI 45328).
46 Csete 1993: 150.

6. rajz. *Léghinta*

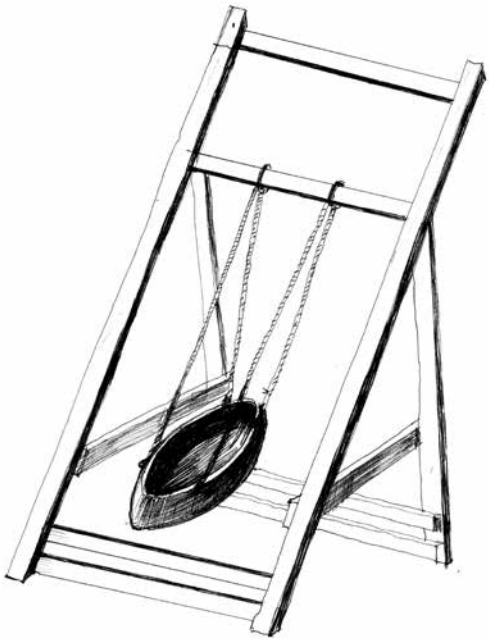

Bessenyei István, 13 éves gyermek által készített gyermekjátékszer rajza. Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 221/21 nyomán Simó Enikő rajza).

nak rajta, ahogy csak bírják, úgy kilökik, jól fellódítják, amíg leng, addig még rajta maradhat,[47] tehát a folytatás a hintázó ügyességén is múlik. Ezért igyekszik jól *kivetni magát*. A hintát *viszi a súlya*, előre-hátra és fel-le-fel, félköralakban. A hintázás mozgásélményét a stabil fenntartó elemhez igazodó repülés kellemessé teszi, ellentétben a földrengés-élménnyel, mely a stabil viszonyítási pont hiánya miatt rémületes. A szédültség fokozható a kötél vagy lánc becsavarásával: a saját tengelye körül is pörgő játékosról azt mondják: *pálinkát iszik*.[48] A mámor a serdülőket és ifjakat kockázatvállaló virtuskodásra csábíthatja: kiugorni, nagyot repülni a csaknem vízszintesre kilengett hintából, vállalva, hogy megütik magukat (Enyedi 1988: 58, 63).

47 Kiss Á. 1891: 54, Barsi 1995a: 160, Gergely 1999: 73, ZTI 8917 és 45309.

48 Andód, Nyitra vm. (MNT I. 96: 43). A gyimesközéploki Hidegségen is „alulról becsavarták s akkor elcsapták, magától kisirült".

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az alátámasztott hintafélék

Az alátámasztási pont körül mozgó hintaféléknek két változatuk van, a mozgás iránya szerint.

A mérleghinta • A föld fölött egy vízszintes rúdon vagy tőkén egyensúlyozó mérleghinta (*lipinka, libikóka,*[49] *hajdóka,*[50] *gallóka*[51]) a kétkarú emelő elvén működik, és ritmikusan fel-le mozog. Kisebb gyermekek(nek) rögtönöznek ilyent az udvaron. Két végét lovaglóülésben ülik meg, miközben felváltva felrúgják magukat.

7. rajz. *Hajdóka*

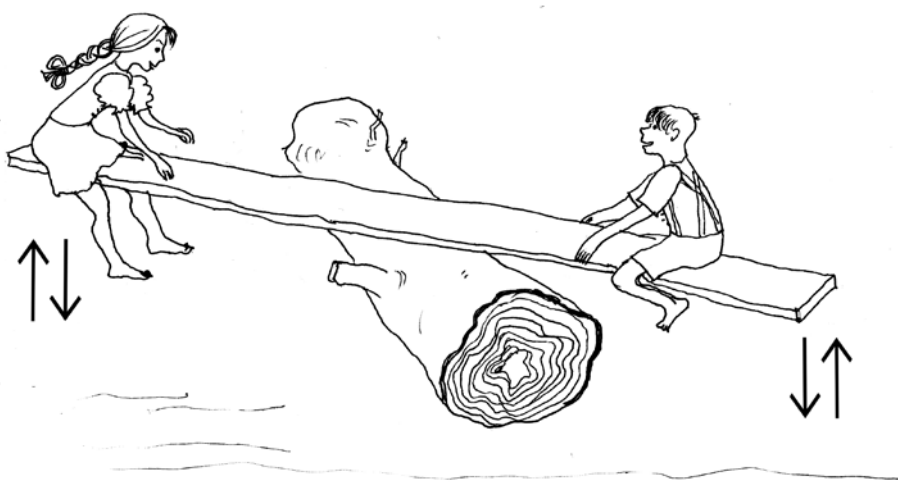

Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980 nyomán Simó Enikő rajza).

A forgóhinta • Stabil függőleges oszlop középtengelye körül, vízszintes elhelyezésben, körkörös irányban forog a *forgóhinta*,[52] más nevein *forgó malom*,[53] *fordulóka*,[54]

49 A lipinka erdélyi, a libikóka szélesebb elterjedtségű kifejezés. Szatmáron *lóginyá*nak, a Dunántúlon tréfásan üleptörőnek nevezték. (Kriston Vízi 1990: 167–168.)

50 A *hajdóka* terminus a hajtás tényére utal. Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54).

51 Sály, Borsod vm. (Borsai–Kovács 1971: 58).

52 Zovány, Szilágy vm. (SD 293); Szék, Szolnok-Doboka vm. (SD 105). E tárgytípus legteljesebb leírása: Kristó 1995: 54–55.

53 Kecskemét, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kiss Á. 1891: 471).

54 Szék, Szolnok-Doboka vm. (SD 105). További, hasonló terminusok: *forgó*: Debrecen, Hajdúszoboszló, Hajdú vm. (Beke 1956: 132).

körhinta,[55] *lingispir,*[56] *cserkabala,*[57] *ördögló,*[58] *ördöghinta,*[59] *ördögmotolla,*[60] *ördöglóginya,*[61] *ördögkerék,*[62] *ördögmalom,*[63] *kutyasatú,*[64] *kutyasutú,*[65] *kutyaköszörű,*[66] *kutyaszelelő,*[67] *kutyaszán,*[68] *szerencsekerék,*[69] *guzsalyhinta,*[70] *kolobrát,*[71] *pelengér,*[72] *bitó,*[73] *laboda.*[74] Alátámasztó eleme, csíki nevén *a kabalaláb* (esetleg kiszáradófélben levő) kb. 1,50 m magasságban letetejezett, felső végén 5-6 cm átmérőjű egyenletes *csap*pá vékonyított gyökeres fa vagy külön a földbeásott, bedöngölt bálvány,[75] külön befúrt facsappal, Mezőpanitban járomszeggel.[76] Utóbbinak, vagy az azt helyettesítő vasszegnek az a szerepe, hogy a felső részt balesetmentesen az oszlopra rögzítse. A hinta felsőrésze vagy hosszú rúd, deszka, esetleg létra – pl. Sárkeresztesen vendégoldal[77] – vagy szekérkerék. Az udvarhelyszéki Kisbaconban, valamint a Nyikó mentén a rudas változat *cserkabala,* a kerekes *ördögszekér, illetve szerencsekerék.*[78] A forgóhintának két altípusa van: szekértengelyes és szekérkerekes ülőkéjű változatok.

A szekértengelyes ülőkéjű változat. A tengelyhez hasonló vékonyságú rudat vagy kifaragott deszkát, *a kabalát* a közepén átfúrják, esetleg a végein nyeregszerűre kifaragják, hogy *jobb ülés essen rajta.* Serdülők ülik meg lovaglóülésben, igyekezvén a két kar egyensúlyát biztosítani. Lécekből ülőkét is szerkeszthetnek a deszka végeire. Hozzákötött *fogópálca* segítheti a megkapaszkodásban. Ülhetnek a deszka két végéről hintaszerűen csüngő kötélre, illetve láncra is, vagy az erre helyezett deszka-

55 Kolozs, Kolozs vm. (SD 864).
56 Zetelaka, Udvarhely vm. (SD 628).
57 A Székelyföld egésze (SD 192, 218, 538, 818; József 1943: 10–11). Háromszéken cserkabalás minta húsvéti tojást is díszíthetett (ÚMTSz 1979: *cserkabalás* címszó).
58 Kajdacs, Koppányszántó, Nak, Ozora, Tolna vm. (ZTI 45344, 45345-7); Tényő, Győr vm. (ZTI 57790); Tardoskedd, Nyitra vm. (MNT I. 16–17).
59 Tyukod, Szatmár vm. (ZTI 56360); Szlavónia (Kriston Vízi 1990: 168).
60 Arka, Abaúj-Torna vm. (ZTI 45349).
61 Zilah vidéke, Szilágy vm. (Kriston Vízi 1990: 168).
62 Érsekcsanád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Kriston Vízi 1990: 168).
63 Kiskunhalas, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Lajos 1940: 187–188).
64 Gyöngyöshalász, Heves vm. (ZTI 66215).
65 Csány, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 471).
66 Őrhalom, Nógrád vm. (ZTI 45354, 45356).
67 Kálló, Nógrád vm. (ZTI 66214) és Kartal, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 45357).
68 Lőrinci, Nógrád vm. (ZTI 45355).
69 Kékcse, illetve Tornyospálca, Szabolcs vm. (ZTI 45358, 45359).
70 Ságújfalu, Nógrád vm. (ÚMTSz 1979: *guzsalyhinta* címszó). Neve összefügg felállítása időpontjával: ez *guzsalyvasárnap,* nagyböjt második, illetve negyedik vasárnapja, ekkor fejeződik be a fonás-szövés (vö. Bálint 1976: 190, 192).
71 Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980: 55).
72 Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 202).
73 Mátraszőlős, Nógrád vm.; Nádújfalu, Heves vm. (Kriston Vízi 1989).
74 Gyimesközéplok, Csík vm. (saját gyűjtés).
75 Erdélyben a 20. század első felében már ez a másodlagos forma látszik gyakoribbnak
76 Nagy. Ö. 1992.
77 Gelencsér–Lukács 1991: 327.
78 SD 772; József 1943: 10–11. A két név nem ellentmondásos, ugyanis a szerencse negatív erők működésének is lehet a következménye.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ülésre, továbbá a rúd végeire függesztett *lókisefára*, mint Fehércsurgón.[79] Mezőpanitban (Maros-Torda vm.) *istrán*gból is készítettek ülést.[80]

8. rajz. *Cserkabala*

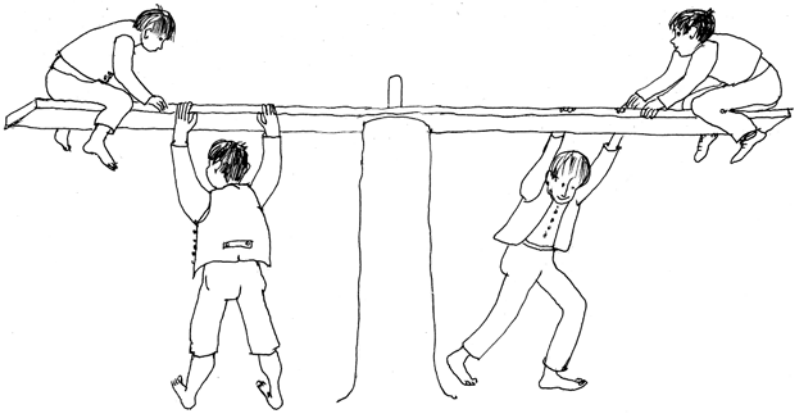

Nyikómente, Udvarhely vm. (József 1943: 10/19 nyomán Simó Enikő rajza).

9. rajz. *Kolobrát*

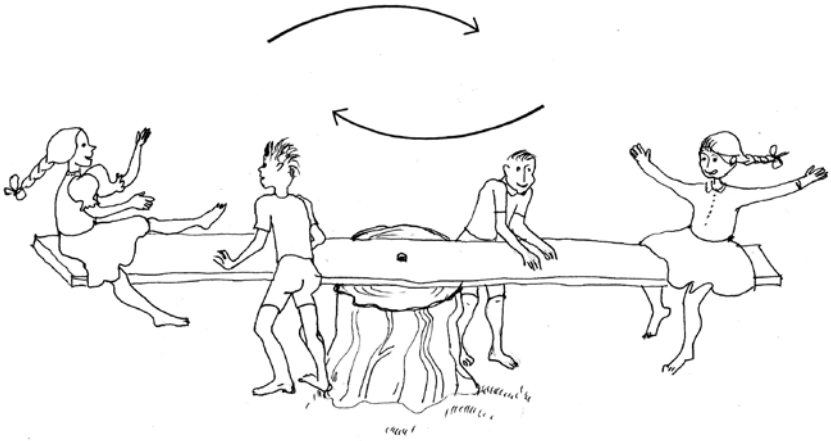

Hévízgyörk, Pest vm. (Hintalan–Lázár 1980: 55/72 nyomán Simó Enikő rajza).

79 Gelencsér–Lukács 1991: 139.
80 Nagy Ö. 1992.

10. rajz. A *cserkabala* rekonstruált rajza

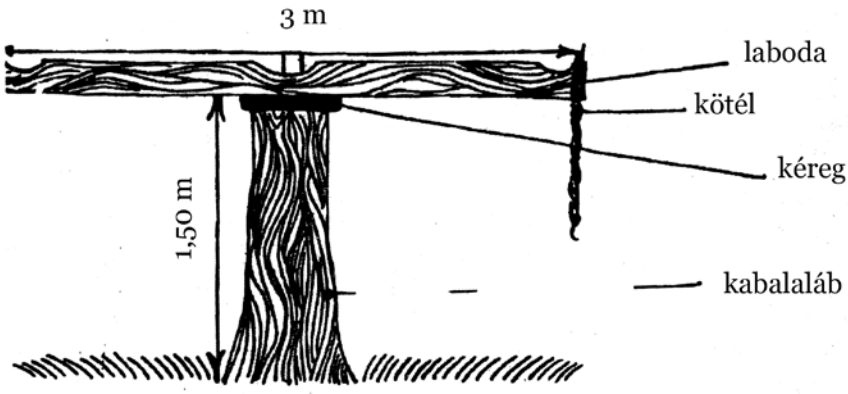

Csíkpálfalva (Kristó 1995: 59, a szerző rajza).

4. kotta. *Egy láda csatorna. Ördöglovazás* közbeni énekes mondóka

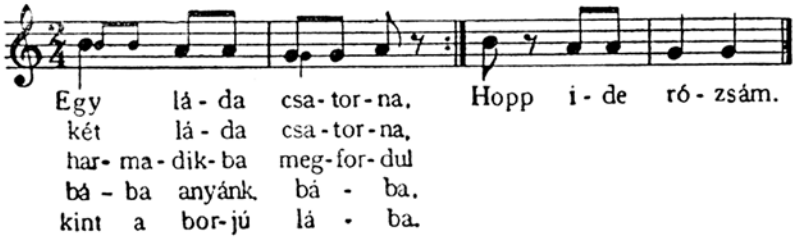

Ördögló. *A leányok a nagyböjti időben vasárnap délutánonként ördöglovaznak. A legények egy hengerfát a földre állítanak. A hengerfa végéből kiálló vastengelyre középen kifúrt rudat tesznek. A rúd két végére két hámfát akasztanak. A hámfákra egy-egy leány ül, a legények pedig énekszó mellett forgatják a rudat.*

Tardoskedd, Nyitra vm., Manga János gyűjtése (MNT I. 16–17/44).

Szekérkerekes ülőkéjű változat. Az oszlop csapjára minél nagyobb, jó esetben 1 m átmérőjű kerékfejet húznak. Ilyenkor a kerék küllőjére telepednek. Olykor a szekérkerék tetejére még egy 4-6 m. hosszú létrát szerelnek, s annak a két végére ülnek a játékosok. Ez utóbbi összetettebb változat neve szintén *cserkabala*,[81] vagy *szerencsekerék*.[82]

81 Zeteváralja, Udvarhely vm. (SD 538).
82 József 1943: 10/19 kép nyomán.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

11. rajz. *Szerencsekerék*

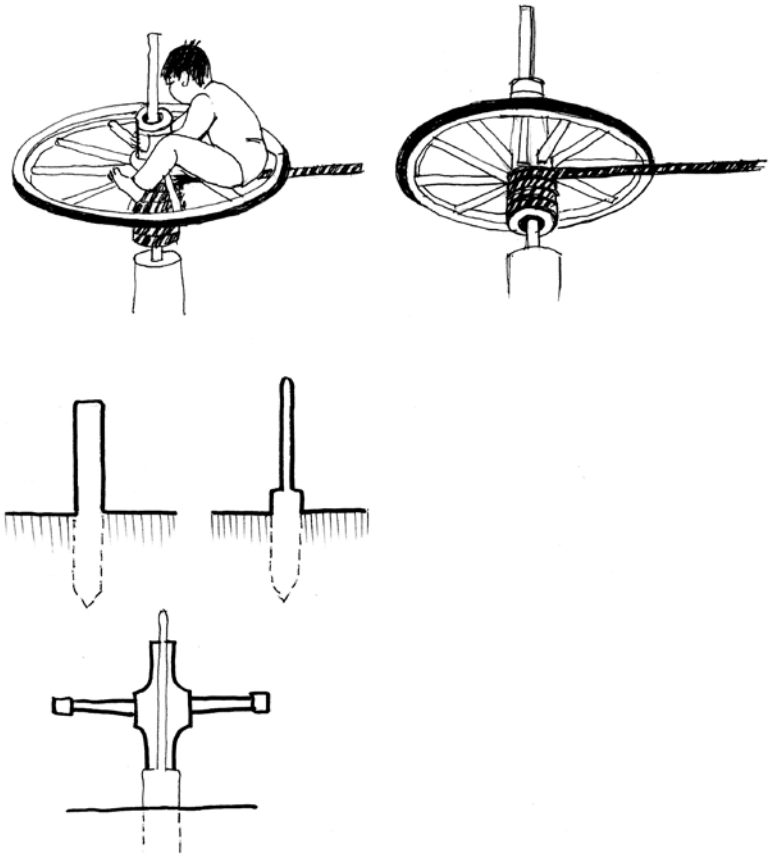

Nyikómente, Udvarhely vm. (József 1943: 10/18 nyomán Simó Enikő rajza).

A forgó rész súrlódásának csökkentésére több eljárást alkalmazhatnak. Csíkban két, mézgás felével szembefordított kéreglapot, vagy pedig zsírozott bőrdarabot szorítanak alája, vagy éppen avasszalonna darabbal *zaboznak, hogy a kabala tovább mehessen*, a Nyikó mentén a szekérkereket keréksárral kenik, sőt a tengely tövéhez helyezik a keréktányérkarikát is.[83]

A cserkabalát általában a forgóelem közvetlen megmarkolásával hajtják meg, de előfordul, hogy az egyik végére kötött kötelet fogva szalad körbe a *hajtó,* vagy minden fordulat után egyet lök a rúdon. A szekérkeréknek a *fejére* csavarják a kötelet: azt megrántva a kerék gyors forgásba lendül, a rajta ülő játékos elszédül, leeshetik. Ilyenkor azt mondják, hogy *a kabala megcsitkózott*. A *macsika*nak csúfolt játékos-

83 Kristó 1995: 55, József 1943: 11.

nak vizet öntenek a nyakába. E játék a serdülőkorúak ügyességpróbája. „Jó idegrendszerű, egészséges szívű és gyomrú gyermeknek kell lenni annak, aki másodszor is fel mer rá ülni. Legtöbbnek, ha szerencsésen vagy gurulva földet ér, hányási ingere támad."[84] A játékosnak azt kell bizonyítania, hogy akár tízszeri forgatásig is meg tud kapaszkodni a *kabalafarán*. „Az, aki megülte a kabalát *tíz dobás* (lökés) erejéig, »legénynek számított a talpán«."[85]

Összetett hintafélék

Kézi készítésű szárnyas hintafélék • A kézi készítésű, mindkét elvet egyesítő függőhinta, a *krincsuj*, *krincsó* vagy *hintakerék* „két fő részből áll: 1. A földbe ásott, s oldalról is megtámasztott lábakból, s 2. az ezekre forgathatólag elhelyezett szárnyakból, mely utóbbiakon ajtócskákkal s ülőkékkel ellátott kosárfélék vannak, olyan formán, hogy azok szintén külön, saját tengelyük körül forognak" (Szabó Imrét *idézi* Kriston Vízi 1990: 169). Ilyen típusú, a Balkán felől Moldván keresztül hozzánk került hintatípust állítottak fel a bukovinai székely férfiak a falubeli fiatalság számára.

12. rajz. *A krincsó szerkezeti elve*

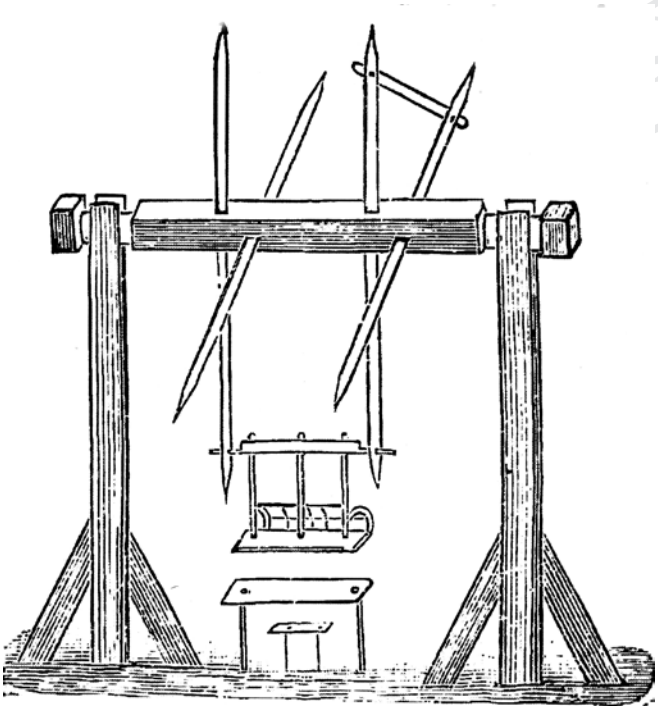

(Pamfile 1910: 470/103.)

84 József 1943: 11
85 Kristó 1995: 54–55.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az áram meghajtotta körhinta • Végül, említsük meg a függesztett körhintát, a *sergő*t,[86] annak árammal hajtott komplikált változatait, a *seringő*ket,[87] *ringispir*eket,[88] vagy *lupuhintá*kat,[89] amelyeket vállalkozók állítanak fel máig, városon naptártól függetlenül, a falvakon búcsús, illetve vásáros napokra. A moldvai Lészpeden pl. Szent Anna napi búcsún 1999-ben két körhinta forgott. Régebben egyet a fiatalasszonyok is *hintóztak* ilyenen, *hogy nőjön meg a kenderük*.[90]

A búcsú és vásár élményanyaga ihletett meg egy jászkiséri gyermeket a körhinta megmintázásához:

13. rajz. *Sergő*

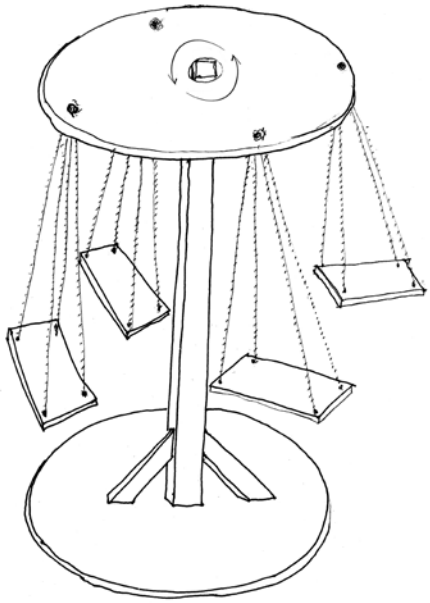

Darvas János, 9 éves gyermek által készített makett, Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 221/21 nyomán Simó Enikő rajza).

86 Csete: 1993: 221.
87 Moldva, Újfalu, Bákó m. (saját gyűjtés).
88 Pl. Sepsiszentgyörgy, Háromszék vm.
89 Marosszék és Mezőség. A *lupu* román kölcsönszó jelentése: farkas.
90 Lészped, Bákó m. (saját gyűjtés). A Dnyeszter mentén és Besszarábiában a román öregasszonyok és öregemberek ugyanilyen céllal hintáztak (Candrea 1999: 301).

A hintaeszközök és -mozgások szimbolikus-rituális vonatkozásai

A hinta paradox tárgy. Paradox a stabil és mobil részekből összetevődő szerkezete révén, melyek által helyben maradva és mégis mozogva kelti az utazás képzetét. A játékos az eszköz stabil részei – élőfa, építmények nyílászáró és szilárdító elemei – révén „otthon", helyben marad, míg mozgó részeire – többnyire valamilyen, a közlekedésben felhasznált lószerszámra vagy szekéralkatrészre – telepedve az utazás élményét éli meg. Paradox a mozgásai révén: az ellentéteket ritmikusan szembeállító, fel-le, előre-hátra irányokat egyesítő-megismétlő, vagy szüntelenül körbenforgó elmozdulás enyhén módosult tudatállapot kelt, mely révén az „utas" a felemelkedés és szárnyalás illúzióját, a zuhanás veszélyét, meg annak a legyőzhetőségét éli meg, az egymást ritmikusan felváltó pólusok egymásra utaltságát, kölcsönös feltételezettségét tapasztalja meg. A lengőhinta égbe emeli, majd visszahozza a földre, a forgóhinta lefelé, az örvénybe taszítja, tárgy neve szerint az ördögök körébe akarja taszítani, ha arra érdemes, a mérleghinta szüntelenül az egyensúly megbontása és visszaállítása kettősségét szolgálja. Mindezen élmények révén kiemeli az egyéneket a mindennapok világából, a tér, idő, mozgás, változás és állandóság reális kategóriáit időlegen felfüggeszti vagy összekeveri, hintázót a mindenséghez, mennyhez, földhöz és pokolhoz kapcsolja, ezzel megteremtve a reális és tapasztalaton túli világ közti „átjárás lehetőségét". Ezért mondjuk az ámítóról, aki irreális vagy *zavaros, összevissza*[91] dolgokkal kecsegtet, hogy *hintáztat bennünket*. Nem kevésbé találó a románok *hintadolog* kifejezése, melynek lényege a 'tekervényesség'.[92]

Az eszközökhöz, mozdulatokhoz, megnevezésekhez gyakran fűződnek érzékfeletti, természetfeletti mágikus-mitikus képzetek, élmények, képzettársítások és azokat megerősítő rítusok, melyek elhalványulásuk után már csak a hiedelmekben, vagy a tudatalattiban, meg a hintázás költészetében tükröződnek. A balkáni népek úgy gondolják, hogy az az élőfa, amire a hintájukat akasztják, érintkezési alapon jótékony tulajdonságait átruházza a hintázókra.[93] Ekképpen a horvátoknál a mandulafa a termékenységet, a déli szlávoknál a somfa keménységével az egészséget, a macedo-bolgároknál Szent György napján a kihajtott levelű fa az életképességet.[94] A bolgárok a zöld fára kötött lábhintát *kulcs*nak (*kljucs*), az átkötőjét pedig – akárcsak a románok – *hidacská*nak (*punticica*) nevezik, Petru Caraman szerint hasonlósági alapon. E terminusok is az evilág és túlvilág közti átlépés képzetét keltő szimbolikus tárgyakra utalnak.[95] A macedo-bolgárok pl. a fiatal halottnak szóló énekükben ezt

91 ÚMTSz 1988, *hinodál* címszó.
92 „Lucru scrînciob" (Marian 1994: 220).
93 Caraman 1997: 107.
94 Caraman 1997:109, 107.
95 A híd ilyen vonatkozásairól lásd a *hidasjátékról* szóló tanulmányomat: 168–172; de különösképpen: 169 és 222.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

éneklik: „Imádkozz az Istenhez/, Adjon neked kulcsot/ Hogy kinyisd a föld alatti börtönödet/ És gyere ki a fényre/ Látni a szeretteidet."[96]

A román kolindák nagyleánya két, isteni erőket, vitális energiákat magába sűrítő szent fára – fenyő- vagy meggyfára – vagy a vízben úszó szarvas agancsára, illetve bölény szarvára akasztott, vagy az égből aláfüggő bölcsőben vagy hintán ülve hímez. A halottas énekeikben ugyanilyen körülmények között a szarvas a halott lelkét szállítja örök lakásába.[97] „A hinta a nyenyecek (jurák szamojédok) tudatában valamiféle mitikus, varázslatos eszköz lehetett, ezt erősíti meg, hogy itt is vashintáról van szó. Hinta mellett van a lejárat az alvilágba egy nagyon érdekes samanisztikus elbeszélő ének (taidiebco – Castrén–Lehtisalo 1940: 5. sz.) szerint. Hintába ülve gyógyul ki betegségéből egy énekelt *lahanakko* (Lehtisalo 1947: 56. sz.) hőse, és hintát pusztít el – amibe házasság előtti próbaként bele akarták ültetni – Kercsa-ju gazda, egy zürjén nyelven feljegyzett nyenyec jarabc [siratóének] hőse. Hasonló elképzelések a keteknél (jenyiszeji osztjákoknál) is élhettek."[98] Egy másik nyenyec hős elpusztítja a tengeren túli tizennégy óriást és vashintájukat, amelyben azok sok embert küldtek a halálba.[99] A szibériai keteknél és szamojédoknál az ég alvilágig vezető csőútjánál,[100] hét vörösfenyő vagy jegenye, *sámánfa* hét ágára[101] akasztott hét vashinta áll, mely magától hintázik. A keteknél, mint bölcső viszi fel a hőst az istenfa tetejéig, hozzásegítve a tűz megszerzéséhez.[102] A hintát tartó fa világfa jellegű.[103] Egy mordvin mitologikus énekben egy *Sztirjava* nevű leányt az égi isten hintán emel magához, majd bölcsőbe ültetve ereszt alá a földre hozzátartozói meglátogatására.[104] A Mahe-Brahmana a hintát *égi hajó*nak nevezi.[105] A rituális költészetben tehát e tárgyak az ég és föld közötti közlekedőeszköz szimbólumai. Ókori görög vázák az athéni és ikariai hintaünnep szimbolikus tartozékaira utalnak: a hintázó leányon kívül hol Erósz figurája, hol további ünneplő ruhába öltözött hölgyek, hol áldozati ajándékkal, gyümölccsel teli edény, a hinta alatt meg egy kutya látható.[106] A Dionüszosz tiszteletére tartott ünnepi rituálénak a szakirodalom áldási-, tisztító- vagy termékenységfokozó szerepet tulajdonít.[107]

Minálunk a játék e szellemi vonzatai hol a tudatalattiból törnek fel, hol a hiedelemtudás vagy folklór más területei tükrében villannak fel, hol meg a hintázó mondókamesék fogalmazzák meg. Az elsőről győzött meg a 2000-es évek elején két óvodásgyermek. Egyikük, amint egy magasba ívelő lengőhintán hintázott, kijelentette, hogy ő most az égbe, Istenhez repül fel. *De akkor te meghaltál* – vágta rá a másik.

96 Caraman 1997: 114.
97 Demény 1999b: 119–125, Marian 1995: 151.
98 Demény 2002a: 349.
99 Demény 2002a: 349. Forrása szintén Castrén–Lehtisalo 1940: 5. sz. éneke.
100 E motívum forrása Demény kéziratos jegyzete szerint szintén Lehtisalo 1947: 56. sz. 193–201.
101 *Kercsa-ju gazda* (Bereczki 1982: 386).
102 Ivanov 1984: 219.
103 Coman 1980: 131.
104 Bereczki 1982: 287–289.
105 Chevalier–Gheerbrant 1995: *leagăn* címszó, illetve Evseev 1998: *leagănul* címszó.
106 Schmidt 1977: 56–57
107 Regine Schmit James G. Frazerre, az attikai ünnepeket elemző Ludwig Deubnerre és Martin P. Nilssonra hivatkozik (Schmidt 1977: 56).

A magyar hintázó mondókákban gyakran van szó égberepülésről, de csak mint tapasztalatszerző átjárásról, és ott az ég lakóival, Istennel, angyallal, ördöggel, meg a szentekkel való találkozásról, Isten tehenének, és a földi állatoknak koratavaszi megelléséről. A mondókák, a hintán „utazó" „álmai" gyanánt[108] újra és újra megfogalmazzák a jövőbeli boldogsága vágyát, reményét: szorgos mindennapi munkálkodás, gazdálkodás vezet a házasság, gyermekáldás és imádkozás felé.[109] Az ilyen *kocsi* képletesen a *Lányokat, fiúkat a mennybe felvinni*[110] való. De e kérdésre még visszatérünk.

A hinta függesztő elemei, az ajtó, illetve kapu is önmaguknak látszólagosan ellentmondó – paradox – helyek, az ellenőrzött benti és az idegen kinti világ közti átmenet színhelyei, sőt, ilyennek tartja a következő találóskérdés a gerendát is: *Mi lehet? Két vége örökké telel, s a közepe örökké nyárol.*[111] A kapun való ki-bejárást kritikus helyzetben levő személyek számára tabuk és rítusok szabályozzák.[112] A bátyai (Bács-Kiskun m.) néphit szerint a kapu a halott szellemének a tartózkodási helye.[113] A zoboraljiak meg a moldvai csángók is úgy gondolják, hogy külső beavatkozás nélküli kivágódása a Halál bejövetelének az előjele.[114] Vagyis a magyar néphit is őrzi a hintaállvány világba be- és abból kivezető *torana* szimbolikáját: „Ha feltesszük, hogy a portikusz egy torana – bejárat és kilépő a világból – ez a ritmus az élet és a halál, a kiterjedés és visszaintegrálódás, az evolúció és involúció egyetemes ritmusa".[115] Ezek a hinták életre keltenek vagy megölnek, meggyógyítanak vagy megbetegítenek.

A mi forgóhintát megnevező *cserkabala* szavunk cser előtagja magyarul 'a cseranyagot tartalmazó durva, hasadozott kérgű, lombos tölgyfára' vonatkozik, de a hasonló szótővű orosz szóbokor tagjai közt 'fekete', 'ördög', 'keményszívű', 'érzéketlen' jelentésű szóképződményeket is találunk. A kabala jelentése: 'kanca'. Feltételezni lehet, hogy a hintafajta népi neveit az ördöggel kapcsolatban álló durva, keményszívű, fekete kancáról kapta. A fekete lovak a Biblia szerint észak földjére, a fehér lovak utánuk, a tarka lovak pedig dél felé mennek (Zak 6:6), észak–dél a halál–élet iránya. „A fekete vadló őskép, mely a Föld é a vizek mélyének, a Holdnak, a vegetációnak, a totemisztikus ősanyának, a szexualitásnak és a halálnak, az álomnak és mágiának a jelképe [...] főleg kanca képében jelenik meg." Hiedelmeinkben inkább a halálba

108 Az ének végén elcsöndesítik a hintát és a rajta ülő alvást színlel. Ilyenszerű párbeszédet folytatnak: „Mit álmodtál az éjjel?;/ Azt álmodtam az éjjel, Hogy az Isten tehénkéje megborjazott az éjjel" (Deáki, Pozsony m. –Gágyor 1982 I.: 113).

109 A vizsgált 550 szövegből majdnem minden tizedikben előfordul ez a, *Magyar Népmesekatalógus*-ban 2018A/1*. típusszám alatt besorolt, *...*Tíz, tiszta víz! Minek az a tiszta víz?* címen azonosított láncmese-motívum (vö. Kovács–Benedek 1990: 84–88).

110 Tiszabecs, Szatmár vm. (ZTI 45311).

111 Oneşti, Bákó m. (KFA 01); Makfalván (Maros-Torda vm.) a csűr szarufát tartó gerendájának mind a kinti, mind a benti szakaszára akasztottak hintát (saját gyűjtés).

112 Pl. a gyermekágyas anya negyven napig, a *kiavatódás*ig vagyis egyházi áldásban részesülésig nem léphet ki a kapun, mert tisztátalanságával jégverést hoz a határra (Bosnyák 1980: 192). A lakodalmasok a menyasszonyos, illetve vőlegényes ház kapuján csak szövevényes rítusok betartása árán léphetnek be (pl. Seres 1994: 105, Balázs L. 1994: 121). A boszorkány a tej zsírjának az elvitelére a következő tanácsot adja: „mindenütt üsse meg a kaput, s mondja: innen is egy kicsit." (Szék, Szolnok-Doboka m. – KFA 02117).

113 Fehér 1975: 36.

114 Virt 1987: 35/271, 1990: 228.

115 Chevalier–Gheerbrant 1995: 202.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vivő, ősökkel, túlvilággal kapcsolatos, az élőket segítő fehér lónak van jelentősége.[116] A román siratókban a fekete ló túlvilági lélekvezető.[117] Érthető, hogy e hintaféle további megnevezései legtöbbször az *ördög*gel vagy *kutyá*val kapcsolatosak. A kutya alakja valamennyi mítoszkörben szerepel, és mindenütt „a halálhoz, ill. a halálon túli világhoz – az alvilághoz, a pokolhoz – kötődik valamiképpen: lélekvezető állat, s a halál jelképe lett" (Szemadám 1990b: 131). A hinta görög eredetmítoszában a boritalt feltaláló Ikariosz holt tetemére a kutya talál rá.[118] Erre utal bizonyára a görög vázakép hinta alatt ülő kutyája is.[119]

Egy Madridban őrzött mérleghintát ábrázoló vázakép felirata és figurái arra mutatnak, hogy e jelképes tárgy a napkezdet és alkony egyensúlyát és váltakozását jelképezi, melyben éppen előbbi, vagyis a sötétség feletti világosság kapja meg a győzelmi koszorút.[120] Ujváry Zoltán, Dmitrij Zelenin és Vlagyimir J. Propp orosz kutatók vélekedését tolmácsolva – miszerint „a magasba való lendülés mind a hintánál, mind az ugrálásnál a növények növekedését, fejlődését van hivatva előidézni", illetve „a hintázással, ugrálással a jövő évi terméssel kapcsolatban végeznek jóslásokat" – a termékenységvarázsló mozzanatokat hangsúlyozó elméletet tartja valószínűbbnek.[121] A Dnyeszter mentén és Besszarábiában a román öregasszonyok és öregemberek ugyanilyen céllal hintáztak. Régebben lészpedi (Moldva) csángó fiatalasszonyok is *hintóztak* az árammeghajtásos hintán, *hogy nőjön meg a kenderük*.[122]

A hintázás körülményei

A játék szimbolikus jelentéseinek felderítésében annak körülményei – helye, ideje, a játszók kiléte és a játszás módja – is beszédes lehet. Az alábbiakban ezeket fogjuk áttekinteni.

A játék helyszínei

A hintaeszköz-típusok némelyike már szerkezetétől fogva meghatározza a játék helyszínét. Így az épület nyílászáróira akasztott lengőhinták nem is inghatnának másutt, csak a javarészt a telken belől, az épületek vonatkozásában a bent és kint

116 Pl. Jankó 1891: 295, Wlislocki 1892: 49, Bondár 1982: 14/103.
117 Evseev 1998: *calul* címszó.
118 Graves 1970: 416.
119 Schmidt 1977: 58.
120 Schmidt 1977: 62.
121 Ujváry 1969: 126–127.
122 Lészped, Bákó m. (saját gyűjtés); Candrea 1999: 301.

között. A lecsonkolt fatuskóra épülő forgóhinta magától értetődően helyezkedett el az erdei tisztáson, ahol az állataikat legeltető fiúgyermekek találkozhattak egymással. A szabadtéri, hintához vázat biztosító fák vagy az erdő szélén – itt állt az 1211-es oklevélben említett *hintófa* is[123] – esetleg éppen a falu központjában a korcsma előtt, vagy valamely udvaron, a ház körül voltak találhatók. A szabad hely kiterjedtsége is szerepet játszott: sátoros ünnepeken, főként az olyanokon, mint a templombúcsú, amelyekre más helységekből is érkeztek vendégek, nagy valószínűség szerint nagyobb tereken állítottak fel nagyobb lengő- vagy összetett hintát. A *szoros*nak nevezett keskeny utcácska bejáratához cserkabalát állítottak. Ilyenen szórakoztak a fiatalok a gidófalvi (Háromszék vármegyei) *Vízközén*,[124] is. Hintázásra kiemelt hely volt még a *híd melléke is*.

A felsorolt helyszínek közös sajátossága, hogy a vad- és humanizált tér határán mint elválasztók–összekötők találhatók: e terek megszelídítési foka azonban különböző. Az ember által legkevésbé ellenőrzött és átalakított területek az erdő és a víz, sorrendben a határ, a falu belterülete, a telek, majd a ház következnek. A magántelket a szomszéd területtől elválasztó kerítés átlépője csakis mérleghinta alátétként volt használható, az utcáról a ház udvarára bejáró kapu, illetve az épületek bejáratának ajtaja csakis lengőhinta függesztőként jöhetett számításba. Az aránylag szűk, keskeny, kis térbe foglalt utca, a *szoros* bejáratához a forgalmat is lezáró cserkabala került. A függőleges tér szintjeihez viszonyítva a mérleghinták lennebb, a forgók középen és a lengőhinták a fentebb helyezkednek el. A kapu és ajtókeretek, gerendák és fák révén a lengőhinták a fent és lent között is kapcsolatot teremtenek, a forgóhinták inkább lefele hatnak, míg a mérleghinták a föld közelében egyensúlyozzák ki az ellentétes pólusokat. Idegen és saját tér közti határhelyzetük különböző fokozatai révén valamennyiük hordozhat a képzetek szintjén világok közti átjáró funkciót Tekintve, hogy a lengőhintát fenntartó kapu, ajtó, gerenda, kerítés, mint a kinti (vad, ellenőrizetlen) és benti (humanizált) világ elválasztói jelképiségéről már szóltunk, most csak *a túlvilágra vezető terhes utazás* közegeit, útjait említjük, amilyen a *tüskés út*, a *körömhíd*, a folyóvíz, különösképpen a *Jordán*, ahonnan a halott lélek a túlvilágra, vagy éppenséggel a mennybe jut (Pócs 1990: 640–642). Ilyen a *szűk kapu* és *keskeny út* „amely az életre vezet – kevesen vannak, akik megtalálják" (Máté, 7:14). „A keresztúton – amelynek a görög mitológiától nyomon követhetően »halotti«, »túlvilágba vezető út« jelentése van, halottakat, kísérteteket meglátni és »tudományba«, »boszorkányságba« beavatást nyerni egyaránt lehetett" – írja Pócs Éva (1990: 619–620). „Ez az átmenet a földről az égbe való átmenetet is jelenti, az emberi állapotból az emberfelettibe, az érzéki világból az érzék felettibe."[125] A magyar néphit is ismeri a vízen túli másvilág képzetét: Sarkadkeresztúron „azt mondják, ha valaki meghal, a lelkének egy nagy folyón kell átúsznia. Ha azt a folyót átússza, a mennybe jut."[126]

123 OklSz 1902–1906: *hindó-fa* címszó.
124 Pl. Helynév Gidófalván (Háromszék vm.): „Vasárnap délutánonként leginkább a *Vízköze* nevű helyen *cserkabaláztak*." (Balassa 1944: 132).
125 René Guénon nyomán Chevalier–Gheerbrant 1995: *pod, punte* címszó.
126 Bondár 1982: 60/696. E kérdésről részletesebben lásd a *hidasjátékról* írt tanulmányomat: 164, 166–168.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A kísértet megáll a víznél, nem megy át a hídon.[127] Mind a hidat, mind a keresztutat kereszttel védték. A korcsma – legalábbis a románok hite szerint – az *ördög háza*.[128] Mindazonáltal a körhinta kocsma elé állításának valószínűleg gyakorlati oka (is) lehetett, lévén ennek az akciónak a kezdeményezője és haszonélvezője a korcsmáros.

A játék ideje

Manapság a hintázásnak nincs megszabott ideje. A pásztorkodó suhancok körében régen sem volt: ők a civilizáltabb térfelek lakóitól eltérő módon tagolták az időt. Néhány szórványos adat arra vall, hogy a hagyományos falusi szokásrend, természetesen a időjáráshoz igazodva, megszabta hintázásnak az időszakát. A moldvai Külsőrekecsinben az idősebb, ittas férfiak *húshagyókedden* a kerítésátlépőn *libbantottak*,[129] a Tolna megyei kajdacsiak pedig ekkor állítottak *ördöglovat*, amin a nagylegények a nagyleányokat forgatták.[130] A Nógrád megyei Ságújfalun a *guzsaly-* vagyis forgó*hintát guzsalyvasárnap*on, azaz nagyböjt második-negyedik vasárnapján állították,[131] majd böjti vasárnap délutánokon forogtak rajta. A Nyitra megyei Tardoskedden szintén a böjt folyamán, legények *ördöglovaztatták* a leányokat,[132] akárcsak Sóvidéken, ahol húsvétig szórakoztak ekképpen.[133]

A hintázó mesemondókákban szereplő személyek névünnepe alapján ugyancsak korai kezdő időszakokra gondolhatunk. A *„Szent Péter és szent Pál szürke lovon nyargal, apró szénát eszik, fekete szurkot szarik, avval világítanak* (egy másik változatban a lovak *sárga szalmát ettek, forrásvizet ittak*)"[134] szövegrészben e szentek közül az első még a *féltél*nek nevezett *Pálfordulóra* (jan. 25),[135] a második – akárcsak az alábbi mondóka *Péter* szereplője – Üszögös Szent Péter napjára, február 22-re utalhat.

Egy süveg alma, Két süveg alma, Három süveg alma,
Négy süveg alma, Öt süveg alma, Hat süveg alma,
Hét süveg alma, Nyolc süveg alma, Kilencedik Miska fia.
Szállj ki, Péter, a hintóbul, mert megáll az esső!
– Há hajtottad a disznókat? – Kis kemence mellé.
– Milyet ellett? – Tarkát, barkát, Istenke bazsarkát.
Rúg föcskegerendára, még annál is magasabbra,
Mint a torony teteje.

127 Bosnyák 1982: 68/257, 92/186, 93/189.
128 Pamfile 1910: 469.
129 Harangozó Imre adata.
130 EA 65. Andrásfalvy Bertalan gyűjtése.
131 ÚMTSz 1988: *guzsalyhinta* és *guzsalyvasárnap* címszavak. Egyébként a bánsági és a délnyugat erdélyi románok szintén a nagyböjt első havában hintáztak, egyes helyeken húsvétig (Caraman 1997: 101).
132 MNT I. 16–17, Manga János gyűjtése, 1938.
133 Siklód, Parajd, Udvarhely vm., Sóvárad, Maros-Torda vm. (Barabás 1998: 63).
134 Naszvad, Komárom vm., Tardoskedd és Andód, Nyitra m. (MNT I. 42–43; Bakos 1953: 61–62, 64; Kiss Á. 1891: 55; ZTI 73871, 45315).
135 Bálint 1976: 180.

Felültetik valamelyiket a hinnára (hinta, s míg az hintázik, a többi ráénekli a dalt. Újra elcsöndesítik a hintát, s aki rajta ül, alvást színlel. Kérdezi tőle, aki utána akar felülni: „Mit álmodtál, pajtás?" A föntülő feleli: „Azt álmodtam, hogy a Miska fia üljön fel a tyúksz..os hinnára! Leszáll, a „Miska fia" felszáll, a többi újra kezdi.

Érd, Fejér vm., Kodályné gyűjtése, 1917 (MNT I. 103–104/203).

5. kotta. *Egy süveg alma*

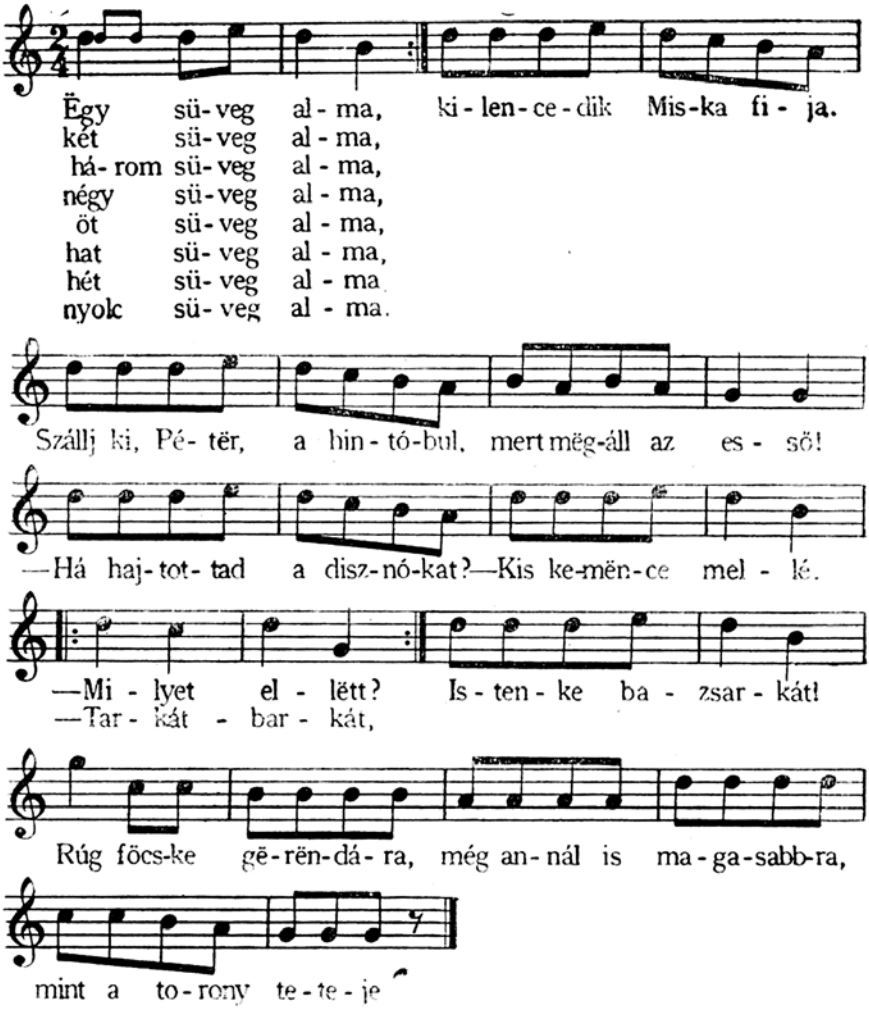

Érd, Fejér vm., Kodályné gyűjtése, 1917 (MNT I. 103–104/203).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A hintázót leszállító szövegeiben *Guszti* (jan. 26.) és az őt felváltó *Tamás* (jan. 28.), majd *Balázs*[136] (febr. 3.) neve szerepel. Egy szöveg a *Balázs torát* emlegeti. Pl.:

[...]
Tíz, tiszta víz,
Három cseber meleg víz,
Beléesett a pap lánya,
Mivel húzzuk ki?
Csonttal, cseréppel,
Három gombostüvel.
Mit fõzzünk a torára?
Káposztát a nyomára,
Hi ki a Balázs torára.
Atyha, Udvarhely vm. (KFA 08780/2).

Némelyik mondóka a pacsirtát serkenti megszólalásra. A népi kalendárium szerint ez a madár Zsuzsanna napján, február 19-én szólal meg, hirdeti a tavasz közeledtét.[137] Többfelé szerepel a hintázó mondókákban *Mátyás* (febr. 25.), mint aki beleesett a meleg vagy tiszta veder vagy cseber vízbe (egy esetben mézes hordóba) (13 szöveg).[138] Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy *megtörte a jeget*. A személynevek a *tél* közepére, második részére utalnak.

Több más nép is e korai időszakokban kezdett hintázni. Húshagyókedden kezdődött a moszkvai oroszok mérleghintával kapcsolatos ünnepsége is, melyet bizonyára rituális fontossága miatt a cár nyitott meg (vagyis ő ült elsőnek a hintára).[139] A litvánok is ekkortól kezdve pünkösdig, sőt Szent János napjáig hintáztak, azzal az elképzeléssel, hogy ezzel a növényvilágot serkentik a növekedésre.[140] A szerb, román, bolgár, görög népek is gyertyaszentelő napján, tehát február elején kezdtek hintázni, előbbiek húshagyókeddig, ezzel a jó kendertermést akarván biztosítani.[141] Februárban tartották Attikában az ókori görögök az Aiora nevű hintaünnepet. Az egyik szerb közösség a jeles alkalmankénti hintázóknak más-más célt tulajdonított: a február végi „fehér héten" majd Gyümölcsoltó napján (márc. 25.) a szép (hosszúszálú) kendertermésért, március 9-én a fiatalok párosításáért, Szent György napján pedig a szépségért és egészségért hintáztak.[142] Ez utóbbi napon több balkáni – így aromán, bolgár, szerb, horvát, sőt meg a boszniai muzulmán szerb és munténiai román – nép

136 Naszvad, Komárom vm., Andód és Tardoskedd, Nyitra vm. (MNT I. 42–43; Bakos 1953: 61–62, 64); Vága, Pozsony vm. (Bakos 1953: 65), Nagybajcs, Győrzámoly, Győr m. (Barsi 1995a: 157–158, 133); Tápé, Csongrád vm. (Török J. 1971: 795).
137 Bálint 1976: 224.
138 Bácsfalu, Brassó vm. (Seres 1984: 263); Dálnok, Erdővidék, Háromszék vm. (KFA 03853, Gazda 1971, Török F. 1896); Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 12551); Szászcsávás, Kis-Küküllő vm., Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309/38, 39); Székelyvaja, Koronka, Hármasfalu, Magyaró, Maros-Torda vm. (KFA 07375/10, 07405/25, 013455/4); Batonya, Csanád vm. (Kálmány 1878: 16); Nagydoba, Szilágy vm. (KFA 01745).
139 Propp 1963a: 127.
140 Modesta Liquati adatai, kéziratban.
141 Caraman 1997: 101.
142 Caraman 1997: 102–103.

is hasonlóan ünnepelt. A horvátoknál hajnalban, majd reggel került rá sor.[143] Márciusban napkeltekor, arccal kelet felé ültek a hintára a kelet-ázsiai ketek.[144] A bánsági és Erdélyi-szigethegységbeli románoknál is van adat a nagyböjti hintázásról, de a nagyhetet és a húsvéti ünnepeket el sem lehetett volna képzelni enélkül.

Korlátozódhatott a hintázás csak a szentháromnapra, azaz Krisztus halála és feltámadása napjaira: nagypéntektől húsvétig – talán Krisztus halála és pokoljárása emlékére –ördöglovaztak a Fejér megyei Sárkeresztesen, míg a bukovinai székely falvakban a köz- és magánterekre nagycsütörtökön vagy nagyszombaton éjjel, Istensegítsen nagypénteken[145] ácsolták össze a vagy erdőből vágott, vagy kölcsönbe kért fatörzsekből készülő állványos *nagylápintát* a falu közepét átszelő utcák kereszteződésénél. Több körforgót állítottak a serdülők a hídnál, illetve az útkereszteződéseknél. A kisgyermekeknek nagyszombaton a szín alá kötöttek *kislápintát*,[146] a csárda előtt húsvét éjjelén állítottak fel *krincsujt*[147] vagyis hintakereket, s húsvétkor, a nagymise után játszottak valamennyien.[148] A hadikfalvi legények húsvéthétfőn este „a leányos ház kiskapuját elvitték a híd alá, a hegyekbe vagy a nagylápinta tetejébe".[149] Itt a húsvétot követő kedden mulatság közben le is bontották a hintát, a fát visszaadva a tulajdonosának.[150] „E szerek körülbelül egy hétig állottak. Egész éven át nem volt szabad használni azokat."[151] A hintázás húsvétra időzítésére a magyar szakirodalomban Kriston Vízi József hívta fel a figyelmet.[152] A Fejér megyei Sárkeresztesen is nagypéntektől húsvétig működött az *ördögló*.[153] Húsvétkor hintáztak Hajdúnánáson, a mezőségi Paniton, a Beszterce megyei Magyarzsákodon, Gyimesben, Kósteleken, a moldvai Lészpeden.[154] A románoknál sem sem telhetett el a húsvét hinta nélkül.[155] Pünkösdkor játszottak a falu központjában álló cserkabalán a marosszéki Székelykövesden, míg Rigmányban ekkor párhuzamosan működött az erdőszélre kötött horoghinta és a *Szoros* nevű utcában felállított cserkabala. Utóbbi vasárnaponként egész őszig használatban volt az 1960-as évekig.[156] Kevés történeti

143 Caraman 1997: 104.
144 Ivanov 1984: 220.
145 Vö. Kriston Vízi 1985: 34–35, Gáspár 1986: 26.
146 Kriston Vízi 1985: 39.
147 Szabó I. 1906: 92–93/190. A *krincsuj,* más nevén *dulap* román közvetítésű kölcsönszó, összefügg a 'szekrény', 'koporsó' szavakkal (Pamfile 1998: 56). E török eredetű szó eredeti jelentése: üreges, a forgóajtó elve szerint kialakított tárolóbútor (Nyíri Mária szíves közlése).
148 Kriston Vízi 1990: 169.
149 Kriston Vízi 1985: 39. Figyelemre méltó a helyszínek végletes ellentétessége és a kapuval való összefüggése.
150 Kriston Vízi 1985: 39.
151 Sebestyén 1989: 267.
152 Kriston Vízi 1990: 169. A bukovinai románok szintén nagypénteken állítottak hintát, de a románoknál máshol sem telhetett el húsvét hinta nélkül (Marian 1994: 221).
153 Gelencsér–Lukács 1991: 327.
154 Nagy Ö. 1992, SD 818, a moldvai és gyimesi saját gyűjtés. A kósteleki adatot Daczó Árpádnak köszönöm.
155 Marian 1994: 221.
156 Orbán 1997, Balogh 1997.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

forrásunk (1593,[157] 1828) kelte szintén télvégi hintázásról, illetve pünkösd körüli ördöglovazásról tanúskodik.[158]

Tehát, összegezve, általában a február eleji gyertyaszentelőtől, húshagyókeddtől, a böjti vasárnapoktól, esetleg nagycsütörtöktől kezdve, de főleg húsvétkor, a feltámadáskor, esetleg pünkösdkor volt szokásban hintázni, valamint a helység búcsús napján. A románok is általában *halottak utolsó szombatján* vagyis a pünkösd előtti szombaton hintáztak utoljára.[159] Az azon kívül eső periódusokban, mint Bukovinában, talán tilthatták.

Felsejlik egy olyan lehetséges időrend, miszerint húshagyókedd táján inkább a mérleghinta, a böjti periódusban inkább a forgóhinta járta, húsvétkor mindeniket működtették, de a lengő- és kézi-, majd gyári készítésű szárnyas-, illetve körhintáé volt a főszerep.

A tél–nyár ellentéte a halál–élet kettősségét, a tavasz az átmenetet, a halálból való feltámadás reménységét sugallja évezredek óta az emberiségnek. „Európa egészére jellemző volt – írja Pócs Éva – hogy valamely – vagy egy-egy helyen több – tavaszi-nyári ünnepnek is voltak halotti, másodlagosan »boszorkányos« vonásai. A magyar néphitben elsősorban Szent György napja (ápr. 24.) ilyen, hasonlóan Közép- és Délkelet-Európa több szomszédos népéhez. A húsvétnak és pünkösdnek elsősorban Délkelet-, Kelet-Európa pravoszláv területein vannak halotti vonásai."[160] Más, a húsvéti ünnepkörbe tartozó szokásban is felismerhető a halál–feltámadás gondolata, így pl. a virágvasárnapi *habajgatás*ban, melynek során a klézsei csángó legények *tilinka* nevú fűzfasípjukba belefújva *adják hírül a halottaknak a húsvéti feltámadást,* annak reménységét,[161] továbbá a kiszehajtás és villőzés, vagyis a tél, betegség jelképezte szalmabábu kivitele és elpusztítása, majd a tavaszt hirdető zöld ág behozatala.[162] A románoknál „Nagyvasárnap (pünkösd) és az előtte való szombat szintén halotti ünnep, a halottak legnagyobb szombatja. Ekkor mennek el a halottak lelkei, ezért délig az ő emlékükre adnak pománát, azutántól a saját lelkükért. Ilyenkor pukkantanak hársfalevéllel, ekkortól kezdve. Korábban nem jó pukkantani. Ekkor hintát csinálnak és hintáznak a leányok és legények."[163]

Kapcsolat mutatható ki a hintázás időpontja és a gazdasági élet határnapjai közt is: nálunk és a szomszéd népeknél az évad kezdetére esik, Koreában a kezdetére és végére.[164] Az ókori görög Aiora csak a végére esik, ugyanis a bor februári kiforrásával,

157 Egy 1593. február 19-i keltezésű kolozsvári tanúvallomásban olvashatjuk: „az két fiam hintazik vala, oda Ieoue Niari Martonné, bele wle, hintazek" (SzT VIII: *megsüllyeszte*t címszó).

158 Egy Bács-Bodrog megyei panaszlevél szerint öt legény 1828. május 24-én, szombaton, feltehetőleg pünkösd előnapján ördöglovazott. (Szabadkai Történeti Levéltár, Úriszéki iratok. 2. doboz 27. sz. Az adat átengedését Bárth Jánosnak köszönöm.)

159 Caraman 1997: 101–107.

160 Pócs 1990: 623.

161 „A moldvai Klézse csángó legényei virágvasárnap beléfújnak a *tilinka* nevű fűzfasípjukba. Ez a *habajgatás*. Célja – mint mondják – hogy a halottak meghallják és várják a húsvéti feltámadást." (Bálint 1976: 201.)

162 Tátrai 1990: 151–152.

163 Pamfile 1998: 22.

164 Nyíri Mária szíves közlése.

a boristen Dionüszosz kultuszával kapcsolatos.[165] A vadászatból élő ketek március – az ő nyelvükön: *qajetin* ('a jávorszarvas hónapja') – végén, a nagypatások vadászatának befejeztével rendezett tavaszi ünnepen állítottak hintát.[166]

A hintázás tehát ünnepi tevékenységnek számított és a természet újjászületésével, valamint a Krisztus halálával és feltámadásával kapcsolatos húsvéti ünnepkörére kötődött. Az erdélyi görög katolikus egyház 1778-ban betiltotta a húsvéti hintázást, mint a fiatalok testét-lelkét veszélyeztető szórakozást.[167]

Társadalmi vonatkozások

„Agg ebet nem illet hintó!" – mondja egy régi magyar közmondás.[168] Minálunk sokáig főként a fiatalok – leányok és legények – hintáztak, egyesével vagy párosával. Azért a fiatalok – mondja a román hagyomány –, mivel a Krisztust ezüstpénzért beáruló, majd magát felakasztó Júdás holttestéhez mindenkit megelőzve szaladva, elsőnek értek oda. Majd utánozni kezdték a fára akasztott holttest ingását.[169] Néhol, pl. a moldvai csángóknál a fiatalasszonyok is felültek a körhintára – hogy hosszúra nőjön a kenderük – míg a házasemberek mérleghintán *libbantottak*. Mára a hintázás valamennyi formája a kicsi gyermekek felnőttek közreműködésével zajló, a nagyobbak egymás közti társas szórakozásává vált.

Régen a hintázás ünnepi rítus volt. Valószínűleg a társadalom típusa, és azon belül az emberek társadalmi értéke, illetve a kultuszban elfoglalt helye határozta meg, hogy ki vehet részt benne: a földműves népeknél mindkét nembeliek, a vadász keteknél csak a férfiak.[170] Míg az arománoknál a közösség minden tagját meghintáztatták, a románoknál meg a görögöknél is, akárcsak nálunk, elsősorban a fiatalok hintáztak. A románoknál a hinta mellett hórát jártak.[171] A görög szüzek ünnepi öltözékét a fejükre tett koszorú egészítette ki, effélét a macedo-bolgárok is viseltek.[172] A görög vázaképeken látszik az áldozati adományt tartalmazó edény is.[173] E játék egykori rituális jelentőségét mutatja, hogy a keteknél a sámán, a moszkvaiaknál Nagy Péter cár hintázott elsőnek.[174]

165 Nilsson 1972: 33.
166 Ivanov 1984: 219–220.
167 Tudor Pamfile Nicolae Iorga történetíróra hivatkozva írja: „considerentes quod sit perniciosa animae et corpori machina illa, volgo scinciu, elevari solita tempore pasquali pro lusu publico juventutis utrisque sexus" (Pamfile 1910: 469–470).
168 Margalits 1897: *hintó* címszó.
169 Marian 1994: 220.
170 Marian 1994: 220.
171 Marian 1994: 218.
172 Schmidt 1977: 56–64, Caraman 1997: 101. A koszorúnak tulajdonított jelentésre a későbbiekben visszatérünk.
173 Schmidt 1977: 59.
174 Ivanov 1984: 219; Propp 1963a:127, 1963b.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A hintázás módja

Az ölbeli gyermekek hintáztatásának módjait már korábban tárgyaltuk. Most csak a társas hintázás lefolyására utalunk. A mérleghintát és a forgóhintát leginkább lovaglóülésben ülték meg. A lábhintán állva, a lengőhinta más változatain egyirányban leengedett lábbal, ülve hintáztak. A fiatal párok egymással szembe: *fecskefészekbe,* a Nyárádmentén *szarkába ültek*. Az állóhintát szemben állva, felváltva rugaszkodva hajtották ki. Sorra hintáztak, a méltányosság elve szerint azonos időtartamig, aminek a hosszát mondókával, dallal, számolással mérték ki. A két fél közt, egyes szövegek szerint, párbeszéd folyt. Ez a szövegek felkínálta lehetőség a gyakorlatban nem feltétlenül érvényesült: esetenként csak a hajtók, máskor csak a hintázó énekelt, ismét máskor ezt felváltva cselekedték. Az e szempontot mellőző szövegközlésekkel szemben, az alábbi példán megkísérlem a párbeszéd lehetőségének központozással, pontosabban //-al való kikövetkeztetését:

> Eggy süveg alma, két süveg alma, három süveg alma, négy süveg alma, öt süveg alma, hat süveg alma, hét süveg alma, nyóc süveg alma, kilenc süveg alma,
> // Tizedikre megellett a királyné tehene.
> // Mijent ellett?
> // Tarkát, barkát, Isten báránkáját.
> // Szállj le, pajtás, a hintáru, mer nem a te pénzed ára. Rugd föl háromszor ezt a magos gerendát.
> // Egy, kettő, három. (A tempót a hinta ingamozgása szabja meg. Amikor a hinta megáll, megkérdezik a hintázótól:)
> // Mit álmottá, kisbáránka? Vagy: Ki űjjön fő, kisbáránka?
> // Üjjön föl a Juci.
> Moha, Fejér vm. (MNT I. 180–181).

A görögöknél a hinta ritmikus kilengésének megfelelő szöveg is „ideodafutkosó, kétpólusú" volt.[175] A balkáni népeknél két kórus felelgetett egymásnak.[176] A macedobolgárok a Szent György napi hintaünnepükön más-más jókívánságokat tartalmazó hintázó dalt énekeltek a kisgyermekeknek, a nagyleányoknak, a fiatal menyecskéknek, a vőlegénynek, az idős asszonyoknak, egy öregembereknek vagy öregasszonyoknak, a papnak, a töröknek, sőt még a halottnak is. Természetesen a fiataloknak címzett énekek a házasság témája körül forogtak.[177]

175 Schmidt 1977: 56,
176 Caraman 1997: 102.
177 Caraman 1997: 110.

A hintázás költészetének témái

A számolás: várakozás a természet, élet és lélek tavaszára

Az ismertetett szakirodalom részletesen kitért a hintázás költészetének életkori fejlődéssel és és műfaji besorolással kapcsolatos kérdéseire. Ezért most csak a témáit és képi egységeinek szimbolikus aspektusait tárgyalom.

Hogy ne kelljen megismételnem a fentebb bemutatott szövegeket, azokkal kezdem. Mindkettő egytől tízig tartó számolással kezdődik. Számolni akkor szoktunk, ha várjuk, hogy teljen az idő, várunk valaminek az elkövetkeztére. Meg esetünkben a hintázás ideje méltányos megoszlására. Ezúttal alma mennyiséget számolnak: esetenként *'üveg almáét*, feltehetően a *süveg almáé* helyett.[178] A süveg itt egyfelől mértékegység, másfelől tároló alkalmatosság lehet. Ép változatnak minősíthető az *aranyalmát* számoló (10) szöveg is.[179] Számlálhatnak még ládát (*Egy ángyomnak (asszonynak) egy ládája, két ángyomnak két ládája* [*csattan*]: 26 szöveg), *ágy*(ás) *hagymát*, (1 szöveg), korsót (*Egy a bugyogós korsó, Kettő a bugyogós korsó…*: 1 szöveg). Az alma a Bibliában a bűnbeesés, a magyar néphitben a leány, a szerelem, az eljegyzés és férjhezmenés, valamint a termékenység jelképe. Az aranyalma a tisztaságánál, sugárzásánál fogva a felfokozott értékűségre utal. Megevése az esküvő során kifejezi az új pár életének eggyéforrását.[180] Amennyiben pedig mind az alma, mind pedig a süveg szexuális szimbólum,[181] a süveg alma szintagmát felfoghatjuk párosító varázsigeként is. Formájánál fogva a hagyma és korsó is vonatkoztatható leányra, előbbi kerekdedsége és „gyökere", utóbbi karcsúsága és üregessége révén, mely tulajdonság az őskortól fogva női jelkép. A láda szintén üreges tárgy, utalhat a fiatalasszony leánygyermekeinek számára, de egyben rítustárgy is, a menyasszony kelengyéjének foglalata. Az a felszólítás, hogy *„Tégy alá széket, teríjj alá vásznat"*,[182]

178 21 szöveg, Fejér, Torontál, Csongrád és Bács-Bodrog megyéből (ZTI 35308, 73871; MNT I. 103–104, 180–181; Bodor 1996; Burány 1973: 24–25), valamint Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén, Borsod, Hajdú-Bihar, Bihar és Arad, továbbá Maros- és Udvarhely megyéből (ZTI 38899; MNT I. 25–26; Bakos 1953: 65, 68–69; Lajos 1940: 182; MNT I. 103; KFA 07116/8, 13, 07405/26, 07298/17).

179 Borsod, Sopron, Bihar, Galánta és Szatmár megyéből (MNT I. 102; ZTI 7145309, 8917, 45309, 45311; Gágyor 1982 I.: 112–113). Székelyföldi, szilágysági és további bihari változatai: *arany ica, előalma, előgy alma, alamindzsa, alámizsla, alamina, alamila, alaminta, elő anna, aluványa, alamizsna, alu Mariska, arany Ica, lubona* feltehetően szövegromlás eredményei (Török F. 1896: 125; Buzogány 1991: 101; KFA 03853, 01745, 07427/2; Faragó–Fábián 1982:104).

180 A kiskunhalasi „katholikusoknál még az jellemző, hogy amikor az esküvőre mennek, a vőfér a jegykendőt egy hosszú rúdra felkötve viszi, melynek hegyes végére *aranyporral behintett alma* van tűzve. Ezt az almát, midőn az esküvőről visszatérnek, ketté vágják, s egyik felét a vőlegény, másikat a menyasszony eszi meg." (Thúry 1890: 390.)

181 Előbbit Dankó Imre a következő 18. századi diákverssel példázza: „Árnyékban ültem vele, játszadoztam a kedvemre, Gyenge fejér két almáját vöttem a kezembe." (Dankó 1963: 577.) Utóbbi hasonló értelmezését sugallja kétértelműségével az alábbi találós kérdés*: „Két szőröset egybeverni mi az? Kucsma*." (Onyest, Bákó m. –KFA 028/3.)

182 Barsi 1995a: 1, 12.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

mármint az *asszony ládájában ülő kisleánya alá,* lakodalmi szokáselemeket örökít meg: a menyasszonyt a vőlegényes házhoz való érkezésekor „ölben veszik le a szekérről vagy pedig anyósa széket hoz ki, s így segíti le…”[183] Fogadásának másik jelképes cselekedete, hogy eléje textíliát terítenek.[184] A Kórógyról (Szerém vm.), Szilvásszentmártonból (Somogy vm.) és Koppányszántóról (Tolna vm.) adatolt szokás célja – a térképet összeállító Györgyi Erzsébet szerint – óvás a földdel való érintkezéstől. Valamikor kiterjedtebb lehetett, amint erről egy szakcsi (Tolna vm.) adat is tanúskodik: „Mikor a menyasszonyt a vőlegényes házhoz este odakísérik, a konyha ajtóban székre ültetik, lába alá törülköző kendőt tesznek és egy fiúgyermeket ültetnek az ölébe, hogy fiú gyermeke legyen”.[185] A menyasszony elé leterített textília feltehetően a különböző átmeneti rítusokban megjelenő (itt a leányi és asszonyi állapotot szétválasztó–összekötő) *híd* szerepét tölthette be.[186]

A függőleges tagolású világ

A mondókákat bevezető számolás mindenekelőtt a hinta kilengéseit számlálja, de tartalmi elemei utalhatnak a gazdasági élet tavaszi megújulására, pl. az állatok ellésére való várakozásra, meg az emberi élet kiteljesedésére, az áldott állapotra és az eljövendő anyaságra. A hintázást hol függőleges, hol vízszintes irányba való utazásként fogják fel. A függőleges irányba utazás „végső célja” eljutni a *(csillagos) égig*, annak *közepé*ig vagy *tetejé*ig,[187] a *mennyig*,[188] *az Isten házáig* (5 szöveg),[189] *az angyalok kebeléig*.[190] A közbeeső, belső, majd külső tér állomásai: a *mestergerenda*,[191] a *nagyapád hijja*,[192] a *padlás*,[193] a *kakasülő*,[194] *a tövis- vagy szálastető*,[195] *szálas*

183 Szendrey–Szendrey 1943: 169. Ez a szokás a a Fertő tó környékén, Göcsej, Zala, Somogy, a kalocsai Sárköz tájain, továbbá Szeged környékén, Háromszéken és Moldvában ismeretes.
184 A MNA 527. Térképlapja.
185 Verebélyi 1998: 246/42.
186 Lásd a *hidasjátékról* írt tanulmányom, a menyasszony hídjára nézve: 130, 178, 183; a hídra leterített textíliára nézve: saját gyűjtés, Gyimesben.
187 Siter, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 99); Piros, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 14); Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 0788/10).
188 Tiszabecs, Szatmár vm. (ZTI 45311).
189 Eger vidéke, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 51); Püspökszenterzsébet, Bihar vm. (ZTI 14576); Doroszló, Zombor, Baja vidéke, Bács-Bodrog vm. (ZA, ZTI AP 45781; EA 2281).
190 Szék, Szolnok-Donoka vm. (ZTI AP 12938–12939).
191 Érd, Fejér vm. (MNT I. 103–104); Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 63); Deáki, Vága és Dióspatony, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 112–113, Bakos 1953: 65, Barsi 1995a: 141–143); Nagybajcs és Győrzámoly, Győr m. (Barsi 1995b: 157–158, 159); Császár, Komárom vm. (ZTI 45319, EA 000649).
192 1 szöveg, Háromszék vm. (Török F. 1896).
193 3 szöveg, Kapuvár és Vitnyéd, Sopron vm. (ZTI 8917, 45309, 45327).
194 19 szöveg: Siter, Éradony, Szalacs, Tenke, Érmihályfalva, Biharszentjános, Szalacs, Cséhtelek, Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 104, 106, 107, 109, 110, 112, 113); Csongrád vm. (Török J. 1971: 305–306); Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 151); Tunyog, Szatmár vm. (MNT I. 22); Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 65); Kassa, Abaúj-Torna vm. (ZTI 45295); Soponya, Fejér vm. (ZTI AP 73871); h. n. (Kiss Á. 1891: 51, 56).
195 Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 65).

tető,[196] a *malom-*,[197] *templom-*,[198] vagy a *nagy-* (veres) *torony teteje*,[199] *a diófa – vagy akácfa –teteje*,[200] a *felleg*,[201] a *pacsirta*.[202] A hintán való álombeli utazás, égbeszállás bemutatja a menny és a a függőleges tér elképzelt világát: fellendülése és visszazuhanása során a hintázó a természetfeletti szférával „lép kapcsolatba": az égben *Isten lobogós* vagy pedig *csörgős kocsi*jával, az angyal *aranykocsijával jön* szembe, hogy *felvegye a kislányt aranyfátyolával*,[203] az ördög ugyanerre készül *füstös fazekával*.[204] Isten háta mögött cammog a sarki cigány.[205] Középen, a toronytetőn lakik egy *kisasszony*,[206] a földön a faluvégi cigány,[207] a *pad alatt* a *szakács* vagy *Mikulás*, a *túl a Tiszán*,[208] vagy egyszerűen csak *imitt-amott egy kis ház*ban,[209] egy *barát* vagy *halász, gulyás, legtöbbször* meg nem nevezett személy, két esetben *Balázs*.[210] Ez utóbbiak egyike sem túl jóindulatú képzeletbeli lény. *Hurkát vagy kolbászt sütnek,* esetleg *tésztaételeket (gancát, kalácsot)* készítenek, de kérésre sem *adnak belőle*,[211] *sőt poffal* fenyegetőznek. A hős elpusztítja a gonoszt megtestesítő macskájukat, és húsukat kosárban letakarva *vásárba viszi,* ahol azt hazudva, hogy az *túrós laska,* vagy pedig *derelye*. Ha nem is tudjuk, hogy ez a macska fekete-e, gazdája révén ál-

196 Erdővidék, Háromszék vm. (Török F. 1896).
197 Tápé, Csongrád vm. (Kálmány 1881: 80).
198 Nádasmente, Kolozs vm. (Vasas 1993: 27).
199 Siter, Éradony, Szalacs, Tenke, Érmihályfalva, Püspökszenterzsébet, Bihar vm. (Farag–Fábián 1982: 104, 106, 107, 109; ZTI 14576); Tunyog, Szatmár vm. (MNT I. 56); Nagydoba, Szilágy vm. (KFA 01745); Eger vidéke, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 51); Nyitra környéke (ZTI 45294); Érd, Soponya, Fejér vm. (MNT I. 203, ZTI 73871); Baja vidéke, Zombor és Doroszló, Bács-Bodrog vm. (EA 2281, ZTI AP 45781, ZA); Tápé és Csongrád, Csongrád vm. (Török J. 1971: 795, Török F. 1896: 305–306); Piros, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 14); Ung vm. (Géczi 1984: 129); Kolozsvár, Jegenye, Szék, Mezőcsávás, Kolozs vm. (KFA 0372/3, 0788/10, 09923; ZTI AP 12938, 12939; *Művelődés* 1981); Szenterzsébet, Szeben vm. (KFA 07309/38); Nyárádselye, Marosludas, Fenyőkút, Szováta, Maros-Torda vm. (SD. 356; KFA 07427/2, 07047; *Művelődés* 1980); Dálnok, Erdővidék, Háromszék vm. (KFA 03845; Török F. 1896: 11, 125); Csíkszenttamás, Csík vm. (Kiss Á. 1891: 53, 56); Erdély (Gazda 1971, Gáspár 1977: 86); Érbogyoszló, Bihar vm., Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 219, Faragó–Fábián 1982: 100, Gáspár 1977: 54/1).
200 2 azonos szöveg: Székelyföld (Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882: 256, Kiss Á. 1891: 54).
201 Siter, Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 92).
202 Ezt el kell érni vagy pedig meg is kell fogni: Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 219); Kápolnásfalu, Udvarhely vm. (KFA 07298/11); Pürkerec, Hétfalu, Brassó vm. (Seres 1984: 174, Brók 1984: 52); Pered, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 111); Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 26); Gát, Bereg vm. (Czébely 1995: 134); Kóka, Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 45323, Dolányi 1996: 157); Nagyecsed, Szatmár vm. (ZTI 13916, 13927).
203 Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Dolányi 1996: 157).
204 Tura, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Dolányi 1996: 158).
205 Eger vidéke, Heves vm. (Kiss Á. 1891: 139).
206 Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Csete 1993: 151); Marosludas, Torda-Aranyos vm. (KFA 7427/2).
207 Jegenye, Kolozs vm. (KFA 07089/17).
208 H. n. (Kiss Á. 1891: 54–55); Szaján, Hódegyháza, Torontál vm. (Kálmány 1882: 80, Törköly 1996: 83, Burány 1973: 15); Horgos, Csongrád vm. (Burány 1973: 20); Zenta, Padé, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 28, 29).
209 Bodor 2011: 333/287.
210 Zenta és Zombor, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 24, ZTI AP 45871); Jegenye, Kolozs vm. (KFA 07089/17).
211 Ez a vonás negatívumként értelmeződik az olyan közösségekben, melyekben az alamizsnaosztás kegyes, a halottak üdvét szolgáló cselekedetnek számít.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

líthatjuk, hogy „a démoni erők, a szerencsétlenség, a halál, a Sátán megtestesítője” (Varga 1997). Hasonló sorsra jut a koldus *három lábú nagyapja*,[212] a *bakkecske* avagy *három lábú menyecske*.

Egyerem, begyerem, bakkecske, Három lábú menyecske,
Hozd ki, Péter, a kaszát, Hadd vágjuk le a nyakát.
Korond, Udvarhely vm. (KFA 01461).[213]

Ilyen negatív szereplő lehet a *háromlábú szamár* is, amit Bence, éppen a *szék*kel és *vászon* szőnyeggel fogadott kislány esküvőjén *szitakötő, rostakötő, nádarató sarló*val keres a kertben. (Győrzámoly, Győr vm.)[214] Hasonló történéseket fogalmaz meg az alábbi, Torontáloroszból származó hintázó mondóka-részlet:

6. kotta. *Egy süveg alma* (*részlet*)

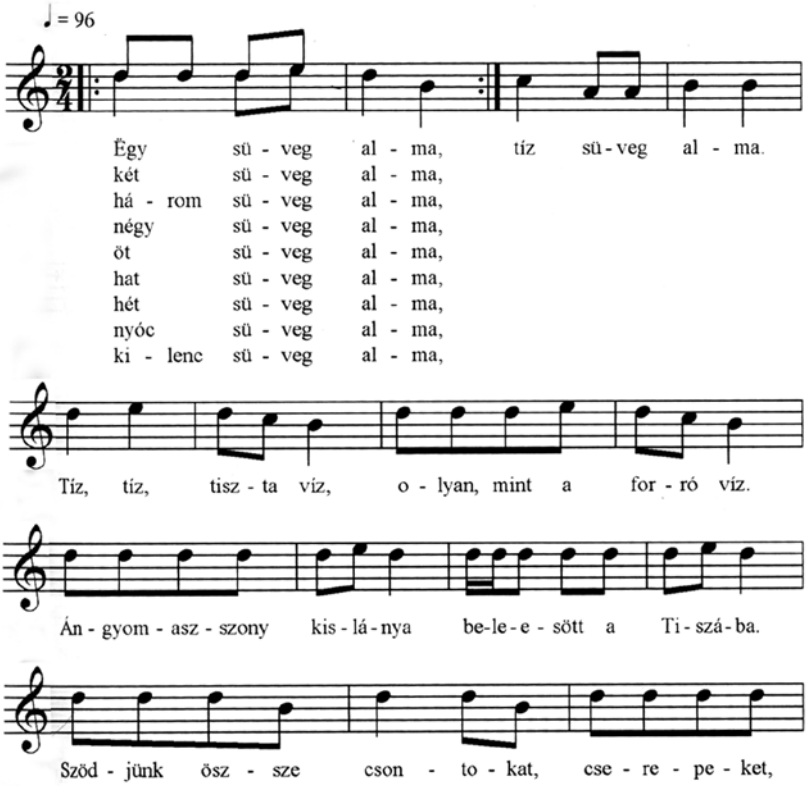

212 Siter, Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 104).

213 Mint fentebb említettem, a testi fogyatékos, akárcsak a fölös testrésszel rendelkező szereplők a transzcendens szféra tartozékai. Különben a *bakkecske – (háromlábú) menyecske* analógia az *Egyedem-begyedem…* kezdetű kiszámoló szövegekben is gyakori. *Bence, mit kereső kertbe?// Tücsköt, bogarat, háromlábú szamarat.*

214 Barsi 1995a: 159.

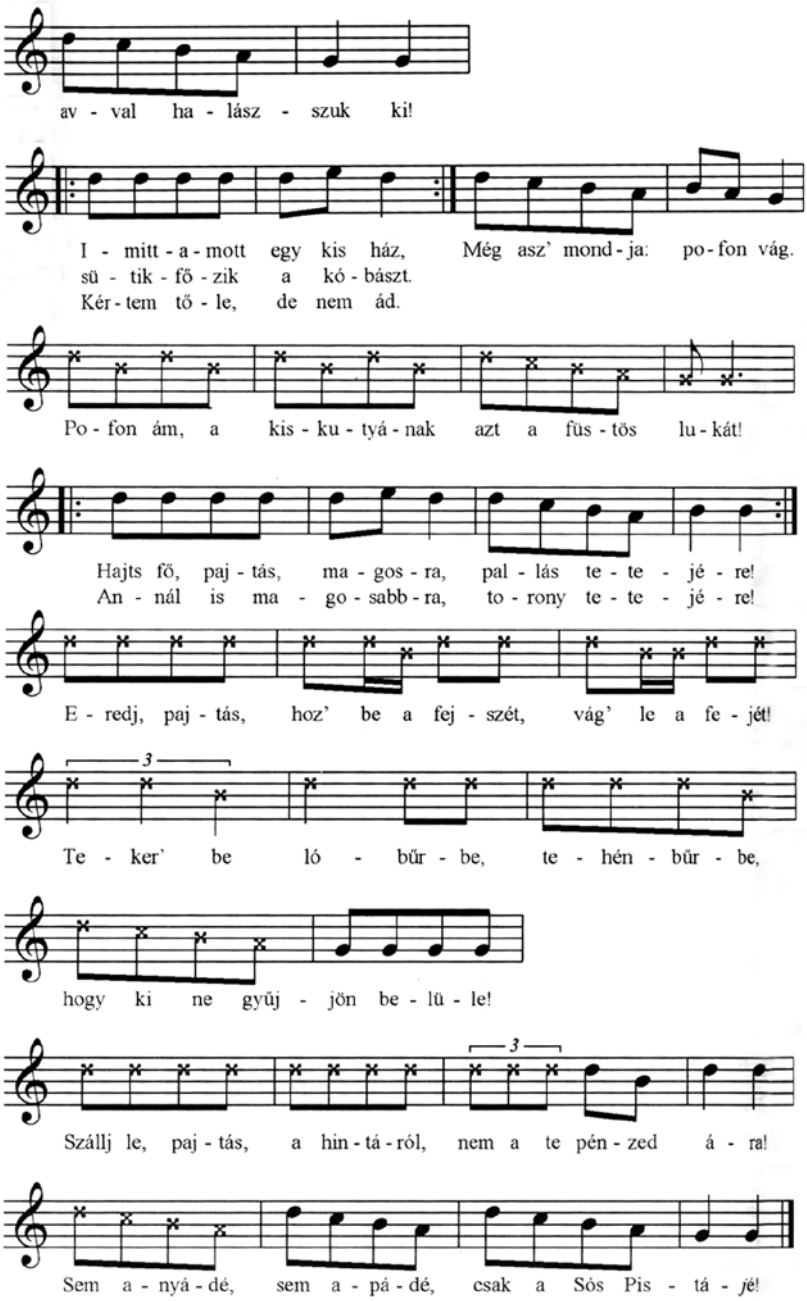

Beszélve: Pü-pü! Kopaszodjon meg, aki a hintán ül!
Torontáloroszi, Kisorosz, Torontál vm., Bodor Anikó gyűjtése, 2006 (Bodor 2008: 333–334/287).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Bodor Anikó, a fenti vajdasági hintáztató *Tekerd be…* felszólítását a *csontokkal kihalászott kislány*ra vonatkoztatja, mindkét motívumot mágikus rítus maradványának, vagy nagy valószínűséggel varázsló szertartások emlékének tartja, és kapcsolatot tételez fel a hintáztatók, kiolvasók, meg a mondókák között. Ám az idézett szövegben a *Tekerd be…* kezdetű felszólítás inkább a padlás tetejénél is magasabban, a *torony tetején* lakó – *kisasszonyra* (hiedelemlényre?) vonatkozik, akinek a fejét fejszével kell levágni, és visszatértét ló- meg tehénbőrbe való betekeréssel kell megakadályozni. Krúdy Gyula *Álmoskönyv*ében ez utóbbi betekerés-motívum álomképként szerepel, és magára az ördögre vonatkozik: „Ördögöt lóbőrbe varrni és nyekergetni: mutat egy asszonyt, akitől bizonyos titkot tudunk meg”.[215] Forrásként Jusztinusz Kerner, német költő és orvos 1759-ből keltezett álomfejtő könyvére hivatkozik.[216] A gonosz lélek lóbőr-fogságba ejtése és veszélytelenítése, vagy megkínzása esetünkben is fennáll. Ez az értelmezéstípus azonban, több másik lényre is vonatkoztathatóan, bizonytalanságokat is hordoz magában.

A lóbőr a *Világvándora herceg* című tündérmesében ugyanis fordított szerepű: itt a halál elől rejti el és menti meg a hőst és a sasfiókákat. A herceg a biztos pusztulás elkerülése céljából varratja be magát aranyszőrű paripája bőrébe. A vélt tetemet dézsmálni kezdő saskeselyű fiókák megbontják a lóbőrt. A kiszabadult hős ezzel takarja be a fiókákat és menti meg az életüket veszélyeztető vihartól, amiért hálából a saskeselyű eljuttatja őt a biztonságos útra.[217]

A csonkaság, állatra és emberre egyaránt vonatkoztatva, általában negatív jelentésfelhővel rendelkezik. A már jelzett példák szerint a hintázó mondókáink elpusztításra érdemesnek találják a félszeg állatokat. Másfelől az ördögre istenítélettel való rámutatásnak, megbélyegzésnek tekintik a játszónak hintáról, különösképpen az *ördöghintáról* vagy *cserkabala ördögmalom*ról való leesését, esetleges lábtörését. Ezt az előítéletet summáza a közmondás is: *Sánta kutya, sánta ló, sánta ember egy se jó*. A magyar folklórban, meg sok nép mitológiájában, így pl. az obi-ugoroknál, a *fél ember* gonosz személy. *Fél ember* ereszkedik le a padlásról az ördögök hírnökeként a *Krisztus meg a katona* című nagyszalontai mesében.[218] Az *Egyedem-begyedem* mondóka is ezt igazolná, de azt is kifejezi, hogy a látszat csalóka is lehet, mint *a Fennvaló és a szentek szolgálatában áll Isten kovácsa* esetében, akinek tiltakoznia kell amiatt, hogy őt a pad alól, híd alól szembejövő, lovat vagy tyúkot nyergelő alak *félnyakúnak,*[219]

215 Krúdy: http://alom.puha.hu/Beturendben/?offset=200.

216 Kerner Jusztinusz német költő és orvos, aki kétszázötven esztendő előtt alapos álmoskönyvet írt. 1759.

217 *A világvándora herceg* című mese. (Lásd Benedek 1988.)

218 Szendrey 1924: 225.

219 A tanulmányozott 556 mondóka közül *összesen 69 szövegben, a magyar nyelvterület minden pontjáról. Pl. Pad alatt, pad alatt pattantyú, Nem vagyok én félnyakú, Isten kovácskája, Szent Pál lovát patkolom, Arany szöggel szögelem…* (Tobány, Szeged, Csongrád vm. – Kálmány 1881: 77).

féleszűnek,[220] *féllábúnak*[221] *stb. nézi. Az illető a kovács mesterségéből eredő durvább kinézésével és az iránta irányuló ellenséges szándékával hozza összefüggésbe.*

Az élemedettség sem tartozik a vonzó tulajdonságok közé. A hintázó mondóka csujjogatással fogadja és az ősök padlására valónak találja a kivénhedt állatot is.

Ujjujúh, megdöglött a vén juh,
Nem kell neki több sarjú,
Hí fel a nagyapám híjjába!
Máréfalva, Udvarhely vm. (Kiss Á. 1891: 56, KFA 07296).

Az alsóbodoki mondóka a *Rúgd meg a gerendát!* biztatással ösztönzi a játékosokat a ház mennyezete magasságáig való „felrepülésre", és ennek az ügyesség és erőpróbának a teljesítéséért meg *piros tojást*,[222] *piros almát* vagy *piros kukoricát* (Vága, Pozsony vm.)[223] ígér. A gerenda megrúgása e megígért ajándékok szimbolikus jelentéstartalmai értelmében az ősökkel kapcsolatot teremtő, azokat megszelídítő, életet, egészséget, pirosságot biztosító, házassághozó cselekedetnek számíthatott.

A gerenda közbelső állomásként szerepel a mondóka felfelé utazó típusában is. Már a padlásnak és a a benti magaslati objektumoknak is tulajdoníthatnak a megismerés határán túli tartalmakat. A külső pontok esetében ez nyilvánvalóbb, hiszen ezek mind kevésbé tartoztak az ember ellenőrzése alá. Túlzás-e a ház felső tartozékainak a szellemlényekkel való összekapcsolása? Ezt sejteti, hogy a döglött állatot is az elhalt ősnek, a *nagyapám*nak a padlására irányítják. Lássuk, milyen hiedelmeket mestergerendához, a padláshoz, a kakasülőhöz? A házon belül – írja Bartha Elek – „kiváltságos helynek számított esetenként a mestergerenda. Több zempléni faluban a mestergerendába keresztet vésték védő célzattal, s amikor halott van a háznál, még ma is a mestergerenda alatt, lábbal az ajtó felé ravatalozzák fel. Korábban a haldoklót is így fektették a szobában. Úgy tartják: »aki kereszt alatt születik, kereszt alatt is haljon meg...«."[224] A mestergerenda a gyógyító eljárásokban is szerepet kapott.[225] Megroppanása halált jelzett. A csecsemőt legfeljebb fürösztéskor szabadott a mestergerenda alá fektetni, így pl. Bátyán,[226] de pl. Sárrétudvarin ezt is tiltották.[227] Az volt a szabály (Veszprém megyében) hogy mind a gyermekágyas ágyának, mind pedig a bölcsőnek rá keresztben kell elhelyezkednie.[228] A mestergerenda gyógyító vagy

220 *Pl. Egyedem., begyedem, herkentyű, Nem vagyok én féleszű, Isten kovácsa vagyok, Szent Pál lovát patkolom, Fényes szeggel szegelem, Incs, pincs, palapincs, Te maradtál odakint.* (Magyarpécska, Arad vm. – KFA. 07105/30; még két változat Arad megyéből.)

221 *Ingó, bingó, Szabó Pál, Összeveszett boszorkány. Hid alatt, hid alatt sarkantyú, Nem vagyok én féllábú. Isten kovácsa vagyok, Szent Pál lovát patkolom, Ingó, bingó, Szabó Pál.* (Lázár 1881: 95.) (Összesen 3 változat, az egyik Csurgóról, Somogy vm.)

222 2 szöveg: Naszvad, Komárom vm. és Andód, Nyitra vm. (MNT I. 42–43/97).

223 Bakos 1953: 65.

224 Bartha 1984: 104.

225 Bukovina (Bosnyák 1984: 136).

226 Fehér 1975: 59.

227 A pici gyermeket nem szabad mestergerenda vagy pótlófa alatt *fürészteni,* mert az *a fejfához hasonlít* (P. Madar 1967: 23).

228 Vajkai 1940: 330.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

óvó[229] funkciói a gerendába elrakott, szentelmény jellegű dolgokkal voltak kapcsolatosak, pl. az úrvacsora maradékával, a karácsonyböjti ebéd morzsalékával,[230] úrnapi sátorból szedett fűvekkel.[231] Jászdózsán e dolgok félretevésekor azt mondták: *a királynénak kellessen, ne használja másra.*[232] Ezek szerint a mestergerenda női szellemlénynek (talán női ősnek?) lehetett a lakóháza, akinek az indulatait szentelményekkel, fémmel (ide szúrták be a kést), óvó, mágikus eszközökkel lehetett kordában tartani? A háztetőre, padlásra is feltehetőleg hasonló meggondolásból helyeztek el szentelményeket. Több európai nép hitte, hogy itt szintén szellemlények tanyáznak.[233] Ezeket semlegesíthették, szelídíthették meg a bálványszerű házcsúcsdíszekkel, katolikus vidékeken a ház ormára kitűzött kereszttel. A feltámadást hirdető harangszókor a tetőre felöntött víz, egy Bács megyei hiedelem szerint a házat a rossztól, természeti katasztrófától, pl. a tűztől védte meg.[234] A nagypénteki-húsvéti víz a bűnbeesés *almáját* is megtisztította.[235] A mestergerenda megrúgása a szellemlény semlegesítését jelenthette, ezért ígértek az azt megrugó játékosnak Krisztus vérét jelképező húsvéti piros tojást. A Krisztus sírja feltörését jelképező, csokkintással (összeütéssel) feltört, szentelt húsvéti tojásból az ünnep hajnalán minden családtag kapott egy-egy cikket, hálát adva Istennek az eddigi együttmaradásukért és azt a jövőre is kérvén.[236] Piros tojással jutalmazták a húsvéti hintát felállító ezermestert is.[237] A piros kukoricacső pedig formája és ritkaságszámba menő színe révén nász előrejelzője.[238] A piros tojás a szomszéd népeknél a hintázásnak fontos kelléke volt. Pl. a munténiai, zănoagai román fiatalok Szent György napján, akác vagy eperfán hintázva, a kebelükben egy piros tojást tartottak, míg az arománok kezükben virággal, fejükön kövecskével, zsebükben tojással hintáztak. Utóbbit még nagycsütörtökön festették és a feltámadási szertartásra is magukkal vitték. „Akinek ilyen tojás van a házánál, azt tűz nem fogja, víz nem árasztja el, tolvajok nem támadják meg és védve van a betegségektől.”[239] Petru Caraman szerint e hintázási kellékek analógiás szimbólumok: ilyen alapon a kő az *erőt,* a tojás a *teltség*et, a virág a *szépség*et biztosítja. A macedo-bolgárok hintázáskor a fejükre helyezett szerelemkeltő növénykoszorújuk közepébe tettek piros tojást, hogy ezzel arcuk *pirosság*át és *teltség*ét biztosítsák. Trnovoban pedig ilyenkor olyan vízben mosakodtak, melybe egy *örökzöld* növényt és egy piros tojást helyeztek.[240]

229 Gyógyításra: Vajkai 1940. Az úrvacsoráról megőrzött és a mestergerendára feltett kenyérdarab tűzvésztől védi meg a házat (EA: 874). Jármi, Szatmár vm. (vö. Verebélyi 1998: 233).
230 Gulyás 1976: 57.
231 Gulyás 1976*:* 129.
232 Gulyás 1976: 57, 129.
233 Bartha 1984: 104.
234 Bartha 1984: 103.
235 Részletesen az almaszimbolikáról: Dankó 1963: 558–589.
236 Gazda 2008a: 407–408.
237 Saját gyűjtés moldvai magyar falvakból.
238 Arany János *Tengerihántás*a igazolja, hogy a Háromszéken máig ismert hiedelem szélesebb körben ismeretes volt.
239 Marian 1994: 216–218.
240 Caraman 1997: 106.

A hintázás során „megálmodott” felsőbb, vagy akár égi világ képe sokmindenben analóg a földi szféra anyagi történéseivel, avagy a kettő keverten van jelen. Fent is megellik egy, az *Isten* vagy a *királyné* tulajdonában levő állat, aminek továbbéltetéséhez jól fognak a szerencsekívánatok.

Vess föl engem ángyomasszony tőgyibe, tetejibe.
Hagy lássam meg Isten tehenkiéjit, hogy milyet bornyazott.
Tárkácskát, bárkácskát, tartsa Isten, tartsa…
Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 26/63).

A lent megszületett tarka borjú olyan, akárcsak Istennek a szent angyala.

Vezettem egy tehenet Kemence elejibe // Azt kérdezték // Borjúzott-e // Borjúzott. // Milyent? // Tarkát, barkát, // az Istennek szent angyalát.
Soponya, Fejér m. (AP 73871).

Disznók, de főleg tehenek ellenek *kis kemence mellett (eleibe)*, nyilván, mert még hideg van (8 szöveg), mint pl. Péter nap után,[241] esetleg már *kemence helire*,[242] talán, mert az idő már felmelegedett. Az újszülött állathoz való szerencsét regölésszerű szerencsekívánatok biztosíthatják: *„Tartsa Isten, tartsa (továbbig) száz szekér szénával, száz veder vízzel.”*[243] A kis állatok kemence melletti didergése a közelgő, de még meg nem érkezett tavaszt jelzi. A kis kemence mellett *picike madárka ázikfázik*,[244] *sárga lábú kiskakas*[245] *tanyázik, tarkázik, barkázik, a gyepre, a gyönge feszületre* száll,[246] s ez a tény, akárcsak az *Isten báránykája kifejezés, a húsvétot, Jézus keresztfáját* juttatja eszünkbe. A feszületre szálló kakaskukorékolás itt egyúttal a feltámadás előhirdetésének is szimbóluma. Egyik számolással kezdődő, szarkaverekedéssel folytatódó parodisztikus hazugságmesén[247] épülő hintázó mondóka a

241 Ennek a szövegmotívumnak: *Szállj ki, Péter, a hintóbul, mert megáll az eső* éppen a szövegkontextus adja meg naptári értelmezési lehetőségét, ugyanis a disznókat más periódusban nem hajtanák *kis kemence mellé*. Érd, Fejér vm. (MNT I. 104).

242 Pl. Püspökszenterzsébet, Baranya vm. (ZTI 14576).

243 Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 63); Deáki, Pozsony vm. (Gágyor 1982 I.: 112–113).

244 Zenta, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 24).

245 Tornyos, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 55–56).

246 Topolya, Bács-Bodrog vm. (ZTI IX. 5409/36, 5410/43). A feszületre szálló kismadár képet megtaláljuk az alábbi kobátfalvi (Udvarhely vm.) húsvéti köszöntőben: *A Golgota hegyén kemény fakeresztre/ Péntek napon vala Jézus felfeszítve./ A kereszt tövében zokog édesanyja/ Kis madár odaszáll, dallal vigasztalja./ Harmadnap feltámadt Jézus a halálból/ …/ Kis madár tojását a keresztfa alatt/ Jézus hulló vére festette pirosra.* (KFA 05322/10.)

247 A paródiákban Túróczi-Trostler József szerint mitikus hiedelmek, preanimisztikus kísértetek, kollektív ősképzetek, ijesztő lidércnyomások rangjukat veszítve vannak jelen. Az ősképek együttvéve a kultúremberiség rejtett történelmét alkotják, hol nyugtalanító, hol megváltó erővel avatkoznak bele álmaiba, mindenki jelenébe, mítosztalan korokban a mítosz utolsó menedékei(ként), s lesüllyedve, alakjukból és értelmükből kivetkőzve is halhatatlan tanúi az ember eredetlének és kozmikus vonatkozásainak.

Jellemzi e hazugságmeséket valami furcsa elefantiázis, új, óriási méreteket ad a tárgyaknak és jelenségeknek. Máskor meg visszájára fordítja, ironizálja az illúziót. A műfaj az antikvitásból ered, a 11. századtól összefüggő folyamatként dokumentálható, mégis leginkább a 16–17. századra jellemző. Diákok, útonjárók, obsitos katonák száján a keleti és nyugati mesevilág, legendák, látomások hiteles vagy szent csodái kerülnek ponyvára, kopnak hazugsággá. (Túróczi-Trostler 1942: 6, 1961: 218.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

szarka kicsöppenő vérét grandiózus kozmikus képpel fejezi ki, összekeveri a törpét az óriással, az emberalattit az istenivel.

7. kotta. *Egy üveg óma*

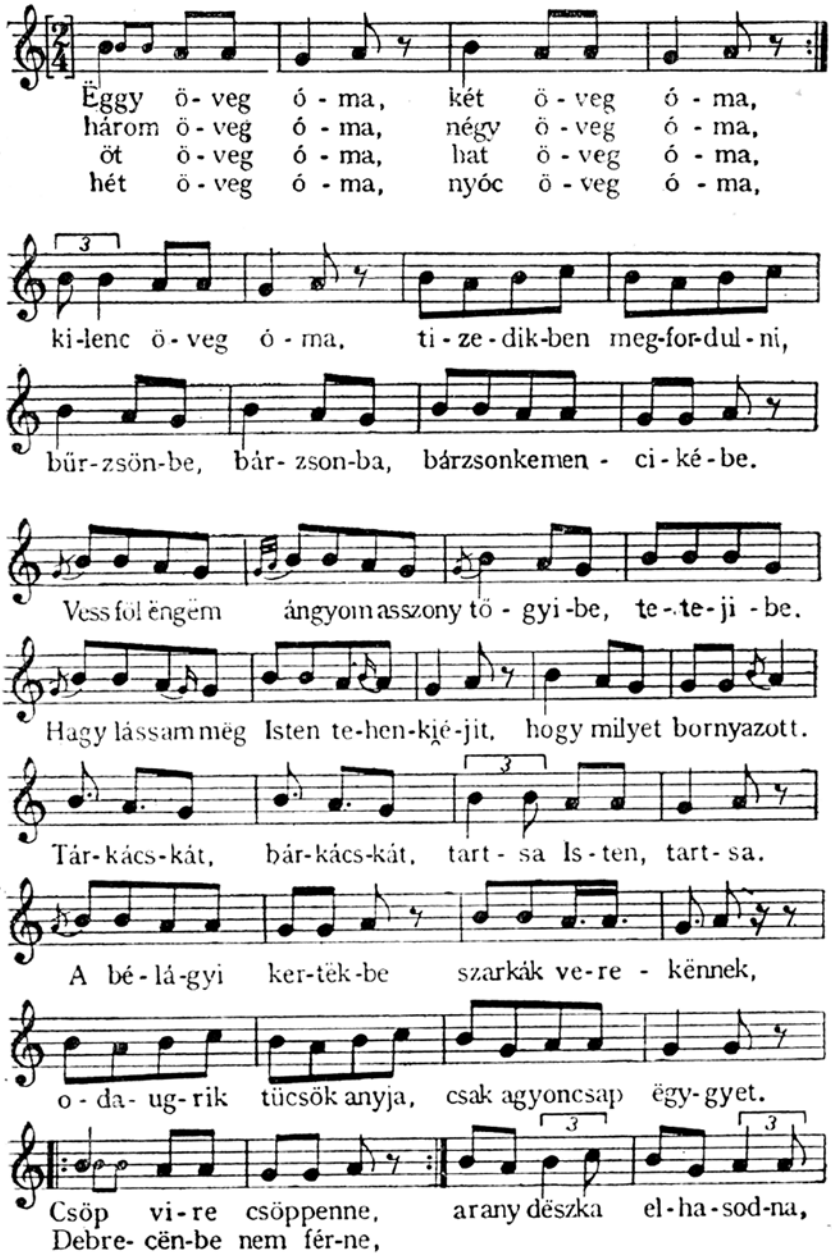

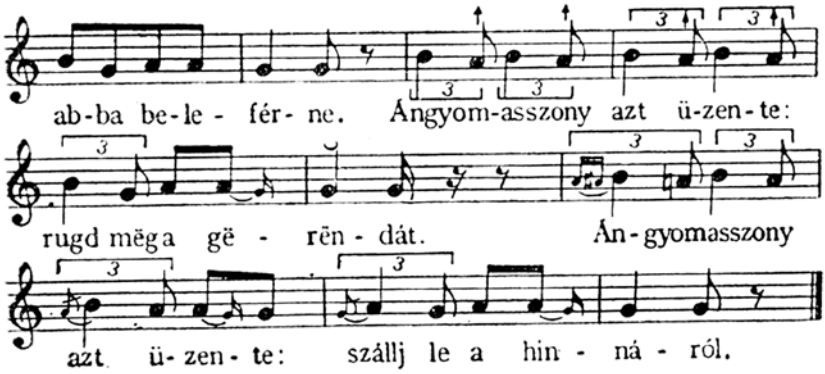

Alsóbodok, Nyitra vm. (MNT I. 25–26/63).[248]

Ez a kép feltehetően egy egykori – elveszett – misztériumszöveg része lehetett, hacsak nem éppen az húsvéti hintázás krisztusi vérére utaló rítusszövege.[249] A hintázás időzítése, akárcsak a játék szövege egyaránt a húsvéti üdvtörténet, a halál–feltámadás gondolatát veti fel.

A tiszta víz mint az élet közege. Időutazás a földi örömök felé

A számolásos mondókák *ti*zedik gyanánt rendszerint e számra rímelő *vizet* említik: ez legtöbbször folyóvíz, ritkábban teknőben, cseberben levő, abba belefolyó meleg, vagy éppen forró víz. Ha e víz nem tiszta, elutasítják: *Ha nem tiszta, vidd vissza // Ott a csacsi (cica), megissza*.[250] Fontos tulajdonsága a tisztasága: az ilyent *tisztítás*ra (26 szöveg), *ruha-* vagy *pohár*mosásra[251] használják. A tiszta pohárban *kenőcs*öt tartanak, annak a *szekér*nek a megkenésére, mely előreszaladva az időben, a földi boldogság – *szerelem, építkezés, családalapítás, gyermeknevelés* – felé szállítja a fiatalokat. Ezek kezdő lépése ajándék –*a gyermekek kis bicska* meg az édes étel (*cukros palacsinta*, *mézes-mákos laposka*), a nagyleányoknak, legényeknek *pántlika* meg *bokréta*, *szép-*, *fehér-* vagy *selyemruha* – hozása a városból (19 szöveg), amit a *templomba menni* és *az Istent dicsérni,* avagy pedig *bálba* (2 szöveg), *férjhez menni* (1 szöveg)[252] öltenek magukra. Láncmesék sora mondja el, milyen sokat kell fáradozni egy boldogság felé vivő szekérért: tiszta vízzel *kiskertet locsolni,* abba

248 Egy rábaközi változata így hangzik: *Homonnai kertek alatt szarkák verekszenek. Odaugrik tücsök anyó, csak agyoncsap egyet, a legislegszebbet, Csöpp vére csöppenne, Debrecenbe nem férne, Ólomdeszka meghasadna, abba beleférne.* (Mayer 1977: 9. szöveg.)

249 A paródia keresztény vonatkozásairól, a húsvéti nevetés hagyományáról lásd még: Bahtyin 1982: 100–101.

250 42 szöveg, főleg Erdélyből és Bihar megyéből.

251 Ruhamosás: Szalacs, Érsemlénd, Pósalaka Bihar vm., pohármosás: Bihar és Brassó m. (Faragó–Fábián 1982: 102–113, KFA 07130).

252 Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 102–104, 108–111); Debrecen-Nyulas, Hajdú vm. (MNT I. 13).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tököt beletenni, azt *disznócskának adni,* annak *a háját kiszedni,* azzal *kocsit kenegetni* (összesen 25 szöveg).[253] Ezen a szekéren nemcsak *hurcolni*, *bálba vinni* lehet egymást, hanem építőanyagot: *deszkát* (5 szöveg), *vályogot* (4 szöveg), *márványkövet* (2 szöveg) is lehet *szállítani,* amiből *templomot* (3 szöveg), *bódét* (1 szöveg), *kis házat* (7 szöveg), *kis palotát* (2 szöveg) *épít*enek majd, az elsőt az *Isten dicséretére,* a házféléket a *kisfiúk, kislányok beleházasítására* (6 szöveg), vagy, mint a palotát is a (majdani) *játszó gyermekek belehelyezésére,* a *gyermekneveléS*re (3 szöveg).[254] Mert, tréfásan szólva, kell a *pulya*, *kenyérvesztegetni, „a királynak megcsókolni”*.[255] A szekéren, amin utaznak – igazából a hintán – mentálisan tehát a boldogsághoz vezető utat járják be. Pl.:

Egy, megérett a meggy
[...]
Tíz, tíz, tiszta víz!
Minek az a víz?
A kertet öntözni.
Mire az a kert?
Tököt belevetni.
Mire az a tök?
A disznónak adni.
Mire az a disznó?
A háját kivenni.
Minek az a háj?
Kocsit kenyegetni.
Mire az a kocsi?
Kisasszonyt hordozni.
Mire az a kisasszony?
Puját felnevelni.
Mire az a puja?
Kenyér vesztegetni.
Mire az a kenyér?
A levesbe hánni.
Mire az a leves?
Meg fele enni.
[...]

H. n. (Kiss Á. 1891: 56/20).

A munkálkodás egyik célja a szépségekben, gyöngyökben való dúskálás, meg a virág szimbolikus, szerelmi ajándékként való nevelése. Pl.:

Ángyom asszony, adja ide vékáját,
Minek azt a vékát?

253 Pl. Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 103–104, 108–110, 113; MNT I. 102); Csongrád vm. (Török K. 1872: 305–306); Bodroghalász, Nagyrozvágy, Zemplén vm. (Bakos 1963: 68–69, Balabás 1981: 186–187); Gát, Bereg vm. (Czébely 1995: 134); Etes, Nógrád vm. (ZTI 45311).

254 A szállítással, építéssel kapcsolatos szövegek megoszlása: Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 103, 108, 112–113); Nagymácséd, Pozsony vm. (Tátrai 1988: 600); Diósgyőr, Borsod vm. (EA 635); Szederjes, Udvarhely vm. (KFA 07364).

255 H. n. (Kiss Á. 1891: 56); Bereg vm. (Pap 1905: 307–308); Nagymácséd, Pozsony vm. (Tátrai 1988: 599–600).

Gyöngyöt mérünk véle,
Minek azt a gyöngyöt?
Kertet fűzünk belőle,
Minek azt a kertet?
Virágot ültetünk beléje.
Minek azt a virágot?
Asszonyoknak a kezébe,
Lányoknak a mellébe,
Legényeknek kalapjába.
Futásfalva, Háromszék vm., Faragó József gyűjtése (KFA 06187/105).

A (tiszta) víz nemcsak a *növények és állatok növekedését* biztosítja, hanem a *fiatalok*ét is. Vízzel leöntve *avatták be* a felserdülő fiatalokat az ifjak társadalmába. Erre utalhatnak az ilyen szövegek:

Tíz, tiszta víz, Három cseber meleg víz,
Vigyük fel a toronyba,
Öntsük be a nyakadba
Pürkerec, Brassó vm. (Seres 1984: 261).[256]

A felnőtt életre felkészítés eredményezheti, hogy a leány, illetve a legény *inge, gatyája csupa víz*,[257] főleg, ha éppen *az anyja most fürösz*ti.[258]

A számolásos kezdetű hintázómondóka egy másik típusában, mely minden számnévhez egy válaszrímet társít, a *tíz*re szintén a tiszta víz rímel, melyet Gágyor József szerint az újszülött kisbaba fürdetésére használnak fel. Gágyor ebből a mondókatípusból a fiatalok megérésétől a gyermekszülésig vezető tartalmat elemzi ki. (Gágyor 1991.) Az alábbi, sajátgyűjtésű szövegből indul ki:

Egy – megérett a meggy,
Kettő – feneketlen teknő,
Három – te vagy az én párom,
Négy – zsemlét süt a pék,
Öt – megérett a tök,
Hat – hasad a pad,
Hét – megcsípett a légy,
Nyolc – tele van a polc,
Kilenc – kis Ferenc,
Tíz – tiszta víz,
Ha nem tiszta, vidd vissza,
A kiscica megissza!
Mátyusföld

256 Több becsapós játéknak lényege, hogy a tapasztaltabbak vízzel öntik le a játékban először résztvevő ifjoncot (Gazda 1980: 365). Egyébként Háromszéken az eszköz nélküli hintáztatás egyik válfaját, amikoris a himbált személynek a földhöz, vagy a gerendához ütik a fenekét, *beavatás*nak vagy *megbütülés*nek nevezik.

257 Csongrád, Csongrád vm. (Török K. 1872: 304, Kálmány 1878: 184–185, Kiss Á. 1891: 55); Eger vidéke (Kiss Á. 1891: 51); Zenta, Zombor, Baja vidéke, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973:11, ZTI AP 45781, EA 2281).

258 Tunyog, Szatmár vm. (MNT I. 22).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Gágyor József Bernáth Béla írására támaszkodva, az 1514-ben keletkező *Új Testamentum* fordításának utószavából, Erdősi Sylvester Jánostól idézi, „hogy miként a Bibliában, úgy a magyar népnyelvben is sokszor a szavakat nem »tulajdon jegyzésben«, azaz nem tulajdonképpeni alapjelentésükben kell értenünk, hanem átvitt értelemben, s hozzátette, hogy »él (a magyar nép) ilyen beszéddel naponként való szólásában; él énekekben, kiváltképpen az virágénekekben.« A virágénekekre való utalás világossá teszi, hogy a szavak jelentésének a szerelmi élet fogalmaira való átviteléről van szó." (Gágyor 1991: 718, Bernáth 1981: 17.) Gágyor Bernáthtól idézi a következőket is: „Mind világosabbá válik, hogy a nyelvészet és az etnográfia területén sem rekeszthetjük ki vizsgálódásaink köréből a nemiséget, az élet e központi fontosságú terrénumát; nem mellőzhetünk hallgatással olyan nyelvi tényeket, melyek nemcsak hogy a nyelvi valóság tetemes részét jelentik, hanem sok eddig megfejtetlen szónak és szólásnak magyarázatához is az egyetlen kulcsot nyújtják, s még népdalaink sokat vitatott kezdőképeinek is magyarázatát adják." (Bernáth 1981: 11.) Gágyor József 5 gazdag gyermekmondóka-gyűjtemény különböző publikációinak egymáshoz illő képei mentén haladva, összegzését így fogalmazza meg: „A fenti szimbólumok ismeretében úgy érzem, hogy a tárgyalt számsorismertető mondóka erotikus fogantatású. Szó szerinti, exoterikus értelme csak másodlagos a rejtetten jelenlevő ezoterikus jelentés mellett. Ahogy Bernáth írja: »Az általános igazságok megfogalmazása többnyire nem egyszerű, puritán módon történik, hanem színesen, játékosan, s leginkább rejtetten. Elsősorban azok rejtik tartalmukat ártatlannak látszó szavak mögé, melyek erotikus igazságokat, szerelmi tapasztalatokat fejeznek ki.« (Bernáth 1981: 14.)

A felsorolt szavak szimbolikus jelentésének behelyettesítése után a sorok tartalma az alábbi tudatosan megszerkesztett egésszé áll össze:

> Egy – a szerelemre beérő lány.
> Kettő – a nő szeméremteste (pubes, clitoris).
> Három – vágyakozás a szerelemben való egyesülésre, párkeresés.
> Négy – a szüzesség megőrzésére való igyekezet.
> Öt – a szerelemre beérő férfi.
> Hat – a szüzesség elvesztése.
> Hét – szerelmi együttlét, nemzés.
> Nyolc – teherbe esés, terhesség, szülés.
> Kilenc – az újszülött neve.
> Tíz – a kisbaba fürdetővize." (Gágyor 1991: 727–728.)

Magam is utaltam az eddigiek során erotikus motívumokra, amilyen a *süveg alma*, az *ágy(ás) hagyma*, az *ángyom ládája*. Utóbbinak a jelentését világítja meg egy lakodalmi rituselem: Nemespátrón a vőlegényt a nászéjszaka után azért büntették, mert „feltörte a menyasszony kis ládáját".[259] Erotikus szimbólumként is fel-

259 Seemayer Vilibáldot idézi Györgyi 1990: 65.

fogható a *virág leszakítása*, a *kemence betörése*, amit *este a fecske tapaszt be*,[260] a *sárga csikó*n utazás és általában a lovaglás,[261] a *szántás, vetés, kapálás, (zab)aratás, utoljára leszállás*,[262] sőt még az ezután elemzendő *vízbeesés, vízbehalás* is. „Vízben lenni a terhességet és születést jelképezheti" – írja az álomlexikon.[263] A föld feltörésének és bevetésének, valamint termése leszedésének képe analógiás alapon felidézi a szexuális együttlét képét. A keskeny magvú zab a leány szimbóluma.[264] Párosító szimbólumok az *egy kisegér, egy kis nyúl* ugyanazon szövegben: a nyúl szaporaságánál fogva női, a kisegér mozgékonyságánál és annál fogva, hogy lyukba bújik, férfi szimbólum. Ilyen, tekintettel a hajtás 'üzetés' jelentésére a *„hajtsd ki jól a bakkot, utána a nőstényt"*.[265]

A víz mint a halál és feltámadás-újjászületés közege

A számolásos mesemondóka-szövegek következő témája a *vízbe esés, vízbe halás és kihúzás, illetve* a *vízbe ugrás*. Ezekben a *Tíz, tiszta víz* szövegrészt követően az *egyik szereplő* a vízbe esik és *meghal, a többiek meg kihalásszák*. Az alábbi szövegből az is kiderül, hogy ez a kislány *ringyó* volt:

8. kotta. *Egy süveg alma*

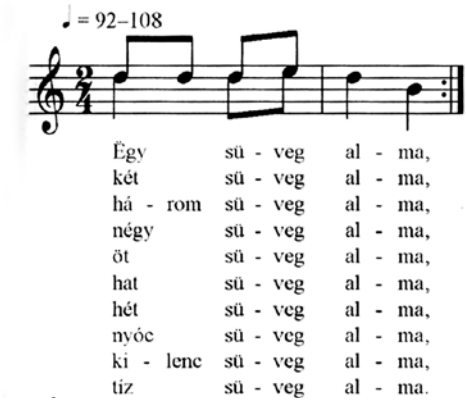

260 Érmihályfalva és Gálospetri, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 110).
261 *„Amott jön egy sárga csikó, ugorj a hátára."* Bőcs, Borsod vm. (ZTI 45296, Kiss Á. 1891: 54).
262 Pl. *Felmászott a toronyba, Még annál is feljebb, A csillagos égig. Szántás, vetés, aratás, boronálás, kapálás, Utoljára leszálás*. Nagydoba, Szilágy vm. (KFA 01745); vagy: *Hu, hajtsd ki a szálas tetőre zab aratni*. (Ekkor megállítja a hintát, s mondja:) *Két kupa bor mellette, Igyál, sógor, belőle*. Erdővidék, Háromszék vm. (Török F. 1896).
263 Ball 1998: 334, *víz* címszó.
264 Vö. Demény 2002b: 205.
265 Apáca, Brassó m. (Seres 1984: 263).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

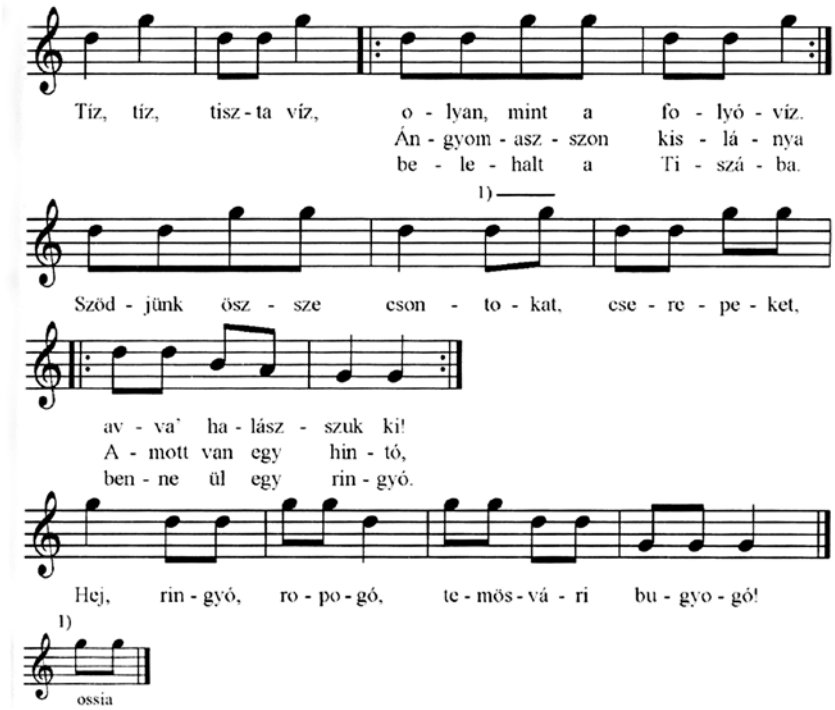

Törökkanizsa, Csongrád vm. (Bodor 2008: 323/279).

Parodisztikus esetekben nem is folyóvíz, hanem *mézeshordó*,[266] avagy három *cseber* vagy *veder meleg Maros- vagy Nyárád-víz, melyekbe* belehull többek közt *Mátyás* is.[267] Feltehetően az a Mátyás, aki küldetését teljesítve, megtörte a jeget. Az nem baj, hiszen rá nincsen szükség. De nincs szükség a hasonló vízbe belehaló *macskára, meg pap leányra,* hiszen utóbbinak a kihúzására *Kötelet a nyakába, Vasvillát a szarvára* javasolnak. Ez a szereplő tehát démonisztikus lény, talán szintén a tél jelképe.[268] A *kútba* beleeső *ángyó néni*,[269] *nagyanyó* vagy *nagyapó*[270] személye is már korszerűtlen múltat, vagy talán a fagyos természetet, a telet, annak halálát jelképezi, ami egyszersmind a tavasz születését is magában hordozza. De emlékeztet az idősek ilyenszerű szerepeltetése az élemedett, a szexualitás iránt mégis érdeklődő személy

266 Batonya, Csanád vm. (Kálmány 1878: 184).
267 Apáca, Brassó vm. (Seres 1984: 263, KFA 07136/6); Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 02551, 08780/2); Háromszék vm. (Török F. 1896: 11; KFA 06190, 07075/37); Maros-Torda vm. (KFA 13455/4); Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 06189/79, 0372/3, 0792/18) Szék, Szolnok-Doboka vm. (ZTI AP 12938).
268 Jegenye, Kolozs m. (KFA 0788/10)
269 Cséhtelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 107).
270 Sepsiszentkirály, Esztelnek, Kézdiszentlélek, Háromszék vm. (Konsza 1957: 356, Gazda 1980: 414, KFA 07075).

hidasjátékokban, köztük a *Pilikézés*ben való szerepeltetésére, valamint a *kiszi* – menyecskének öltöztetett szalmabábú – virágvasárnapi kivitelére és vízbe dobására.[271]

A *tíz, tíz* -re rímelő, *tiszta víz* általában *olyan, mint a Duna-* vagy *Tisza-,* vagyis mint két, halálveszélyt hordozó, két világot elválasztó folyam. Ezekbe hal bele 556 tételes adatbázisomban 59 esetben *ángyomasszony kislánya,* aki a mindennapi tájnyelvben a potenciális feleségjelölt.[272] A játékosok törekvése: azt kimenteni. Vegyük számba a kimentés eszközeit. Ezek négy tárgyegyüttes – *hangszerek; fej- és lábviseletek; ágyneműk,* illetve *törmelékek-zúzalékok-rituális lakomamaradékok* – valamelyikébe tartoznak.

Erdélyre a cseber vízből való kimentés jellemző. Ennek eszközei részben hangszerek: *síp* (26 szöveg), *doromb* vagy helyette *dob* (22 szöveg), valamint *szép hegedű-* vagy *muzsikaszó,* illetőleg *nádihegedű* (5 szöveg) jellemzők.[273] Másrészt ugyanitt szokásos a haj (*a vénasszony nagy haja,*[274] *fejér bárány szép haja*[275]), illetve fejrevaló (a *kisasszony* vagy a *királylány fátyola*,[276] valamint az azt megtűző *aranygombú gombostű*),[277] a lábbeli (a *kisasszony papucsa*,[278] a *vénasszony/vénember bocskora*[279]) és kézbevaló *(házi/kézi keszkenő/ küs ruha, aranyos gyémántos zsebkendő*[280]) felhasználása; utóbbiakba *borogatják, fogogatják*, *betakarják* a halottat. Majd *a pap háza mögé temetgetik*,[281] vagy a temetőbe,[282] *csengő-bongót összekötnek s azzal összehúzzák*,[283] vagy *aranycsengettyűvel*,[284] *száz arany bugyugós korsóval*[285] *harangoznak*, *a torára* pedig *káposztát* főznek.[286]

271 Lásd a *hidasjátékról* szóló tanulmányom 144, 148, 153–154, 178, 234, 248, 259 és 294 oldalain.

272 Területileg pl.: Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 110, MNT I. 103); Szaján, Torontál vm. (Kálmány 1882: 40, Kiss Á. 1891: 52, MNT I. 30–31); Zenta környéke, Bács-Bodrog vm. (Burány 1973: 31, 36); Arad (KFA 07116/8); Székelyföld (Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882: 256); Maros-Torda vm. (KFA 07427a); Barcaság (Seres 1984: 263).

273 Pl. Maroshévíz, Székelyvaja, Maros-Torda vm. (KFA 07264/34, 07375/10); Gyergyócsomafalva, Csík vm. (ZTI 45318); Esztelnek, Sepsiszentkirály, Dálnok, Háromszék vm. (Gazda 1980: 174, Konsza 1957: 504, KFA 03853); Hétfalu, Brassó m. (Seres 1984: 261); Fogaras, Fogaras vm. (KFA 07136/6); Enyed vidéke, Fehér m. (Gáspár 1977: 86); Kolozsvár (KFA 0372/3); Tordaszentlászló, Torda-Aranyos vm. (KFA 0792/18).

274 Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309/39); Maroskeresztúr, Maros vm. (KFA 07388/37).

275 Háromszék vm. (Török F. 1896: 125).

276 Piricse, Szatmár vm. (Kiss Á. 1891:. 50); Erdély (Gáspár 1977: 86); Atyha, Udvarhely vm. (KFA 08780/2).

277 Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309); Koronka, Maros vm. (KFA 07405).

278 Maroskeresztúr, Koronka, Magyaró, Maros vm. (KFA 07388/37, 07485/25); Háromszék vm. (Török F. 1896: 125).

279 Maroskeresztúr, Maros-Torda vm. (KFA 07388/37); Székelyszenterzsébet, Udvarhely vm. (KFA 07309/39).

280 Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 02551); Háromszék vm. (Török F. 1896: 11); Fazakasvarsánd, Arad vm. (KFA 07124/34).

281 Apáca, Brassó m. (Seres 1984: 263); Háromszék vm. (Török F. 1896: 11).

282 Inaktelke, Kolozs m. (Vasas 1993: 29).

283 Vargyas, Udvarhely vm. (KFA 02551).

284 Szék, Kolozs vm. (KFA 09923).

285 Háromszék vm. (Török F. 1896: 11).

286 Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 06189); Atyha, Udvarhely vm. (KFA 08788/2).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A Partiumban a *keszkenő-ágylepedő*[287] páros járja, rendszerint *selyem*ből,[288] kivéve, ha *ángyó nénit* kell kihúzni, mert akkor a keszkenő *sárga*, a lepedő pedig *lyukas*.[289] E jelzők önmagukért beszélnek.

Az Alföldön és Délvidéken *ángyom asszony kislánya* a Dunába vagy a Tiszába, tehát ténylegesen életveszélyt magában hordó folyóba hullott és halt bele, akit leginkább *cserepekkel* (26 szöveg), *csintekkel* (18 szöveg), *csontokkal* (34 szöveg), *rongyokkal* (1 szöveg), *vasdarabokkal* (2 szöveg) huzatnak ki a vízből.

Ugyanezek az összeszedett *csintek-csontok*, csontdarabok,[290] a *tört cserepek*,[291] avagy a *két összevert (üres) kis kanta, csupor*,[292] két *összekocogtatott boroshordó*[293] a *harangozás* eszközei is. Az ivóedényeket a mindennapi szokásokban is használtak „harangozó" eszközként: Jászkiséren „régebben a legények mindig onnan (a kocsmából) mentek az ünnep délelőtti istentiszteletre, *ahun poharakkal harangoztak* [kiemelés az eredetiben], arra azonban nagyon vigyázva, hogy ittasak ne legyenek, s hogy botrányosan ne viselkedjenek a templomban."[294]

Mindezek a mentőeszközök valóságosan nem tölthetik be a vízből kihúzó-kimentő funkciót, legfeljebb 1. mágikusan 2. rituálisan-szimbolikusan, vagy 3. tréfából. E legutóbbi, felületes rátekintésre csak egyetlen esetben – a *szúnyoggal, bolhával, kullanccsal* való kimentés[295] esetén – nyilvánvaló, ám a szövegösszefüggés szerint, tekintve, hogy az esetek többségében a víz mivolta vagy nincs megnevezve, vagy pedig csak meleg teknő- vagy csebervíz, amibe nem lehet belehalni – a teljes erdélyi anyagra érvényes. Persze, lehet szó most is a korábban már említett utólagos parodizálásról, de még nagyobb a valószínűsége, hogy egyszerűen csak a tél haláláról van szó, amit különösképpen nem kell sajnálni. A hangszerek varázseszközként való használatának képét azonban ott találjuk az erdélyi *Hinta palinta*... kezdetű, pozitív kicsengésű karonringatóban is:

287 Siter, Hegyköztóttelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 104, 110).
288 Siter, Hegyköztóttelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 104, 110); Batonya, Csanád vm. (Kálmány 1878: 184).
289 Cséhtelek, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 117).
290 Nagyszalonta, Bihar vm. (MNT I. 103, Szendrey 1924: 168).
291 Piricse, Szabolcs vm. és h. n. (Kiss Á. 1891: 50, Gáspár 1977: 86).
292 Siter, Nagyvárad, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 104, 102–103); Csongrád vm. (Török F. 1896: 305).
293 H. n. (Kiss Á. 1891: 54). A görög Aiora rítusban „a fiúk borral telt hordókon ugráltak, és a lányokat hintáztatták" (Aries 1987: 83).
294 Csete 1993: 200.
295 Székelyföld (Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882).

9. kotta. *Hinta, palinta*

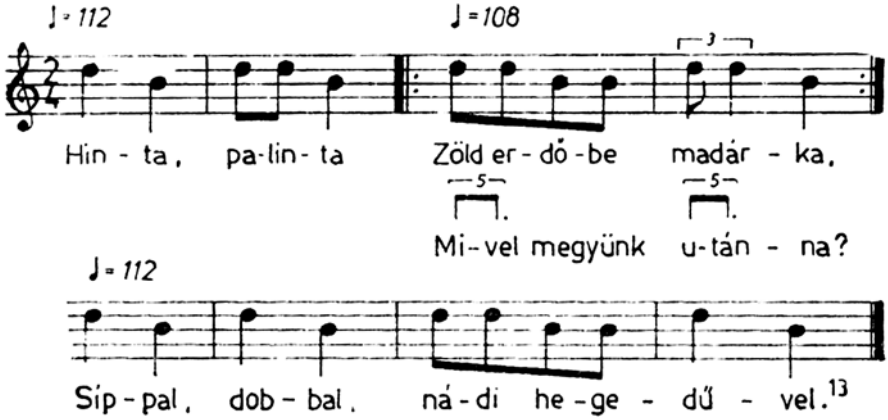

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 170/39–40).

A magyar szakirodalom a zenével való gyógyítást, amiről a *Gólya-gólya, gilice...* kezdetű gyermekdal emlékezik meg, sámánisztikus eredetűnek tartja: „A számtalanszor ismétlődő monoton zenei elem vad extázisba kergetheti a zenét hallgatót. A zenének ezt a tulajdonságát használja fel a sámán, de kihasználják a zenének ezt a tulajdonságát szinte mindenhol."– írja Tari Lujza.[296] Majd kiemeli az idiofon hangszerek – harangok, csengők – s általában a zajkeltés rontáselhárításban játszott fontos szerepét.[297] Ez megmagyarázza az átmeneti rítusok és a téli napfordulóhoz kapcsolódó szokások jellegzetes szokását, a fazéktörést is. Tari szerint e szokásokban a dallamjátszó aerofon hangszereknek is kizárólag a zajkeltés a céljuk. „Valószínű, hogy a furulya használat mögött az az atavisztikus (és a természeti népeknél ma is fellelhető) élmény áll, hogy a süvöltő hangszer képes társalogni a szellemekkel, képes létrehozni a társalkodáshoz megfelelő közeget, sőt elhárítani az ártó szellemeket."[298] A gyermekmondóka szerint *sípval-dobval, tekenő kalácsval* kötötték meg a darvak útját[299] is. E madarak a szakirodalom szerint a másik világ küldöttei, a halhatatlanság szimbólumai.[300] A már említett *habajgatás* meggyőző példa arra a hiedelemre, hogy a furulyát, hangja és anyaga révén alkalmasnak hitték a halottakkal való kommunikálásra. Ivan Evseev román kutató szerint számos archeológiai és néprajzi bizonyíték van rá, hogy a távolabbi múltban a sípokat az ősök csontjaiból készítették. Szerinte innen ered a sípcsont kifejezés is.[301] Mindenesetre, a rontó erők maguk is

296 Tari 1999: 248.
297 Tari 1999: 244–245.
298 Tari 1999: 244.
299 Bosnyák 1980: 40/321.
300 Evseev 1998: *cocorul* címszó.
301 Evseev 1998: *fluierul* címszó.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

muzsikálnak, sőt a zene keletkezését a néphit az alvilági erőkkel hozza összefüggésbe: a vízi leányok, szépasszonyok, ördögök egyaránt szépen muzsikálnak. Viszont a *zörejektől, zajtól,* erős szagoktól, meg az *erős anyagoktól,* amilyen a *vas,* félnek.[302] Így, mint már láttuk, a hintáztatók gonoszt képviselő szereplői, az őket elpusztítással fenyegető *bicská*tól vagy *szitakötő-rostakötő-nádarató sarlótól.* Tari Lujza kiindulását továbbépítve tehát a mondókákban szereplő több tárgy – a hangszerek, a cseréptörés (tort cserép), a csont, a vas – szimbolikus szerepére is útbaigazítást kaptunk.

Némelyiket érdemes tovább részletezni. Ilyen az ősök *csont*jának esete. A *Szimbólumtár* összegzésében ez mint a létezők eredendő anyaga, az újjászületés csírája, a lélek lakhelye „a legyőzhetetlen életelv, az erény, feltámadás, a feltámadásba vetett hit kifejezője" (Lipták 1997). Ezékiel könyvében az Úr éltető leheletével eleveníti meg a csontokat. [303] Emiatt nem zúzzák össze Jézus lábszárát sem.[304] Egy Krisztus legenda szerint a megvendégelt Krisztus az elfogyasztott bárány minden csontjából eleven juhot teremtett.[305] Az csont az ural-altáji népeknél a jóslás eszköze (Lipták 1997).[306] A keresztelетlenül elhunyt gyermek csontjai varázserejűek: alkalmasak pl. minden zár felnyitására, ennek megakadályozására lidérc őrzi az ilyen gyermek sírját.[307] Gonoszelhárító szerepük is van: a hiedelmek szerint elriasztják a tejet ellopni szándékozó boszorkányt. A *kabala* kacsafejre kötözött csontokból és hajszálakból áll, bizonyára ezért hisznek rontáselhárító erejében.[308] A haj és csont lélekmentő, halál széléről visszahúzó szerepéről hasonlóan vélekednek az obi-ugorok is: az alvilág ura és szolgái által elrabolt lelket halálba vivő vízből a sámán emberhajból készített hálóval és vállcsontból készített evezővel szerzi vissza. [309] A mi számunkra mindebből az az elképzelés jelentős, hogy a csontjai alapján feltámasztható az elhunyt ember vagy állat.

A lerágott csontok mint az esküvői lakoma maradványai, a lakodalomban tréfás kellékekként is szolgálhatnak. Pl. Hajdúnánáson sok fejtörést okozott a csontocskákból épített vár közé rakott pohár bor megivása.[310] A moldvai magyar lakodalmon „a vőlegény ott áll a ház előtt, míg a menyasszonyt kihozzák. Ez idő alatt jönnek elébe a tréfás asszonyok és emberek, akik kínálják üres üvegekkel, hogy igyék, s csontokkal vagy káposztatorzsával, hogy egyék." Ezalatt nem szabad nevetnie.[311]

A cserépfazék-törésnek mint az átmeneti rítusok – lakodalom, temetés, valamint a téli napfordulós szokások – rituselemének nemcsak gonoszelriasztás a szerepe: ez jelezheti egy állapot halálát és ki nem mondottan egy következő születését. Ez törté-

302 Tari Lujza részben Kodály Zoltán, részben Keszeg Vilmos adatát idézi (Tari 1999: 236).
303 Ez 35,7
304 Jn. 19,31–37.
305 *Krisztus és a szegény juhász.* Barót, Háromszék vm. (KFA 05378).
306 Bárántérdcsontot használnak fel pl. a török népek a jósláshoz.
307 Jankó 1891: 279.
308 Szeged, Csongrád vm. (ÚMTSz 1992: *kabala* címszó.
309 Gazda 1999: 447; vö. a fentebb idézett litván húshagyókeddi énekkel.
310 Máté 1899: 231.
311 Seres 1994: 105.

nik akkor, amikor a nászéjszaka, a szüzesség elhálása után a násznagy *agyonüti vele a lakzit*."[312] A leendő új állapotában az ifjúasszony hamarosan anya lesz. A fazéktörés a halotti rítusoknak is része, a halál szellemét kergetik el vele. A koporsó kivitelekor is cserepet törnek. Csitáron a zsidók a halott szemét tört cseréppel zárják le.[313]

Hangsúlyos szerepet kap a mondókákban ellenséges állatok pusztítóeszköze: a *vas*. A hiedelmek befolyása alatt a népi gyakorlat keretében vastárgyat – így pl. vasalót, patkót vagy ami a szövegeinkben is szereplő *sarlót* – helyeznek az elhunyt hasára, hogy vissza ne járjon.[314] A sarló ilyen célú használata a honfoglalás korából ismert. Ausztriában és Sziléziában is sarlóval temették el a halottat.

Anélkül, hogy részleteznénk, érdemes hangsúlyoznunk, az erdélyi és partiumi mondókákban a vízbehalás motívumának fikció jellegét. De a halottat vízből kihúzó eszközök mégis jelentősek, mert az átmeneti időszak szimbolikáját, a régi állapot halálát, avagy új formában való megújulását-újjászületését képviselik. Ezek: fej- és lábviseletek, ágyneműk – egyidőben a lakodalom, meg a temetés kellékei is, melyek szerepet játszanak a természetfölöttivel való kommunikációban is. Valamennyi közül csak néhányra térek ki, így elsőként a haj természetes állapotbeli funkcióira. A kibontott haj az átmeneti rítusokban való aktív résztvétel, a szenttel való érintkezés (pl. úrvacsoravétel, áldozás), gyász vagy varázslás jele.[315] A románoknál a hajvágás minden átmeneti rítusnak tartozéka, ám gondozásának legfőbb jeles napja a nagyböjt első szombatjára eső halotti ünnep, Sântoader (Szent Tódor) napja.[316] A rituális hajvágás nálunk is kimutatható. Pl. a palócok a lakodalom hajnalán levágnak egy tincset az új menyecske hajából, s azt elégetik, miközben ő néhányszor átugorja a tüzet.[317] Ezt az állapotváltással járó áldozati cselekvésként lehet felfogni. Szorongásoldó, képzelt szellemelhárító szerepet kap Mákófalván, ahol a koporsóba tett halott hajából vágnak le egy darabot, azért, hogy ha a hozzátartozók közül valaki félne, ezzel füstöljék meg.[318] Ugyanez áll a hátterében a magyar néphit egyik képzetének, miszerint a kihullott hajat össze kell gyűjteni, s majd a halott koporsójába tenni, de legalább el kell elégetni, mert ha nem, a madarak elviszik, minek következtében az elhunyt a túlvilágról kopaszon jár érte vissza.

A nász és a halál – csakúgy, mint az évszak- és különösen a tél-tavasz váltás – átmeneti állapotok. A bennük szereplő kellékek mindenik esetben a régi halálát és az új születését jelzik.

Kérdés, hogy *ángyomasszony kislánya* siratnivaló lány-e, vagy csak a természet téli arculata, mely ebben az állapotában meghal, de egy másikban újjászületik. A szövegtöredékek nem világítják meg ugyan az összefüggéseket, de a kicsi gyermekek karonhintázatójában *(r)égi Dun(n)ába ugrásra* buzdítanak egy kis katonát.

312 Kiskéri Balogh 1898: 129.
313 Virt 1987: 38.
314 Solymossy 1932. Zoboralján hideg vasat, pl. ekevasat tesznek rá, „hogy ne puffadjon" (Virt 1987: 58/527).
315 Chevalier–Gheerbrant 1995: *păr* címszó, Gazda 1998: 58.
316 Evseev 1998: *păr* címszó.
317 Ezt *menyasszonyporkolás*nak nevezik (Szendrey–Szendrey 1943: 172–173).
318 E mákófalvi (Kolozs m), némelyektől akkor is betartott szokást Nagy Olga gyűjtötte 1963-ban egy 75 éves férfi adatközlőtől (KFA 06083 és 06084).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

10. kotta. *Hinta, palinta*

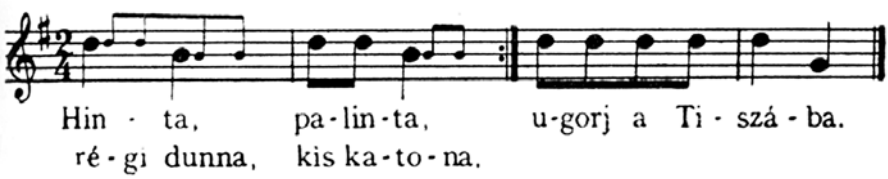

H. n. (Kiss Á. 1891: 50/2 után MNT I. 159/306).[319]

Az *égi* és a *régi*, illetve a *Duna* és a *dunna* hangzásbelileg közelállnak egymáshoz, emiatt felmerül az az értelmezési lehetőség is, hogy nem is vízbe, hanem dunnába kell ugrania a hintázónak: a játék álomba ringató funkciója ez utóbbit is megengedi, sőt a „*Vögyél föl az ágyba*" folytatást is, aminek megfelelően a lábfejen himbált kisgyermeket ténylegesen az ágyba szokták dobni.[320] Mégis, valószínűsíthető, hogy eredetileg folyóba ugrásról volt szó, amint azt Gágyor József hallja,[321] de nem *régi*be, hanem *égibe*.[322] Érdekes módon, Faragó József és Fábián Imre érti az *égi* szó helyességét, amint az alábbi szöveg szó szerint is kimond, viszont a Duna helyett dunnára gondol.

Égre szálló kis hinta,
Égi Dunna, Kis katona,
Ugorj fel a lóra!
Siter, Bihar vm.

Viszont a további példák szerint mind a Dunába kell ugrania a kis katonának.[323]

A hasonló hangzás mellett a felcserélődést a kis/fiatal (katona) // régi/öreg (folyó) közti oppozíció is eredményezhette. Az *égi Duna* hiedelemképzetet Tácról ismerjük: az 1960-as évek első felében egy 79 éves nő az égbolttal kapcsolatban mondta a gyűjtőnek, hogy „*ott fönt éppen úgy folyik a Duna, mint itt a földön*".[324] Mire lehet jó az *égi folyó*? Már a maga a víz jelképisége is az élettel kapcsolatos: „A vízből, mint az élet forrásából kiemelkedő dolog formát kap, vagyis megszületik, behatárolhatóvá válik, s elkezdi önálló életét. A vízhez, az eredethez való visszatérés, a reinteg-

319 A típus összmagyarnak látszik, legalábbis megvan Biharban – pl. Siterben – (Fábián–Faragó 1982: 99), Felvidéken (Gágyor 1982 I.: 111), a Dunántúlon – pl. Sopronban és Tolnában – (ZTI 45327, Nagy J. T. 1994: 377), a Drávaszögben (Lábadiné Kedves 1989: 31), a Délvidéken (ZTI 55956., Burány 1996: 20), a Jászságban (Csete1993: 26), Csongrádban – Felsőváros, Szeged – (Kálmány 1881: 80) és Háromszéken, meg a Barcaságban (Gazda 1980: 220; Seres 1984: 174; KFA 06067/43, 03732/2).
320 Burány 1996: 20.
321 Gágyor 1982 I.: 111/353.
322 Faragó–Fábián 1982: 99/1130.
323 Érmihályfalva, Árpád, Berettyószéplak, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 99/1131–1133).
324 MNA 184.

rálódás magában foglalja a halálnak, a régi élet megszűnésének és az újjászületésnek a lehetőségét. Ez az alapja a különféle megtisztulási és beavatási szertartásokban a rituális vízhintésnek, mosakodásnak vagy fürdőnek. Ezért tulajdonítanak a víznek mágikus gyógyítóerőt, és ezért használatos halotti szertartásokon [...]. A tiszta víz a fény folyékony megjelenítője." (Reuss 1997c: 492.) Az égi folyó szakrális környezete révén maga az élet vize: egészséget, erőt biztosít, avagy gyógyulást, mint egyik népmese típusunk királyának,[325] vagy a nyenyec énekelt mese beteg hintázó hősének, aki „*mintha az ég vizéből ereszkedett volna le*".[326] Az égi vízben a halott valamely tartozéka révén feltámad, mint János vitéz Iluskája? Kérdés, nem támadnak-e fel benne a földi Dunába esett halott lányok, csontjaik vagy más tartozékaik, tárgyaik alapján? Vagy a virágvasárnap táján kivitt és vízbe dobott kiszi hozott-e megújulást, hozott-e maga helyett rengő bölcsőt a falu végi kis házba?[327] És talán emiatt is szólítják meg *szatyor*nak a magát már kihintázó játékost is?[328] De gyógyító-szépítő hatásúak a szent időszakokban a földi vizek is: szépséget, egészséget hoznak és segítenek rátalálni életük párjára, mint a népdalok Dunán átugró legénye vagy a Dunában megmosdó-tisztálkodó *Fehér liliomszál*. A tengerbe vagy vízbe beleeső, majdnem megfulladó leányt a románoknál egy utána ugró pásztor menti ki és viszi haza, majd veszi feleségül.[329]

Összefoglalás

A játék világa

A hintázás a magyar népi kultúrában elsősorban játék, szórakozás. Bármely más szabadidős tevékenységhez hasonlóan megerősíti a játékban résztvevő aktív és passzív felek összetartozási érzését, egymás iránti szeretetét vagy barátságát**.** Ez megnyilvánulhat a kicsik becézésében, a serdülők ugratásában egyaránt. A nagyok a kicsiket *angyalom*nak nevezik és mindenkor becézik, a kamaszok egymást *kopó*nak, *cocó*nak, *banyá*nak stb. csúfolják. A közösség játékosokkal kapcsolatos elvárásai elsősorban az egyenlő esélyek fenntartásának igényét szorgalmazzák. A játék méltányos időtartamát mondóka végigmondásával szabályozták, mely indító- (bevezetés,[330]

325 Dömötör Á. 1988: 318–325, AaTh 551. *Az élet vize*.
326 Lehtisalo 1947: 200.
327 Manga 1941.
328 Pl. Kiss Á. 1891: 16.
329 Caraman 1997: 111.
330 Pl. a *hinta-palinta* játékkezdő ikerszó az egyszerűbb hintáztatók esetén. Összmagyar. Az általam vizsgált 556 mondókából 219-ben fordul elő.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

számolás[331]), fenntartó- (mesélés, lásd hátrább) és zárórészre (felszólítás a leszállásra,[332] kijózanítás[333]) tagolta az eseményt. A mértéktelenül sokat hintázót tréfás átokkal fenyegették. Így például *„Nyúl, nyúl, kopasz nyúl, Kopaszodjon meg, Aki többet hozza nyúl!”*,[334] meg *„Szeplős legyen a mátkája, aki többet himbókálja”*.[335] A gyógyító szerep, ami egyébként az ingás nyugtató, a forgás kábító hatásával, valamint a szabad levegőn való gyors helyváltoztatás eredményezte szélterápiával függ össze, és amit a mai természetgyógyászat is kihasznál,[336] nálunk nem tudatos.[337] Viszont gyakori témája a mondókáknak a veszélyes hintáról való leesés elkerülésének kívánsága, a testi épség megóvásának szándéka, a *lábtörés* kimondott szóval való elhárítása.[338] Hasonlóságon alapuló elképzelés szerint a hinta kilendülésének íve kedvezően hatott ki a hajhossz növekedésére.[339]

331 A kiszámolóval kezdődő mondókák a következő változatokban ismeretesek:
1. szimpla számolás, pl. *„Egy, Kettő, Három, Négy, Öt, Hat, Hét, Nyolc, Kilenc, Tíz. Tekenyőbe tiszta víz.”* Csongrád vm. (*Török* K. 1872: 305–306).
2. rímhívó számolás, pl. *„Egy, megérett a meggy”*. Kénos, Udvarhely m. (KFA 01223, Faragó József gyűjtése).
3. valamely dolog számolása, az alábbiak szerint:
- *alma* – 67 szövegben, a teljes magyar nyelvterületről. Romlott szövegekben a számolt objektum neve nem világos (pl *arany ica, előalma, előgy alma, alamindzsa, alámizsla, alamina, alamila, alaminta, elő anna, aluványa, alamizsna, alu Mariska, arany Ica, lubona* stb.)
- *láda* – 22 szövegben, pl. *„Egy ángyomnak egy ládája... Tíz ángyomnak tíz ládája. Tíz, tíz, tiszta víz.”* Hármasfalu, Maros m. (KFA 013455/5, Faragó József gyűjtése).
- *hagyma* – 1 szövegben: *„Egy ágy hajma.. .9 ágy hajma, tizedikben megfordultam királyné békája.”* Halászi, Moson vm. (Barsi 1995a: 160).
- korsó – 1 szövegben: *„Egy a bugyogós korsó... tíz a bugyogós korsó.”* Futásfalva, Háromszék vm. (KFA 0681/105, Faragó József gyűjtése).

332 Összesen 82 szövegben találtam meg a *Szállj le* felszólítást, melynek van egyszerűbb formája, melyben a hintázót néven nevezik, (pl. *„Szállj ki, pajtás, a hintáról, nem a te pénzed ára!”* Koronka, Maros m. – KFA 07405/25) és összetettebb, amelyben valamilyen más utasítást adnak neki, pl. *„Szántás, vetés, aratás, boronálás, kapálás, Utoljára leszállás”*. Nagydoba, Szilágy m. – KFA 01745. Faragó József gyűjtése. Ez a típus 12 vizsgált szövegben van jelen, valamennyi Erdélyből, ebből 4 Faragó József gyűjtése.

333 Pl. *„Szállj, le, kakas, az ülőről (a hintáról), Igyál vizet a vederből (bögréből, korsóból, vályuból)”* fordulatot 15, többnyire Bihar vármegyei szövegben (Csokaly, Bihar m. – Faragó–Fábián 1982: 102) , egy debreceniben és egy császáriban (Komárom vm. – ZTI 45319) találtam meg.

334 Pécska, Arad vm. (Kálmány 1877: 211); Nagyszalonta, Bihar vm. (MNT I. 211, Szendrey 1924: 164).

335 Vác, Pest vm. (Nagy S. 1903: 56).

336 Vö. Bernád 2002.

337 Szemben más népeknél talált adatokkal, pl. a nyenyecekkel. Pl. az egyik hősének szerint a hintázó Lahanakkó kigyógyul kínzó hasmenéséből (Lehtisalo 1947: 56. sz. 193–201). Ezt az adatot Demény István Páltól kaptam.

338 *„Ki ne törjön az én lábam, csak a bíró botja.”* (Borsai–Kovács 1975: 58.) További 3 szöveg Somogy és Veszprém megyéből (ZTI 453222, AP 1509c, Együd 1981: 12).

339 Egy szövegben: *„Hajtsd meg jobban, Még annál is magasabban, az én hajam nőjön meg, Mint az árnyékom hossza, Még annál is hosszabbra, Mint a torony hossza, Még annál is hosszabbra, Mint a világ hossza.”* Nádszeg, Pozsony vm. (ZTI 45328).

A képzelet és realitás összefonódása

A közösség esztétikai igényei a ritmikus mondókákban megjelenő formulákban, költői képekben, fikciókban jutottak kifejezésre. A főbb fikciótípusok fő témái a függőleges és vízszintes szférákbani utazás,[340] az időutazás a jövőbe, a természetfölötti lényekkel való találkozás,[341] és annak kihatása az életük, mindennapjaik alakulására, a szépségekben – (gyöngyben, virágban) dúskálás,[342] a vízbeesés–kihúzás,[343] vízbeugrásra biztatás,[344] a gonoszt jelképező állat (macska, csacsi, szamár) elpusztítása; a húsételek tésztaételekre való jelképes felváltása,[345] állatkihajtás és ellés,[346] mezőgazdasági munkák végzése. A hintázás lehetőséget nyújtott a virtuskodásra, s ennek a révén, ifjúsági beavatási próbaként is megfelelt. Némelyik játék tanúsága szerint a serdülők vízzel való leöntése is egyfajta beavatásnak számított,[347] s ez a motívum a hintáztató szövegekben is előfordult.[348] Az udvarlásra még éretlen suhancok vízzel itatása sem csak a játék témája,[349] hanem a mindennapi élet szokása is volt.[350]

Az erkölcsi vétségek közül a cédaságot[351] az evésben való mértéktelenséget, az irigy, a vad, barátságtalan viselkedést bélyegezték meg. Utóbbiak rendszerint a gonoszokat (amilyen a pad alatt lakó barát, túl a vízen lakó halász, a torony tetején lakó kisasszony) jellemezték. Az életprogram lényege a munkaerkölcs, a kiegyensúlyozott családi élet elérése, fenntartása vágya és a vallásosság. A mondókákban szó van szántásról, vetésről, aratásról, boronálásról, kapálásról, kiskertbe tök, vékába

340 96 szöveg, összmagyar.

341 43 szöveg, melyekben a fenti elemek egymást helyettesítve, vagy beleértéses formában vannak jelen, Biharon (Faragó–Fábián 1982: 108) kívül Szatmár (ZTI 45311), Csongrád (Török K. 1872: 305), Nyitra, Zemplén (Bakos 1953: 65, 68), Borsod (MNT I. 102) és Bereg (Czébely 1995: 134.) megyéből.

342 20, javarészt Székelyföldi szövegben (Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882: 256; Kiss Á. 1891: 53; Konsza 1957: 504; Gazda 1980: 219, 174; Seres 1984: 261; ZTI 45317).

343 Egyik leggyakoribb, összmagyar motívum. Az 556-ból 71 szövegben fordul elő. Pl. Nagyvárad, Bihar m. (Faragó–Fábián: 1982: 102–103).

344 Szintén összmagyar motívum, 23 szövegben fordul elő. Pl. *„Hinta, palinta, Régi Duna, kis katona, Ugorj a Tiszába!”* Kolozsvár (KFA 03732/2; Faragó József gyűjtése, 1959).

345 *„Amott ül egy kisasszony, Süti, főzi a hurkát. Kértem tőle, de nem ád, Még azt mondja, pofon vág. Pofon ám a lányát. Kapom a baltáját, Vágom a macskáját, Teszem a kosárba, Viszem a vásárba. Kérdi tőlem egy vénasszony, Mi van a kosárba? Túrós lepény, derelye, De nem eszik belőle*”. Jászkisér, Jász-Nagykun-Szolnok. vm. (Csete 1993: 151.

346 8 szöveg, Fejér (MNT I. 203; ZTI AP 73871), Bács-Bodrog (Burány 1973: 12–13, Matijevics 1976: 56, ZTI 5410/43) megyéből. Pl. Burány 1973: 25.

347 Vö. Gazda 1980: 364–365.

348 Pl. *„Víz, víz, tiszta víz, vigyük fel a toronyba, Öntsük be a nyakadba.”* Pürkerec, Brassó m. (Seres 1984: 261).

349 *„Félre, kakas a jércétől, igyál vizet a vederből.”* Érkeserű, Bihar m. (Faragó–Fábián 1982: 103).

350 Gazda 1980: 120.

351 *„Amott van egy hintó, benne ül egy ringyó, Hej, ringyó, ropogó, Tömösvári bugyogó.”* Törökkanizsa, Torontál vm. (Bodor 1996: 32).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

virág ültetésről, állat (elsősorban ló és disznó,[352] valamint marha,[353] szárnyas,[354] kutya és macska) tartásáról.[355] A jövőbeni „utazás" a gazdálkodás mellett építkezést, táncot, gyönyörködést, szépen öltözködést, utazást, házasságot, gyermekáldást és imát helyez kilátásba.

A párosítás a hintázás egyik legfontosabb, reálisan is megvalósuló funkciója, azáltal, hogy alkalmat teremt a fiatalok ismerkedésére és közeledésére. Erotikus élményeket kelt a lovaglóülésben való elhelyezkedés, az egymás ölében, *fecskefészekben* ülve hintázás, de a költészetének szimbolikája annak további mozzanatait sem hagyja figyelmen kívül.

A hintázás fontos funkciója a kimondott szó erejével való tavaszserkentés: a pacsirta megszólalásra biztatása, a küszöbön álló események (időjárás megfordítása, ellés) számolással, a kender hosszának a hinta erőteljesebb kilengésével való biztosítása.

Rejtőző mélyrétegek

Felsejlenek a tárgy és szokás további – nem tudatos – szimbolikus jelentésrétegei-funkciói is, melyek a reális és transzcendens világ közötti átjárást, az égi gazdálkodási minta földi hasznosítását, a gonosz azonosítását és eltávolítását fejezik ki.

Az oroszok húshagyókeddi deszkán ugrálós hintázó játékát, melyet maga a cár avatott fel, Vlagyimir J. Propp az az ősi szláv halotti torokra, az elhunytak tiszteletére rendezett agonisztikus játékokra vezeti vissza.[356] A ktonikus (földalatti) istenségeknek tekintett halottaktól, tiszteletük fejében termékenyítő segítséget vártak.[357] Úgy tartották, a megsemmisült lények nem testileg támadnak fel, hanem mintegy átmennek a növényzetbe, benne feloldódnak, erőt adnak.[358] A magyar néphit is ismeri a halálból következő termékenység gondolatát. Pl. Gömör megyében úgy tartották, hogy „ha valaki gyümölcsfára akasztja fel magát, az a fa igen sok gyümölcsöt fog hozni."[359] Feltűnő, hogy a külsőrekecsini csángó férfiak az oroszokhoz hasonlóan, szintén húshagyókedden *libbantottak* a kerítésátlépőn, amint a kajdacsiak is ekkor állítottak *ördöglo*vat,[360] amin legények *forgatták* a leányokat, és hogy az egyszerűbb, *Hinta-palinta*... kezdetű mondókák főként mérleghintán való *lipinkázáskor*, vagy

352 A mondókák szerint a ló nemcsak a közlekedést biztosítja. Pl. *„Minek az a ló? Szekérbe fogni. (Szekérbe való)."* Debrecen-Nyulas, Hajdú-Bihar m. (MNT I. 13), Nyitra vm. (ZTI 45294). A *malackának* ki lehet venni a *hájacskáját*, azzal megkenik a lányokat, asszonyokat szállító *szekérkéket*, a *hurkácskáját* pedig megeszik. Andód, Nyitra vm. (Bakos 1953: 65).

353 A mondókák ellő állatai általában szarvasmarhák.

354 Pl. *„Triska, fiam, Triska, Hajtsd ki a tehenet, Hová, édesanyám, Kis kemence mellé. Ott tarkázik, ott barkázik, Sárga lábú kiskakas."* Topolya, Bács-Bodrog m. (ZTI IX. 5410/43).

355 25 szövegben is szerepel kutya, kiskutya, 15-ben macska vagy cica.

356 Propp 1963b: 60–61.

357 Propp 1963b: 62.

358 Propp 1963b: 62.

359 Székely 1896: 379.

360 MNA, 69. Andrásfalvy Bertalan gyűjtése.

pedig a hintáztatással kapcsolatos dajkarímek között hangzanak el a kezdőformulára rímelő étel- és italnevek: *cukros/túrós/lekváros palacsinta*,[361] *karácsonyi kis morzsa*,[362] *mézes, mákos laposka*,[363] *tejbe való haluska*,[364] *karácsonyi szalonna*,[365] *kolozsvári káposzta*,[366] *debeceni-* vagy *egy-/két krajcárért paprika*,[367] vagy *háromfertály pálinka*.[368]

A húshagyókeddi palacsinta, mely az oroszoknál a tor ősi étele,[369] a magyar néphit szerint a boszorkány felismerésének, s így egyszersmind a környezet rituális megtisztításának eszköze. Udvarhelyszéken azt tartották, hogy ehhez a húshagyókeddi vecsernyére el kell vinni azt a pálcikára tűzött rongydarabot, amellyel zsírba mártogatva a fánkot vagy kürtős kalácsot „lepcsögtetni" szokták sütés közben, és a templomban körül kell nézni.[370] A Mezőségen ugyan e célból a húshagyókedd esti palacsintát a gerenda alatt tartották, majd húsvét első napján az ingujjában vitték a templomba.[371] A szeszesitalból Moldvában máig juttatnak a halottaknak is: „Hogyha italfélét ittak, borfélét vagy pálinkát, akkor öntöttek le egy cseppet a földre. Azt mondták, ez mennyen a hóttaknak." „Annyi cseppet cseppentenek le a földre, hány hóttra emlékezni akarnak, hogy azok es igyanak abból a borból."[372] Másfelől a pálinka a népi gyógyászat sokoldalúan hasznosított gyógyszere, s ugyanakkor, a néphit szerint, az ördög találmánya, mely a földre sokféle bajt, még halált is hozhat.[373] Káposztát egyes mondókákban a nem túl jóindulatú szellemlényeknek: a vízbefúlt *pap leány*nak, meg a vízen túli Balázsnak a torára készítettek. Pl.:

Mit főzzünk a torára?
Káposztát a nyomára.
Hi ki a Balázs torára!"

Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 06189/79.); Atyha, Udvarhely vm. (KFA 08780/2).

A mondókamotívumok és a hiedelmek tehát lehetővé teszik a hintáztatás Vlagyimir J. Propptól jelzett funkciójának egykori meglétét is.

A hinta a szférák és létállapotok között közlekedő eszköz, mely által meg lehet halni és új életet lehet nyerni. Az ördöghinta a pokolba irányítja az azt megérdemlőket. A mondókákbeli vízbeesés, vízbehalás, akárcsak egy marosszéki cigány mesében, lehetne a gonosz elpusztításának a következménye is. Ebben a mesehős a

361 Gazda 1980: 220/308 és 310, Faragó–Fábián 1992: 98/1114–1115, Konsza 1957: 355, stb.
362 Hévízgyörk, Szentendre, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54).
363 Gazda 1980: 220.
364 Hévízgyörk, Szentendre, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (Hintalan–Lázár 1980: 54/70).
365 „*Valakinek jó volna, pásztoroknak ha adna.*" Úri, Pest vm. (ZTI 3524).
366 Faragó–Fábián 1982: 98.
367 Faragó–Fábián 1982: 98.
368 Csíkrákos (SD 111).
369 Propp 1663b: 60.
370 Balásy 1895: 53–54.
371 Keszeg 1999b: 201.
372 Magyarfalu, Klézse, Bákó m. (Bosnyák 1980: 228–229).
373 Bukovina (Bosnyák 1977: 142).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

rablókat két cserefára láncból kötött ülőszékes hintával pusztítja el: *„Felült mind a huszonnégy rabló a hintára. Mikor egyszer meghintáztatta őket, mind a huszonnégyet a Fekete tengerbe dobta.”*[374] Egy szamojéd hősének szerint vashintával akartak elpusztítani egy kérőt, az azonban nem rettent meg: *„Megragadtam estemben,/ Megmarkoltam a vashintát,/ hajítottam a tengerbe,/ repült süvítve a habokba.”*[375] A gonosz birtokába kerülve, a hinta ellenséges eszközzé válik. Pl. a szamojédoknál a tenger túlsó partján 14 óriás ártatlan embereket hintáztat.[376] A hintáztatás célja lehet a rivális megbetegítése,[377] a kötél elvágása, majd a hintázó elnyelése, megölése.[378] A hinta alatt *embercsontok kandikálnak, sok friss csont villog elé*.[379] Ám a hős keze nyomán a hintát tartó vörösfenyők ezer szilánkra törnek, végezve a tulajdonosaival is.[380] A gonosz és jó versengéséből, hogy ki vágja el elsőként a kötelet, a pozitív hős kerül ki győztesen.[381]

A hinta a haláltól való megóvás eszköze. Legalábbis a görög mitológiában Zeuszt az anyja fára akasztott aranybölcsőbe rejtette el Kronosz elől.[382] Ket mítoszok szerint hintán *ringatják életre* az élettelen tárgyakat, pl. a cserépkorsót meg agyagbábút, illetve a libatrágyát, és ismételt ringatással keltik életre a halottat.[383]

A hintázás ókori görög eredetmítosza szerint az ottani hintaünnep, a Dionüszosz bor isten tiszteletére rendezett Aiora célja a halál megemlékező rítussal való behelyettesítése. Ezt az ünnepet engesztelő áldozati adománynak szánták a borkészítést feltaláló, és meggyilkolt kultúrhérosz-istenség, Ikariosz, illetve a tragédia nyomán testvére, Erigóné, és átka nyomán számos más lány átok alatt álló akasztásos öngyilkossága emlékére. A meghalt istenség feltámadt és az akasztásos öngyilkosságok sorát egy arra emlékeztető rítussal, jelképes akasztással (hintázással) helyettesítette be. A hintaünnepkor maszkok lengtek a fenyőfán.[384] A lengőhinta és az öngyilkosság motívumai más forrásokban is felbukkannak. Így a görög Phaidra történetében, aki viszonzatlan bűnös szerelme következtében felakasztotta magát, „s azt beszélték, az Alvilágban egy fán függő hintán himbálózott föl-alá, játékosan utánozva saját halálát”.[385] Több kutató szerint Phaidra egy égei föld termékenységistennő örökése, akinek öngyilkossága a vegetációs ciklusok váltakozásának megfelelő újjászületésben nyeri el értelmét.[386] Robert Graves egy további értelmezési lehetőséget is felkínál: a hintaünnepi italáldozatot Hekabénak, a halál istennőjének szánták, mi-

374 Nagy O. 1978: 129–130. Az adatra Demény István Pál hívta fel a figyelmemet.
375 Bereczki 1982: 387.
376 Demény 2002c: 439.
377 Thompson 1932–1936: K. 855.
378 Thompson 1932–1936: G. 327, illetve K. 1638.
379 Bereczki 1982: 386.
380 *Szeroteta*. (*A jég szigeti gazda*.) In: Tereschenko 1990: 73/145–155. sor. Demény István Pál fordítása kéziratban.
381 Thompson 1932–1936: K. 1648.
382 Kerényi 1977: 66.
383 Ivanov 1984: 219.
384 Graves 1970: 416.
385 Kerényi 1977: 342.
386 Chevalier–Gheerbrant 1995: 203, *leagăn* címszó.

után a gyilkos marathóni pásztorok minden évben feláldoztak maguk közül egyet az Ikariosz leánytestvérének, Erigóné istennőnek.[387] A lényeg tehát a halál felváltása jelképes cselekedetekkel és étel- meg italáldozattal. A moldvai és bukovinai románok, eredetmondájuk szerint, a Jézust eláruló Júdás bűnhődésének, akasztásos öngyilkosságának[388] emlékére hintáznak: „A fára akasztott Júdást a szél három napig ringatta. [...] Ezért gyűl össze a nép, hogy megemlékezzék arról, hogy járt Júdás."[389] Az Aiora esetében az étel- és italáldozattal egybekötött hintázás a halálából feltámadt, majd a halált jelképes ünneppel behelyettesítő istenségtől ered. Hasonlónak a magyarban csak a Jézus Krisztus keresztáldozata és feltámadása szentháromnapjára időzített bukovinai hintázás szempontjából van nyoma. Ahogyan ilyenkor az ókori görög kisfiúk tengelyen forgó, virágokkal díszített fecskét hordtak házról házra, köszöntőjükért ajándékot kapva, úgy hirdették Krisztus feltámadását húsvét reggelén piros tojás ajándék fejében a rokonok meg a gyermekek. És piros tojással jutalmazták az ügyes hintázókat is. Nálunk a gyermekek nem hordtak feltehetően a lélek feltámadását hirdető madárjelképet, de ilyent akasztottak fel nagypéntektől a következő nagypéntekig asztalaik fölé.

A hintázásnak ez az időzítése a a természet ciklikus újjászületése mintájára a halál legyőzhetőségének, a feltámadásnak és az örök élet hitének jelképe. A magyar hintázó hagyományok korunkra – Philippe Aries szavaival élve – elszakadtak a költészetükön még átsugárzó vallási szimbolikától, elveszítették közösségi jellegüket, világivá és individuálissá váltak.[390]

Az időzítésükben, szórványos mágikus cselekedeteikben és poétikus szövegeikben a más népek rítusaira csak korlátozott mértékben emlékeztető magyar hintázási hagyományok még így is egy lelkiekben, szellemiekben gazdag kultúra világlátásának összetett tanúbizonyságai.

387 Graves 1970: 417.
388 Mt 27,3-5.
389 Marian 1994: 213, 219–220.
390 Idézi Kriston Vízi 1988: 170.

© www.kjnt.ro/szovegtar